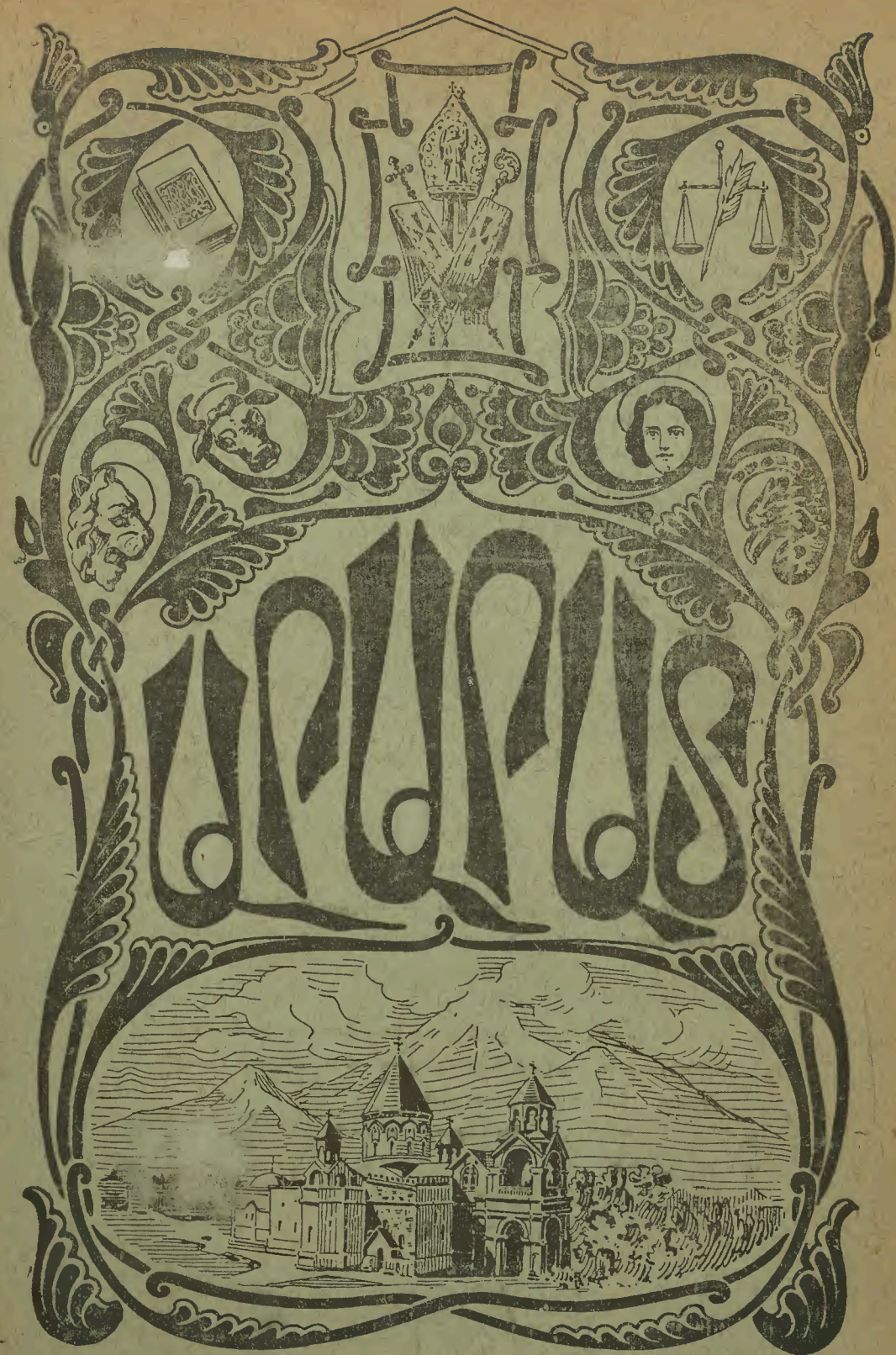

1906 ՕԴՈՍՈՍ-ՆՈՅԵՄԲԵՐ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՕԳՈՍՏՈՍ—ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1906 թ.

1. Կոնգակներ	635
2. Պաշտօնականք	640
3. Զանազան տեղեկութիւններ Ն. Վ. Մելիք-Թանգեան	645

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

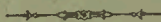
4. Բարութեան աճումը: Աւետարանը պատմութեան մէջ: Բարեկենդան: Ապաշխարութեան քարոզիչը.—Թարգ. Գրիգոր քհ. Նոր-Արևեանց	655
5. Քրիստոսի հետքով. Թարգ. Մամբրէ վարդապետ	677

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ

6. Նամակ խմբագրութեան Ն. Վ. Մելիք-Թանգեան	710
7. Մահագոյժ	711

ԳԻՏԱԿԱՆ

8. Մամլիկոնեանց պատմութիւն. Ստեփան Կանայեանց	712
9. Եկեղեցական զգեստները ծագման Ժամանակի մասին. Թարգ. Արտակ վարդապետ	733
10. Ո՞ւր է տանում հառարակութեան զարգացումը. Ն. Վերնէր	752

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՆԻ

1906—ՌՅԾԵ

Տարի ԼԹ.

ՕԳՈՍՏՈՍ-ՆՈՅԵՄԲԵՐ

Համար Ը.-ԺԱ.

ՎԱԿԱՐՇԱՊԱՏ

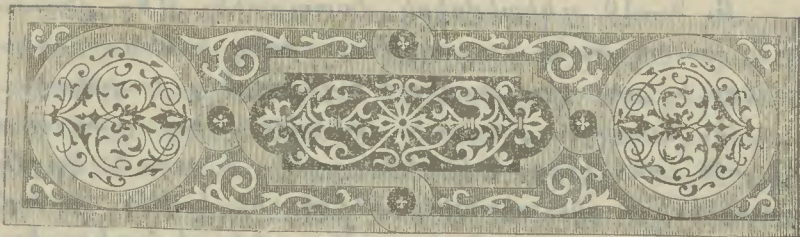
Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

Հրամանաւ

Տ. Տ. ՄՐԿՏԶԻ

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՆԻ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՐԱՅ

Պ Ա Տ Ճ Է Դ

Տ. Կ.

Մ Կ Ի Տ Ի Չ ԺԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՄԻ ԲՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆ-
ՀԱՍԱՆՆԵԼԻ ԿԼՄՕՔՆ ԱՍՏՈՒԺՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ
ԿԼԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԺԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏ-
ՐԻԱՐԲ ՀԱՅԱՋԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԺԱՐ ԱԹՈՊՈՅ ԱՐԱ-
ՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՍՐԲՈՅ ԿԼ-
ԹՈՒՂԻԿԻ **ԷԶՄԱՄՆԻ**.

Առաջնորդաց (Ռուսաստանի):

Ի լրումն կոնդակաց Մերոյ յ7 և յ30-ն յունիսի
տարւոյս թ. 693 և 787 վասն կանոնաւորելոյ զընտրողա-
կան դօրծ յամենայն վիճակս Ռուսահայոց և ունելոյ
զճիշտ շնչագրութիւն երկուց սեռից արանց և կանանց
յամենայն վիճակաց Ռուսահայոց, այսու հայրապետա-
կան Կոնդակաւ Մերով պատուիրեմք Ա. տալ կազմել
ի ձեռն ամենայն քահանայից զլրիւ ցուցակս ծխականաց՝
արանց և կանանց ցուցմամբ չափու ամաց իւրաքանչիւ-
րոց. զցուցակս զայդոսիկ ստորագրութեամբ ծխատէր
քահանայից առաքել ի հոգեւոր կառավարութիւնս և ի կոն-
սիստօրեայս յ1 դեկտեմբերի ներկայ ամի պահելով առ
ինքեանո՝ (քահանայս) զպատճէն առաքեալ ցուցակի:

Բ. 9—10 դեկտեմբերի մատուցանել Մեզ ընդհանուր համառօտակի ցուցակ թւոյ արանց և կանանց գիւղօրէից և քաղաքաց քաղելով ի վերոյիշեալ ցուցակաց:

Գ. Զցուցակս իրաւասօւ անձանց, որոց լրացեալ է 21 ամն (տես կոնդակ թ. 693 յունիս 7 յօդ. 5) կազմել առանձինն և յիւրաքանչիւր եկեղեցւոյ կախել յորմոցն և զպատճէնս այդոցունց առաջի առնել ի հոգեւոր կառավարութիւնս կամ ի կոնսիստորեայս ի պահ. և այս ամենայն պարտին աւարտեալ և պատրաստ լինիլ ց20 դեկտեմբերի ներկայ ամի:

Իրաւասօւ ծխական համարին անձինք, որք ոչ պակաս քան զվեց ամիս բնակին ի տեղւոյ ընտրութեան:

Ս. Էջմիածին 9-ն սեպտ. 1906 թ.

№ 1097—1102

ՄԿՐՏԻԶ ԾԱՌԱՆ ԶԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Ամենապատիւ Տ. Մաղաքիա Արքեպիսկոպոսի Պատրիարքի հայոց Թուրքիոյ եղբայրական ողջունիւ յայտ առնեմք:

Ի նկատ առեալ մեր զբաղմագիւմի խնդիրս հայ ժողովրդականաց Ռուսիոյ, Տաճկաստանի, Պարսկաստանի և այլոց տեղեաց, զնոյնպիսիս և ի բաղմաթիւ այրիացեալ քահանայից, որովք խնդրեն մտանել յերկրորդ ամուսնութիւն: Խնդրատուք նկարագրեն զթշուառ կացութիւն որք մանկանց իւրեանց, որք զրկեալ ի ննամատարութենէ մորց, մնան անօգնական և անտերունջ, նաև զանհրապօյր վիճակ իւրեանց ի մէջ ժողովրդեան առանց ամուսնոց, որ և լինի պատճառ խորշելոյ ի նոցանէ, նոյն իսկ նախկին ծխականաց իւրեանց, որք հանապազ հակամէտ զինքեանս ցուցանեն առ ամուսնացեալ քահանայս: Առ այս քահանայք թախանձագիւնս խնդրեն կամ արտօնել մտանել

յերկրորդ պսակ, կամ հեռացուցանել ի վանս, թողլով զորդիս իւրեանց ի խնամս բարեկամաց: Որպէս երեւի ի բազմաթիւ խնդրագրաց և ի բողոքագրաց նոյն իսկ ծխականք թոյլ տան քահանային իւրեանց ունել առ ինքեանս կին տնկալով վասն պահպանութեան որդւոց և տան: Համարելով Մեր զյարուցեալ խնդիրդ միանգամայն ժամանակակից, յոյժ ծանրակշիռ և համազգային և ոչ տեղական, այսու կանգակաւ մերով խնդրեմք յեղբայրութենէ Ձերմէ տնօրինել կազմել ժողով ի հոգեւորականաց և յաշխարհականաց և յառաջնորդաց, որք ընդ իրաւասութեամբ Պատրիարքսրանիդ, և զխնդիր կրկնամուսնութեան այրի քահանայից դնել ի խորհրդածութիւն ժողովոյն, տալով քննել բազմակողմանի տեսութեամբ և աչալրջութեամբ և զարգիւնս ժողովոյն առաջի առնել Մեզ: Յաւելումք ի գիտութիւն Ձերդ Ամենապատուութեան, եթէ վախճանական զվճիռ խնդրոյս հատանելոց է Մեր, յորժամ ընկալնուցումք զկարծիս ի կաթողիկոսէն Կիլիկիոյ, ի Պատրիարքէն Ս. Երուսաղիմայ, ի Սինօդէ Ս. Էջմիածնի և յԱռաջնորդաց Ռուսաստանի Պարսկաստանի և ի ժողովական հաստատութեանց:

Ս. Էջմիածին 12 Սեպտ. 1906 թ.

№ 1155

ՄԿՐՏԻՉ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ԲՐԻՍՏՈՍԻ

Սիւնոդի Ս. Էջմիածնի:

Ի յայտարարութեանց Կոնսիստորիայից մերոց, ընդ որս առաջի առնեն զխնամէական ճիւղագրութիւնն վասն թոյլտուութեան չհասութեան, երեւի, եթէ քահանայք մեր աստիճանս խնամէականս ճշտութեամբ ոչ որոշեն, հանապազ միով աստիճանաւ պակաս հաշուեն քան զիսկականն, համարելով «զայրն և զկինն» մի աստիճան յամենայն դիպումս: Եկեղեցական կանոնք և պետական

օրէնք ամենայն քրիստոնեայ ազգաց համարեն զիւրաքանչիւր ծնունդ մի աստիճան, հասն իբրեւ ծնունդ մի, է մի աստիճան. փեսայն իբրեւ ծնունդ մի, է մի աստիճան. իսկ յորժամ հարսն և փեսայն միանան պսակաւ, յայն դէպս կազմեն «մարմին մի» զի երկուքին ի միասին կարեն ծնանել որդիս, ուրեմն այր և կին են «մարմին մի» վասն զաւակաց իւրեանց: Եւ բոլորովին այլ ինչ է, յորժամ ի հաշուի առնուիք զերկու կողմանս խնամեաց, այն է զեղբարս և զքորս հարսին և փեսային: Փեսայն ընդ քորս և եղբարս գտանի յերկրորդում աստիճանի, որպէս երկու ծնունդ, նոյնպէս և հարսն ընդ քորս և եղբարս իւր գտանի յերկրորդում աստիճանի որպէս երկու ծնունդ, ուրեմն եղբայր հարսին և քոյր փեսային գտանին ի շարրորդում աստիճանի, և ոչ յերրորդում, որպէս քահանայք մեր հաշուեն և յաջորդաբար որդիք քեռ և եղբոր հարսին և փեսային գտանին ի վեցերորդում աստիճանի և ոչ ի հինգերորդում: Այսպէս որոշեն ամենայն եկեղեցադէտք համայն քրիստոնէից, որոց հակառակ հաշուեն է տրամաբանական սխալ, մանաւանդ զի ի պետական օրէնս են յօդուածք, յորս ի նկատի առնուն խնամեական այլ և այլ աստիճանք խնդրատուաց վասն պարզաբանութեան քննելի առարկայից, սակս որոց և անհրաժեշտ է տալ ճիշդ հրահանգս ճիւղագրութեան համապատասխան եկեղեցական կանոնաց և օրինաց:

Պատուիրեմք նաեւ շրջաբերականաւ տալ գիտել ամենայն քահանայից ի հրահանգութիւն:

Ս. Էջմիածին յ3 հոկտ. 1906 թ.

№ 1276

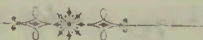
ՄԿՐՏԻՉ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

(Շրջաբերականով բոլոր Կոնսիստորիաներին)

Ի լրումն նախկին կոնգակաց Մերոց՝ որ վասն թոյլաւութեան պատկաց յեթերորդում աստիճանի ազգակցութեան և ի հինգերորդում աստիճանի խնամէութեան, տեսեալ եթէ հայազգի ամուսնացողք ի զանազան ծայրագաւառս աշխարհիս յոյժ դժուարան ի շուտափոյթ ընկալնումն հրամանաց վասն պատկի իւրեանց ի վերոյիշեալ աստիճանս ի դիմելն յիւրաքանչիւրում նուագի ի վիճակային Ատեանս, այսու հայրապետական Կոնգակաւ Մերով՝ հրամայեմք ի 1-էն յունուարի 1907 ամի շնորհել իրաւունս ամենայն հոգևոր կառավարութեանց և դորձակալաց Բագուայ, Բայազիդի և Ախալքալախայ, նաև դորձակալաց Երկուց թեմից Բեսարաբիոյ և Աստրախանի տալոյ թոյլաւութիւն պատկաց եթերորդ աստիճանի ազգակցութեան, հինգերորդ աստիճանի խնամէութեան և երրորդ աստիճանի կնքաւորութեան ըստ ճիւղագրութեան երջանկայիշատակ Ներսէսի—Ն.-ի, ըստ այսմ, զի սանիկն համարեսցի ընդ որդւոյն կնքահօր եղբայր և ազգակցութիւն սոցա ի հոգևորին և ի մարմնաւորին շարունակեսցի մինչև ցերրորդ ծնունդ, իսկ եղբարք և քորք և այլ կողագիծք սանահօր և սանիկի ոչ ունիցին կնքաւորական արգելական չաղկապ ինչ։ Ըստ այսմ աղբարարեալիք ստորադաս հիմնարկութեանց և սլաշտօնատետրց ի պարտուպատշաճ կատարումն։

Ս. Էջմիածին 30-ն Նոյ. 1906 թ.

№ 1582—1587

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

ՔԱՂԱՒԱՆՔ ՍԻՆՈՒԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԵՅ

Յունիսի 2-ին Սինոդը որոշեց դատ բանալ Բջնի գիւղի կապալառու Սոփիա Գեղամեանի դէմ նրա վրայ ֆնացած 2905 ռ. հեռացնելով նրան վարձակալութիւնից, և հրամայեց Երևանի Կոնսիստորիային աճուրդ նշանակել այդ կալուածքի համար:

Յունիսի 5-ին Սինոդը որոշեց լուծել Արդուին դաւառի Օքրոպակերտ գիւղացի Դրիգոր Տէր Զաքարեանի պսակը Սիրանոյշ Մովսիսեանի հետ և թոյլ տալ միայն մարդուն կրկին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց լուծել Տփլիսեցի Եւա Պապովեանցի պսակը Արտեմ Պապովեանցի հետ վերջնիսանյայտ բացակայութեան պատճառով, և թոյլ տալ կնոջը վերստին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց ուղարկել Մայր Աթոռի միաբան Իսահակ սարկաւադ Տէր Ղաղարեանցին, որն ուսանում է Բերլինում, իւր միաբանական ռոճիկը՝ ամսական 20 ռուբլի, մինչև 1908 թուի յունուարի 1-ը:

Յունիսի 7-ին Սինոդը որոշեց մի տարի ժամանակ Իգդիր աւանի քահանայ Տէր Մեսրոպը Շաւարշեանին իւր դործակալութեան ժամանակ վատնած 705 ռ. 34 կ. վիճակային արգիւնքը վճարելու համար:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց լուծել Վարվառէ Սարգսեան Սարուխան բէկի պսակը Վաղարշակ Համբարձումեան Սարուխան բէկի հետ և թոյլ տալ կնոջը կրկին

ամուսնանալու, յայտնելով վճիռը Աստրախանի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց մերժել Տ. Մեսրոպ վարդապետի խնդիրը իրեն առաջնորդական կամ յաջորդական ռոճիկ տալու մասին անցած մի ու կէս տարուայ համար, որովհետեւ Սինոդին անյայտ է եղել թէ ի՞նչ յանձնարարութիւններով և ի՞նչ պաշտօնով է մնացել նա վիճակներում և որքան նպաստ է ստացել այլ տեղերից. սակայն ի նկատի առնելով նրա հիւանդագին վիճակը, Սինոդը վճռեց տալ Տ. Մեսրոպ վարդապետին միայն 400 ռուբլի ի նպաստ բժշկութեան, մանաւանդ որ նա ստացել է Մայր Աթոռի գանձարանից իւր բոլոր ռոճիկները բացակայած ժամանակի համար՝ Նոյին Վեհափառութիւնից հաստատուած նախահաշուի համաձայն:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց տալ վանական Կառավարութեանը արտաքոյ նախահաշուի 1305 ռուբլի Մայր Աթոռի հիւրատան նորոգութեան համար:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց թոյլատրել Շամախու Կոնսիստորիային զնել եղբ. Թառայեանների տունը ի պէտս Առաջնորդարանի և Կոնսիստորիայի 7000 ռուբլի գրամը թեմի եկեղեցիների դրամագլուխներին:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց տալ վան. Կառավարութեան նախահաշուի 850 ռ. «վերին» կոչուած ջրաղացի նորոգութեան համար:

Յունիսի 8-ին Սինոդը որոշեց լուծել Եկատերինսկ գարջի Ստեփանիա Ստեփանոսեան Բախչիսարայցեանցի պսակը Գրիգոր Բախչիսարայցեանցի հետ. թոյլ տալով կնոջը կրկին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց Սուխումի շրջանի Ծիբելդա գիւղի ծխատէր Մկրտիչ քահանայ Մինասեանցիին ապօրինի կնապահութեան և եկեղեցու գաւթում առանց թոյլտուութեան մեռելներ թաղելու համար 6 ամիս ժա-

մանակով դադարեցնել քաջանայադործութիւնից և ուղարկել Սեան ապաշխարելու:

Նոյն թուին Սինօդը որոշեց լուծել փէր գիւղացի Սուլթան Ալլահվերդեանի պատկը Նաւասարդ Ալլահվերդեանի հետ, թոյլ տալով կնոջը Սուլթանին կրկին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօդը որոշեց լուծել Ղազարի գաւառի Աղաշուր գիւղի ընտկիչ Աղաջան Աղինխանցի պատկը Հայկանուշ Աբրահամեանի հետ, տալով մարդուն միայն իրաւունք վերստին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօդը որոշեց լուծել Սղնակցի նիկողայոս Փիրալեանցի պատկը Նադինկա Միքայէլեանի հետ, թոյլ տալով մարդուն միայն կրկին ամուսնանալու:

Յունիսի 12-ին Սինօդը որոշեց Նոր Բայազիտ Գաւառի Փարուխ գիւղի ծխատէր Յուսիկ քաջանայ Տէր Խաչատրեանին իւր կռուարար և ապօրինի դործողութիւններէ համար մի տարի ժամանակով դադարեցնել քաջանայադործութիւնից և ուղարկել Սեան ապաշխարելու:

Յունիսի 16-ին Սինօդը որոշեց տալ Մայր Աթոռի միաբան գաղիք Գալուստ Տէր Մկրտչեանին՝ ի նկատի ունենալով նրա հիւանդագին վիճակը, իւր խնդրանայ և վեհ. Հայրապետի կրկին կոնդակներէ համաձայն ամսական 50 բուբլի փոխանակ 30-ի, սկսած ապրիլի 1-ից:

Յունիսի 19-ին Սինօդը որոշեց Բջնի գիւղի ծխատէր Գրիգոր քաջանայ Տէր Ներսիսեանցին իւր ապօրինի և յանցաւոր ընթացքի համար անորոշ ժամանակով ուղարկել Սեան ապաշխարելու:

Նոյն թուին Սինօդը որոշեց ազատ համարել Սմբատ սարկաւադ Տէր Աւետիսեանին իւր խնդրի համաձայն կուսակրօն հոգեւորականութեան կարգից ու կոչումից:

Յունիսի 21-ին Սինօդը որոշեց լուծել Տփլիսի թեմի Սեքար գիւղացի Թամամ Անտօնեանի պատկը Պօղոս Գաբ-

րիէլեանի հետ, տալով իրաւունք միայն կնոջը կրկին ամուսնանալու վեցամսեայ եկեղեցական ապաշխարանքից յետոյ:

Յունիսի 23-ին Սինոդը որոշեց լուծել Դաւրիժեցի բաքուաքնակ Մարիամ Ստեփանեանի պսակը Ապրէս Հայրապետեան Բալայեանի հետ՝ վերջնիս անրնդունակութեան պատճառով, թոյլ տալով կնոջը վերստին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց լուծել Մատրասա գիւղացի Մաշուկ (Մարիամ) Աղասեանի պսակը Աղէքոսանգր Դարամեանցի հետ, թոյլ տալով կնոջը վերստին ամուսնանալու:

Յունիսի 26-ին Սինոդը որոշեց լուծել Ղարտբաղի թեմի Մալղ գիւղի բնակիչ Խաչի Դաւթեանցի պսակը Բէկլուս Հայրապետեանցի հետ, թոյլ տալով մարդուն Խաչին կրկին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց լուծել Ասխաբադցի Խաչատուր Համբարձումեան Բարսեղեանի պսակը իւր Վարսենիկ կնոջ հետ, թոյլ տալով միայն մարդուն վերստին ամուսնանալու:

Յունիսի 28-ին Սինոդը որոշեց դատի յանձնել փաստաբան պ. Ննգիրարեանցի միջոցով «Դլուխ» կապալառու Սարկիէզ Աւագեանցին, պահանջելով նրանից 1903, 1904 և 1905 կապալադրամները՝ ընդամենը 1263 բուրի:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց Նուշու գաւառի Վարազադայն գիւղի ծխատէր Իշխան քահանայ Տէր Յովհաննիսեանցին իւր անկանոն ընթացքի համար դադարեցնել քահանայադործութիւնից և ուղարկել Գոնձասար միամեայ ժամանակով ապաշխարելու համար:

Յունիսի 3-ին Սինոդը որոշեց լուծել Տփլիսեցի Շաւիր Դուկասեանի պսակը իւր կնոջ Օլինկա Սարգսեանի հետ, թոյլ տալով երկուսին էլ միամեայ եկեղեցական ապաշխարանքից յետոյ, վերստին ամուսնանալ:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց Անևոյ վանահայր Միքայէլ վարդ. Տէր Մինասեանից պահանջել նրա վատնած իննսուն ինն խալուար ցորենի (Բլնիի շտեմարանից) վախարէն՝ խալուարը 20 թուրլի հաշուելով, 1980 թուրլի, որից պէտք է հանել 32 թ. 40 կ. որ նա վճարել է հաշտարար միջնորդին «վասն ուստալիայ գրամոտայի» — մնում է պահանջելի 1947 թ. 60 կ:

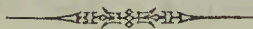
Նոյն թուին Սինոդը որոշեց լուծել Սարիղամիչի վերաբնակիչ Յարութիւն Ադայեանի պսակը Սրբուհի Ադայեանի հետ, թոյլ տալով միայն մարդուն կրկին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց իւր փաստաբան պ. Ենգիբարեանի միջոցով «Փիւլթափայ»ի և «Խաթունարխի»ի արօտատեղի կապալառու Զոհրաբ Սարգսեանից ու Յովհաննէս Բադալեանից պահանջել դատով 5702 թուրլի ապառիկ վարձադրամը, իսկ Զոհրաբ Սարգսեանից 200 թուրլի «Հձանափոս» վարելահողի ապառիկ վարձադրամը:

Յուլիսի 7-ին Սինոդը որոշեց տալ վանական կառավարութեան արտաքոյ նախահաշուի ճեմարանի նոր լուսցարանի կառուցման համար առ այժմ 500 թուրլի:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց իւր փաստաբան պ. Ենգիբարեանի միջոցով դատով պահանջել Փարաքարի այգու կապալառու Յարութիւն Մարութեանից 330 թուրլի ապառիկ վարձադրամները:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց լուծել Շարուր Դարաւ լազեազ գաւառի Սերս գիւղի բնակիչ Տիգրան Յովհաննիսեանի պսակը իւր կնոջ Ուստիանէ Յարութիւնեանի հետ, թոյլ տալով միայն մարդուն վերստին ամուսնանալ:

ՋԱՆԱՋԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

ԱՅՐԻԱՅԱԾ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԻ ԿՐԿՆԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴՐԻ
ՄԱՍԻՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ.

Յայտնի է որ Վեհափառ Հայրապետը, ի նկատի ունենալով թէ ժողովրդականների և թէ այրիացած քահանաների կողմից տրուած բազմաթիւ խնդիրները դրական կերպով լուծելու վերջիններիս երկրորդ ամուսնութեան խնդիրը, նոյնպէս և այն կէտը, որ այդ խնդիրը լինելով ոչ մասնակի այլ համահայոց, պարունակող թէ հասարակական և թէ կանոնական որոշ հանգամանքներ իւր մէջ, հրամայել էր շրջաբերական կոնգակներով Սոյ կաթուղիկոսին, Պօլսոյ և Երուսաղէմի Պատրիարքներին, Սինօդին, որ դրանք առաջնորդների ձեռքով խառն ժողովներ գումարեն և տան իրանց դիտումները և կարծիքները վերոյիշեալ խնդրի նկատմամբ։ Առ այժմ կաթուղիկոսական Դիւանը ստացել է Սոյ կաթուղիկոսի և երկու պատրիարքների գրութիւնները, որոնք բացասական մտքով են պատասխան դրել յիշեալ հարցի նկատմամբ, այդ երեք գրութեան մէջ մի մեծ բաց կայ, այդ այն է, որ այդ կարծիքները միմիայն հոգեւորականներինը է, իսկ ժողովրդի ժողովական կարծիքի մասին ոչինչ տեղեկութիւն չկայ, այն ինչ թէ կոնգակներով էր այդ պահանջուած և թէ խնդրի էութիւնը էր պահանջում որ ժողովրդի կարծիքը լսուէր, այն հասարակ պատճառով, որ քահանաները գործում են ժողովրդի մէջ, կրկնամուսնութեան խնդիրը մեծ առնչութիւն ունէր ծխականների նիստուկացի հետ, ուստի և կարծիքներ ժողովելիս Սոյ կաթուղիկոսը և պատրիարքները ու Պօլսոյ կրօնական ժողովը պիտի մեծ տեղ տային ժողովրդական ձայնին, այդ տեսակէտով երեք գրութիւններն էլ միակողմանի են և խնդիրը այժմէութեամբ չեն բացատրում։ Երուսաղէմի Յարութիւն պատ-

ընթացքը համարելով հակաեկեղեցական, միանգամայն մերժում է այդ խնդրի գրական լուծումը տալու հարցը. «համեմատեցաք դայն ընդ օրէնս եկեղեցւոյ և դատք հակառակ օրինաց. ուստի համամիտ և համաձայն որոշեցաք ամենեքին զգուշանալ ի քակելոյ զցանկ»: Յետոյ համարելով օրէնքը փորձառութեան վրայ հիմնուած մի գրութիւն, անում է մի շատ անտրամաբան եզրակացութիւն — «դի օրէնք հիմնեալ են ի վերայ փորձառութեան, պարտ է պահել դայն ըստ ամենայն պահանջեալ պոյմանացն, լուծանելով զմին յօրինաց՝ լուծանին մի ըստ միովէ ամենեքեան»:

Սոյ կաթուղիկստի պատճառաբանութիւնները նոյն ոգով են գրուած ինչ որ ֆարութիւն պատրիարքի, չի կարելի խորամտեւ զօրէնագրական կողմակերպութիւն Ս. եկեղեցւոյ. վասն զի եթէ զաւակունք այրիացեալ քահանայից մեան կարօտ մայրական խնամատարութեան, մեան և զաւակունք այրիացեալ ժողովրդականաց, յորոց բազումք ոչ կամին մտանել յերկրորդ ամուսնութիւն», այս ձևի են գրութեան բոլոր դատողութիւնները սոյն խնդրի վերաբերմամբ, որոնք շատ հեռու են խնդիրը պարզաբանելու տեսակէտից և չունեն ոչ մի արժէք ժամանակակից հայեացքների առմամբ:

Այդ գրութիւններից պատճառաբանուած է Պօլսոյ պատրիարքի և կրօնական ժողովի կողմից ուղարկուածը, որն արժէ ուշադրութեան առնել. քահանաների կրկնամուսնութեան խնդիրը մերժելու աղբիւրներ համարում են առաքելական օրէնքը, թէ սարկաւազները պիտի լինին «միայ կնոջ այր», սոյն սովորութիւնը բոլոր եկեղեցիք պահած են, նոյնպէս և մերը, նոյն հիմամբ էլ չի թոյլ տրուում այրիացած աշխարհականների ձեռնադրութիւնը, ինչպէս և Մաշտոցում որոշակի գտնուում է մինչև չորս աստիճանի ամուսնանալու իրաւունքը և հինգերորդ աստիճանից սկսած չամուսնանալու արգելքը: Ապա խօսելով քահանաների ամուսններ վնասելու տգեղութեան և անյարմարութեանը վրայ, նոյնպէս և չամուսնացած և

այրի մարդկանց քիչ տոկոս չլինելուն (ներառել են ունեցել Պօլիսը) վերաբերմամբ և այն մասին որ երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտնել ցանկացող քահանայք կարող են թողնել քահանայութիւնը և պատկուել լըբը աշխարհական էլի նոյն առաքեալի խօսքի հիման վրայ թէ «ոչ ունիցին ժայժ, ամուսնացին», գալիս է այն եզրակացութեան որ չպէտք է թող տալ քահանաների կրկնամուսնութիւնը: Այսպիսով Տաճկահայոց բարձր հոգևորականութիւնը բացասական պատասխան է տալիս ժողովրդի ձայնը չի լսուած: Ստացուել է նոյնպէս Ամերիկայի երեսփոխանական ժողովի վճիռը, որով խնդրում են ոչ միայն քահանաներին թող տալ կրկին ամուսնանալու, այլ և կուսակրօն հոգևորականութեան թող տալ ամուսնանալ և վերացնել ամուսնութիւնը. առ այժմ՝ չենք լսել Ռուսահայոց թեմերի և Սինոդի կարծիքը, երբ կատանանք ըստ կարծիքները, կտանք ընդհանուր հայեացք կանոնական և եկեղեցական ժողովական տեսակէտից, թէ արդեօք հաւառակ է կրկնամուսնութիւնը եկեղեցական ժողովների կանոններին թէ ոչ, թէ առաքելական օրէնքը «միայ կնոջ այր» խօսքով միանգամայն ժխտում է կրկնամուսնութիւնը թէ ոչ, այդ հարցերին կպատասխանենք յետոյ: Առ այժմ կտամ հետևեալ հարցերը հակառակողներին: Ո՞վ է ճշմարիտ քրիստոնեան և աւանդապահ քահանան, նա, որ երկրորդ ամուսնութեան մէջ է և ողջախոհ, թէ նա, որ այրի է և դալթակղութեան քար: Ո՞վ է շիտակ մարդը և աւետարանի աշակերտ, նա, որ երկրորդ ամուսնութեամբ ապրում է, խիղճը հանգիստ, կատարում է ճշտութեամբ իւր վրայ դրած սրբազան պարտքը, թէ նա, որ չի պատկուում երկրորդ անգամ հակառակ եկեղեցական օրէնքի համարելով, և ծածուկ ու աշխարհ խայտառակութեան տիպար հանդիսանում:

Աւետարանը պարզութիւն ու մաքրութիւն է պահանջում, նա չի կարող երկրորդ պսակ չի կարելի՝ պատրուակով անբարոյականութեան տեղիք տալ, այդ հիմունքով շատ ժողովրդականներ ստիպում են այրի քահանային տնկալով պահելով ողջախոհութեան սահմանից դուրս չգալ: Առ այժմ այսքան:

Բ.

ՊԱՇՏՈՆԵԱՆՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Վեհափառ Կաթողիկոսը ի շարունակութիւն իւր նախկին տրուած կոնդակների, հրամայել էր ընտրութիւններ կատարել Աստրախանի թեմում Արխատէս արքեպիսկոպոսի փոխարէն, Ալէքսանդրոպոլում Արսէն վարդապետի և Ղլլարում Թովմա վարդապետի փոխարէն: Աստրախանում երկաստիճան ընտրութիւն կատարուեց և ընտրուեցին Բագրատ վ. Վարդապետան և Մեսրոպ վ. Տէր Մովսիսեան, որոնց հրաժարումից յետոյ, հրամայեց Վեհափառը նոր ընտրութիւններ կատարել ուղղակի ձևով յենուելով Աստրախանի կոնսիստորիայի ցուցման վրայ:

Ալէքսանդրոպոլի փոխանորդի ընտրութիւններին Ղեկավարում էր Յուսիկ եպիսկոպոսը, ընտրութիւնները կատարուել են ոչ հեշտութեամբ և ուղղակի ձայնաւութեամբ համախօսականների միջոցով, ընտրուել են Կարապետ և Մուրադբէկեան վարդապետները, առաջինը առաջարկուած է ի հաստատութիւն:

Ղլլարում դեռ չեն կատարուել ընտրութիւններ,

Տաթև պիտի նշանակուի նոր ընտրութիւն, երբ ձմեռը անցնի և ճանապարհների հաղորդակցութիւնը բացուի: Տաթևի նախկին փոխանորդ Ներսէս վարդապետ Դիւանապետ նշանակուելով, առ ժամանակ թափուր մնացած աթոռի համար նշանակուեց Խորէն վարդապետ հսկելու ցորենների բաշխման վրայ մինչև նոր ընտրութիւնների կայանալը:

Ընտրութիւնները լինելով նոր ձև պաշտօնեաների և ժողովրդի համար, սկզբներում հարկաւ դժուարութիւններ պիտի առաջացնէին, մանաւանդ որ մեր ժողովուրդը սովոր չէ կանոնաւոր ընտրութիւններ կատարելու. միշտ ձգտում է իւր սովորութեան համեմատ ազանների ձայնով ամեն ինչ վերջացնել, որից ծագում են վէճեր, պառակտումներ և կուսակցութիւններ, որոնց արդիւնքն լինում է այն՝ որ

Ժողովուրդը վերջ ի վերջոյ ստիպուած է լինում համախօսականով դիմել Վեհափառին նշանակելու իւր ցանկացած անձանց պաշտօնի մէջ. այդ հիմամբ Վեհափառը առաջնորդ ուղարկեց Դաւթ Նզնիկ արքեպիսկոպոս Ապահունուն, որը արդէն մտել է իւր պաշտօնի մէջ և հովոււմ է Ատրպատական: Նոյնպիսի դժուարութեան հանդիպեցին և Ալէքսանդրապոլում: Ընտրութիւնները համար վերջնական և կանոնաւոր օրէնքներ կնշանակի միայն Կեդրոնական ժողովը, որի ընտրութիւնները կնշանակուին երեւի Դումայի նիստերից յետոյ:

Այդ հիմամբ և Սինօդի նոր անդամների ընտրութեան խնդիրը ըստ նախկին կոնդակների միաց մինչև Բ. Կեդրոնական ժողովի կայանալը, ուստի և Վեհափառն անհրաժեշտութիւնից ստիպուած Սինօդի կողմը լրացնելու համար առաջարկեց Մեսրոպ, Մխիթար և Նզիշէ վարդապետներին ի հառատութիւն, համարելով Սինօդի համար Ռուսահայոց բոլոր թեմերի պատգամաւորների միջոցաւ ընտրութիւն նշանակելը անյարմար և զուցէ աննպատակայարմար, որովհետև Ներսէս Ե-ի գծած շաւիղը, այն է թէ Սինօդի, թէ կոնսիստորիաների և թէ հոգևոր կառավարութիւնների անդամների կէսը աշխարհականներից ընտրելը աւելի համապատասխան է մեր եկեղեցու ոգուն, քան այժմեան միակողմանի ձևը, իսկ այդ կարող է անել միմիայն Բ. Կեդրոնական ժողովը:

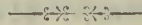
Գ.

ԴՊՐՈՅԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՄԱՍԻՆ

Յայտնի է որ Ուսուցչական համագումարը Տփլիսում մշակել էր և տպել տուել «կանոնադրութիւն և ծրագիր հայոց եկեղեցական տարրական դպրոցների». այս ծրագիրը քննութեան ենթարկուեց Ա. Կեդրոնական ժողովի ուսումնարանական սեկցիայի մէջ, թեթև փոփոխութիւն-

ներով ընդունուեց բոլոր ժողովի կողմից և վաւերացուած առաջարկուեց կաթուղիկոսին: Կեդրոնական ժողովը աւելացրեց կրօնի նկատմամբ հետեւեալ ծանօթութիւնը «կրօնի դասերը պարտադիր չեն այն երեխաների համար, որոնց ծնողներն այդ կպահանջեն»: Վեհափառ Կաթուղիկոսը հռաքական հրամանով պատուիրեց Կեդրոնական ժողովի կողմից ընդունուած ծրագիրը դորձագրել ուսումնարաններում մի տարուայ փորձով առանց կրօնի վերաբերեալ վերոյիշեալ ծանօթութեան, հրահանգելով կրօնի դասականութիւնը պարտաւորական դարձնել բոլոր դպրոցներում: Բ. Կեդրոնական ժողովը ի նկատի ունենալով նախորդ փորձերը ծրագրի նկատմամբ, երևի կտայ աւելի վերջնական ձև ծրագրին և կանոնադրութեան և տպագրելով կհրահանգի դորձագրել կաթուղիկոսական վաւերացմամբ:

Այս տարի չյաջողուեց թեմական խորհուրդներին, թեմական տեսուչների կարգումը և գործաւարութիւնը, առաջին՝ Կետրոնական ժողովի վաղաժամ փակմամբ, և երկրորդ՝ դաւաճներում տիրապետող քաղցից և սովից տառապման պատճառով:

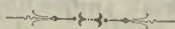

Դ.

ԹԵՄԱԿԱՆ ԴՊՐԱՆՈՅՆԵՐԻ ԾՐԱԳՐԻ ՄԱՍԻՆ

Վեհափառ Կաթուղիկոսը կամենալով միօրինակութեան վերածել մեր դպրանոցների ծրագիրը՝ աչքի առաջ ունենալով այն գլխաւոր հանգամանքը, որ դպրանոցները պիտի լինին այնպիսի ուսումնարաններ, որոնցից աւարտածները լինին գործնական անձինք՝ պիտանի ազգային հաստատութիւններին և ծառայող ժողովրդի պէտքերին, հրամայեց ճեմարանի, հիւշուայ, ներսէսեան, նոր-նախիջեանի, Երեանի և Աստրախանի վարիչներին և հոգաբարձութիւններին ընտրել գործին հմուտ անձինքներից բազկացած մասնագիտացներ՝ կազմելու մանրամասն ծրագ

գիրներ բոլոր առարկաների՝ բոլոր դասարանների համար և ներկայացնել ոչ ուշ քան 1907 ապրիլի 1-ը: Այդ ստացած ծրագրները նորին Օծութիւնը մտադիր է յանձնելու ապագայ գումարուելիք Բ. կեդրոնական ժողովին քննելու, մշակելու և ներկայացնելու իրան վերջնական տնօրէնութեան: Ծրագիր կազմողները ի նկատի պիտի ունենան այն կարևոր հանգամանքը, որ աւարտողները դժուարութիւն չզգային մտնելու Ռուսաց բարձրագոյն դպրոցները:

Ե.

Ժամանակն է պահանջում, թէ վանականութեան ներքին կեանքի փոփոխութեան կարիքը, վարդապետները և սարկաւազները հետզհետէ թողնում են հեշտութեամբ վեղարը մի պարզ հրաժարական յայտարարութեամբ և այդ թղթի կտորին ստորագրելուց յետոյ իրաւունք համարում աշխարհականի շոր հագնել և հոգեւոր կազմից դուրս գալ:

Ընդունելով հանգերձ, որ կրօնական խղճի ազատութիւնը թոյլ է տալիս առանց այլևայլութեան թողնել այն կոչումը, որը իւր կամքի և յոժարութեան համապատասխան չէ, յամենայն դէպս ժողովրդական և 1900 տարուայ աւանդական կարգերը պահանջում են, որ վարդապետ դարձողները լրջութեամբ վերաբերունն այդ հարցին, տարազը փոխելով և թղթին ստորագրելով հեշտութեամբ ամեն ինչ վերջացած համարած չլինին, եկեղեցին, իւր կազմը, աւանդական կարգերը, հոգեւորական կոչումն էլ իրանց կողմից ունեն իրանց բարոյական մաքսիմներն:

Այսպէս մի քանի ժամանակ առաջ թողել է վարդարդապետութիւնը՝ 1) Եզնիկ Գեանջեղեան. 2) այս տարի թողել է Արսէն Ղլաճեան, 3) թողնում է Թովմա վարդապետ, 4) հրաժարուել է Ներսէս Թովմաղայեան: Սարկարկաւազութիւնը թողել են՝ Գրիգոր, Սմբատ, Կոստանդին, Չուբարեան սարկաւազները:

2.

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍՔ ԽՆԱՄԵԱԿԱՆ ՉՀԱՍԻ ԵՒ ԽՈՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Վեհափառի այս համարի կոնդակը խնամեական չհասի մասին լրացուցիչ գէպք է այն պակասին, որ զգացուում է մեր մէջ: Մեր քահանաները մինչև իսկ կոնսիստորական ատեանները խնամեական աստիճանները սխալ են հաշուում, այդ սխալը իմ կարծիքով չհասկանալուց է առաջ գալիս և աստիճանների էութեան չըմբռնելուց, 5 աստիճանը համարում են 4, 6 աստիճանը 5, այդ մաքրով միշտ դիմում են Սինոդին և Վեհափառին թոյլտուութիւն խնդրելով, որը ապացոյց է այն բանին, որ նրանք զգում են իրանց հաշուի սխալը և 4-րդ համարուած աստիճանը թոյլատրելի. այդ խնդիրը միանգամ ընդ միշտ պարզելու համար արձակուած է այս համարի կոնդակը:

Աստիճանների հաշուելը շատ հեշտ է և կատարուում է այսպէս: Ամէն մի ծնունդ մի աստիճան է. երկու եղբայր երկու ծնունդ են, երկու աստիճան են, նոյնպէս երկու քոյր երկու աստիճան են, որովհետև երկու ծնունդ են:

Մարդ և կին ամուսնանալով հաշուում են «մէկ մարմին» իրանցից ծնուած զաւակների համար. մարդ և կին երկու ծնունդ են, ուրեմն երկու աստիճան իրանց երկու կողմերի համար: Ահա ձեռակերպութիւն: 0—0 ամուսիններ:

Ենթադրենք կնոջ անունը Աստղիկ է, մարդուն անունը Տիգրան. Տիգրանի քոյրը Զարուհի և Աստղիկի եղբայրը Արշակ գտնուում են չորրորդ աստիճանում, որովհետև Տիգրան և Զարուհի երկու աստիճան են, Աստղիկ և Արշակ նոյնպէս երկու աստիճան, միասին կլինեն 4 աստիճան:

Զարուհին Արշակի հետ գտնուում են չորրորդ խնամեական աստիճանում, որը և անթոյլատրելի է: Մեր քահանաները այս ձեռակերպութիւնը համարում են երրորդ աստիճանի, ինչո՞ւ. նրա համար որ ամուսիններ Տիգրան և Աստղիկ համարում են իբրև մի մարմին—մի աստիճան. որ ակներև սխալ է, որովհետև դրանք մի մարմին են կազ-

մում միմիայն իրանցից ծնուած որդիների համար և ոչ իրանց եղբայր և քոյրերի նկատմամբ, որոնց հետ ջոկ ջոկ վերցրած երկու ծնունդ են՝ ուրեմն երկու աստիճան: Ձարուհու տղան Մանուկը և Արշակի աղջիկը նազուկն զըտնուում են վեցերորդ աստիճանում:

Մեր քահանաները համարում են 5 աստիճան այն հիման վրայ, որ ամուսիններին նոյն սխալ հաշուով համարում են մի մարմին մի աստիճան: Կոնդակը հրամայում է հաշուել ոչ 5 աստիճան այլ 6, ինչպէս որ հաշուում են բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիների կանոնիկոսները:

Ե՞րբ է մարդ և կին մի հաշուում. միմիայն մի դէպքում. ա՛յն է իրանց զաւակների նկատմամբ. օրինակ եթէ Տիգրանը և Աստղիկը զաւակ են ունեցել ձեռնկերպութեան մէջ 0—0 այսպէս չեն գծադրւում, հապա միացած այսպէս՝ 0, որոնց զաւակը այսպէս—0 ծնողք

0 զաւակ:

Այս ձևով եթէ հաշուեն մեր քահանաները ամենեւին չեն սխալուիլ և բարձր ատեաններին դիմելու հարկ չի լինիլ, քանի որ վեցերորդ աստիճանի թոյլտուութիւնը իրանցից է կախուած:

Խորթութիւնը կարող է լինել ազգակցական և խնամէական, բայց ընդհանուր առմամբ խնամէական պիտի հաշուել. Խորթութիւնը միշտ մի աստիճան աւելացնում է. օր. եթէ պարզ հաշուով 4 աստիճան է և Խորթութիւն կայ մէջը, պէտք է՝ Խորթութիւնը մի աստիճանի առաւելութիւն տուող հաշուելով, համարել պարզ հաշուով 4 աստիճանը 5 աստիճան. օրինակ. Ձարուհին և Արշակը 4 աստիճան են, եթէ Ձարուհին Տիգրանի Խորթ քոյրն է, այդ դէպքում Խորթութիւնը մի աստիճան համարելով, կստանանք որ Ձարուհին Արշակի հետ 5 աստիճանի խնամէութեան մէջ են գտնւում:

Առ այժմ այսքան:

Է.

ԿՆԻՔԱՌՈՐԱԿԱՆ ՉՀԱՍԻ ՄԱՍԻՆ ՄԻ ՓԱՆԻ ԽՕՍՔ

Վեհափառ Կաթողիկոսը ազգակցական Դ-րդ, խնամեա-
կան 5-րդ և կնքաւորական 3-րդ աստիճանի պսակների
թոյլտուութիւնը դիւրացնելու համար հրամայեց Կոնստան-
տրեաների անուամբ արձակած շրջաբերական կոնդակնե-
րով իրաւունք տալ բոլոր հոգեւոր Կառավարութիւններին,
Բագուի, Բայազիտի և Ախալքալակի և Բեսարաբիայի ու
Աստրախանի թեմերի գործակալներին թոյլ տալ վերոյի-
շեալ աստիճաններում պսակներ կատարել: Կնքաւորական
աստիճանները պէտք է համարել ըստ ճիւղագրութեան
Ներսէս—Ե-ի, այն է մինչև երրորդ ծնունդ. որը պիտի
հաշուել այսպէս, սանիկը և կնքահօր որդիքը գտնուում են
երկրորդ աստիճանում իբրև եղբայրներ, սանիկի որդին
կնքահօր կամ սանամօր առմամբ թոռն է, ուրեմն երկ-
րորդ աստիճանումն է, սանիկի որդին և կնքահօր որդին
երրորդ աստիճանի մէջ են, ուրեմն իրաւունք չունին պսակ-
ուելու, սանիկի որդին և կնքահօր թոռը չորրորդ աստի-
ճանի մէջ են, կարող են պսակուել:

Իսկ սանիկի և կնքահօր կողագիծները, այսինքն եղ-
բայրներ, քոյրեր, մօրաքոյրեր, հօրաքոյրեր չեն մանոււմ
կնքաւորական չհասի մէջ, նրանք բոլորովին անկախ կարող
են խնամութիւն անել միմեանց հետ:

Կնքաւորութեան հետ առնչութիւն ունի և խաչքա-
ւորութիւնը, երբ մէկը միւսի պսակի ժամանակ խաչը
բռնում է, համարւում է նրա խաչ-քաւորը, սորա հա-
մար որոշ կանոն չունենք, միայն կարծում եմ որ խաչ-
քաւորը իրաւունք չունի ամուսնանալու նրան հետ, որի
խաչը բռնել է, և ընդհակառակը վերջինս խաչքաւորի
կնոջ հետ:

Բոլոր թեմերի գործակալներին այդ իրաւունքը
չտրուեց այն հիմամբ որ նրանցից շատերը կիսակիրթ են,
չհասի աստիճանները չեն կարողանում որոշել և կարող
էին սխալանքների մէջ ընկնել. իսկ Բագու, Բայազիդ,
Ախալքալակ գործակալ նշանակւում են առհասարակ վար-
դապետներից, Բեսարաբիայի և Աստրախանի թեմերը ըն-
դարձակ են և համեմատաբար աւելի պատրաստ քահա-
նաներից գործակալներ ունեցող:

Ն. Վ. Մելիք-Թաֆեան.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԲԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱԺՈՒՄԸ

Երկիրս, ինչպէս յայտնի է, գնտաձև է. բայց ոչ հարթ ու հաւասար, այլ վերին աստիճանի խորդ ու բարդ։ Ահագին լեռները իրանց բարձրաբերձ գագաթներով բարձրանում են ամպերից էլ վեր. իսկ հովիտներն ու հարթութիւնները կազմում են խորութիւններ, ժամանակի ընթացքում այդ անհաւասարութիւնները հարթանում են։ Մի կարգ պատճառներ դանդաղ, բայց անդադար աշխատում են երկրի մակերևոյթի փոփոխութեան վրայ։ Լեռնային դագաթները քամու ազդեցութեան տակ փխրում են, անձրեւից ողողւում և նրանց մանրացած մասնիկները վտակների միջոցով տարւում են դէպի հովիտները։ Երկրի մակերևոյթի փոփոխութեան վրայ յաւասարած այդ աշխատանքը այնպէս դանդաղ է կատարւում, որ մեր կարճ կեանքի ընթացքում չենք նկատում այն և կարծում ենք, որ երկրի մակերևոյթը իւր դիւստր դժագրութեամբ մնում է անփոփոխ։ Բայց անցնում են հազարաւոր տարիներ և աննկատելի գործիչների անխոնջ աշխատութեան արդիւնքը այն է լինում, որ երկրի մակերևոյթը նկատելի կերպով փոփոխւում է. հողմահարուած և ջրից ողողուած բարձրութիւնները ցածրանում են, իսկ նրանց նիւթը իրանց վրայ ընդունած ցածրութիւնները բարձրանում են։

Նոյնը պէտք է ասել նաև մարդկութեան բարոյական տրամադրութեան մասին։ Այստեղ նոյնպէս յստաշունտում է իւր տեսակի հաւատարեցումն. ցածրութիւնները աստիճանաբար բարձրանում են, իսկ խորդ ու բարդութիւնները հաւասարւում։ Երբ մենք սկսում ենք գնահատել վաղուց անցած-գնացած ժամանակները համեմատութեամբ ներկայի հետ, մոռանում ենք պատմական հեռանկարի

օրէնքը, մոռանում ենք, որ որքան մի որ և է տեղից հեռանանք, այնքան նոյն տեղի ցածրութիւնները աչքից կանյայտանան և հեռուից տեսանելի կլինեն միմիայն բարձր առարկաները՝ լեռների գագաթներ, աշտարակներ, զանգակատներ և այլն:

Մտքով տեղափոխուելով քրիստոնէութեան առաջին օրերը և առաջին դարերը, մենք տեսնում ենք այնտեղ առաքեալների սուրբ դէմքեր, նահատակների բազմութիւն, մի կարգ ճգնաւոր-պանչելագործներ, եկեղեցու մեծամեծ հայրեր և վարդապետներ, և խորապէս ցաւում ենք, որ մեր օրերում չկան այդպիսի մարդիկ. սակայն մոռանում ենք, որ առաքեալներն ու նրանց մեծ յաջորդները եղել են մարդկութիւնը ճշտող բարոյական խաւարի մէջ Քրիստոսի լուսով պայծառ լուսաւորուած գագաթներ միայն:

Արեգակը ծագելով՝ անմիջապէս լուսաւորում է մի միայն լեռան գագաթները, իսկ մինչև լոյսի նրա ստորոտը հասնելը որոշ ժամանակ է պէտք: Յիսուս Քրիստոս իւր վարդապետութիւնը նմանեցրեց թթխմորի, որ դնում են խմորի մէջ և որի ներգործութիւնը խկոյն և եթ չի յայտնւում, այլ որոշ ժամանակ անցնելուց յետոյ: Երկար, ձիւնառատ և խստաշունչ ձմեռից յետոյ, երբ դարունը սկսւում է, թէև արեգակը պայծառ է լուսաւորում և օդի մէջն էլ ջերմութիւն կայ, բայց ձմեռուայ բերած ձեան ահագին կոյտերը դաշտերից մի անգամից չեն հեռանում, այլ նրանք դեռ երկար ժամանակ գետինը պահում են իրանց ծածկոյթի տակ: Ուրեմն պարզ է, որ մարդկութիւնն էլ իւր մեծամասնութեամբ չի կարող մի անգամից ազատուել դարերի ընթացքում իւր վրայ կիտուած ցեխից, կեղտոտութիւնից՝ չի կարող մի անգամից խմորուել Քրիստոսի խմորոցով: Գարնանը ձիւնից ազատւում են նախ և առաջ բլրակները, ապա աստիճանաբար դաշտերում երևում են բաց տեղեր:

Այդպէս է նաև մարդկանց մէջ: Քրիստոնէական սիրոյ և արդարութեան ճառագայթների ներքոյ կենդանու-

Թիւն ստացել են նախ զգայուն, վսեմ հոգիները, իսկ ժողովրդի մնացեալ մեծամասնութիւնը Աւետարանի ձայնին արձագանք է տուել շատ ուշ: Մարդկութիւնը դէպի բարութիւնը կատարած ճանապարհորդութեան ժամանակ նոյնն է, ինչ որ զօրքը արշաւանքի ժամանակ: Աւելի զօրեղները գնում են առաջից, թոյլերը յետ են մնում. բայց զօրքը ընդհանուր առմամբ չարժուում է առաջ, թէև դադար է առնում, հանգստանում է, թոյլերին սպասում: Մասնաւոր մարդկանց համար գուցէ աննկատելի, բայց Քրիստոսի խմորը ցոյց է տալիս իւր ներգործութիւնը: Թէև ամբողջ սերունդներ չեն նկատում մարդկութեան բարոյական բարւոքումը, բայց պատմութիւնը պարզ կերպով խոստովանում է այդ: Կրկէսների հրապարակներում տեղի ունեցած ըմբշամարտների և գաղանների կոիւր ներկայումս անհնարին է: Մենք մինչև անգամ վրդովւում ենք եղների մարտով, գայլերի և նապաստակների անխիղճ որսորդութեամբ: Ստրկութիւնը քրիստոնեայ ժողովրդների մէջ արգէն անցել է աւանդութեան կարգը: Հետաքրքիր է այդ կոշտ ու կոպիտ երևոյթի պատմութեան հետազննութիւնը, երևոյթի, երբ մինը դառնում է միւսի աշխատող անասունը: Հին ժամանակուայ ամենամեծ իմաստունները՝ Պլատոնն ու Արիստոտէլը, ստրկութիւնը համարում էին բնական և արդարացի երևոյթ: Նոյն իսկ ամենալուսաւորեալ ազգերի մէջ օրինաւոր էր համարւում գաղանային, տմարդի վերաբերմունք դէպի ստրուկները: Ահա մի բնորոշ դէպք: Մեկենասը, հռովմէական մի իշխան, Օգոստոս կայսեր անձնական բարեկամը, մի մարդ, որ յայտնի էր իբրև լայն չափով հովանաւորող գիտութիւններին և արհեստներին, իւր մօտ պիտի ընդունէր թագաւորին: Ճաշի ժամանակ ստրուկներից մէկը ձեռքի անզգոյշ շարժումով վայր ձգեց բիւրեղեայ բաժակը և պատուանդանը կոտրեց: Մեկենասը իսկոյն և եթ հրամայեց թշուառին ձգել պարտիզի լիճը, որտեղ մարդկային մտով կերակւում էին տիրոջ սեղանի համար ձկներ: Կայսրը խնդրեց, որ ի շնորհս իւր այցելութեան շնորհէ

ստրուկի կեանքը:

— Հէնց քս այցելութեան համար պէտք է աւելի զգոյշ շարժուէր, պատասխանեց Մեկենասը, և ստրուկին խեղդեցին:

Այդպիսի իշխանութիւն ունէին տէրերը ստրուկների վրայ և այդպէս տմարդի կերպով վարւում էին նրանց հետ: Քրիստոնէութիւնը առաջին դարերում մի փոքր մեղմացրեց ստրկութեան սարսափները, բայց բոլորովին ոչնչացնել չկարողացաւ: Գարնան արեգակը որքան էլ այլ է, սառույցը և ձիւնը իսկոյն և եթ չի վերջանայ, այլ դեռ շաքաթներով բարեխառն եղանակ է լինում: Այդպէս է և ստրկութիւնը: Քրիստոնէութեան ժամանակ այդ երևոյթը մեղմանալով տեղի տուեց ճորտային վիճակին՝ մի կախումն, որ սկզբում զարհուրելի էր: Վերջապէս ճորտային իրաւունքն էլ վերջացաւ և ժողովուրդը դարձաւ բոլորովին ազատ: Այժմ՝ մարդու վրայ դործադրուած ամեն մի բռնութիւն համարւում է ամօթալի:

Մարդասիրական զգացումը թափանցում է նոյն իսկ դէպի թշնամիներն ունեցած յարաբերութեանց մէջ: Պատերազմը թէև այժմ էլ կայ և դեռ երկար ժամանակ պիտի լինի մարդու ուղեկիցը, սակայն թէ նրա պատճառները և թէ նոյն իսկ նրա բնաւորութիւնը քանի զնում, յիրաւի դանդաղ կերպով մեղմանում են: Նախապատմական ժամանակներում, երբ մարդկութիւնը կանգնած էր իւր ամենատուր աստիճանի վրայ, ամենավայրենի ցեղերի մէջ պատերազմը գոյութեան անհրաժեշտ միջոցն էր: Վայրենին պատերազմ էր զնում ինչպէս օրսի. թշնամին նրա համար համեզ օրս էր: Նա կամ սպանում էր նրան, կամ գերի վերցնում՝ ուտելու համար: Պատերազմը պարտութիւն կրողին բերում էր անխուսափելի մահ: Ժամանակի ընթացքում պատերազմի դրդիչ պատճառները փոխւում են: Թէ արեւելի և թէ հնդկական միւս աշխարհակալները ձգտում էին այլ ևս ոչ թէ ուտելու մերձակայ և հնուրի ժողովրդներին, այլ օրի միջոցով տիրելու նրանց և ստրկացնելու: Այստեղ պատերազմը իւր հետ

անպայման մահ չէր բերում, այլ բերում էր անխուսափելի սարկութիւն. նա ազատութիւնից զրկում էր, բայց կեանքին չէր կաշում: Անցնում են դարեր և յաղթողին շնորհում են թէ կեանքը և թէ ազատութիւնը. նա միայն զրկում է նիւթականապէս. նրանից խլում են նահանգներ, նաւահանգիստներ, ռազմական գործիքներ, պահանջում են յաղթողի պատերազմական ծախսերը, և այլն:

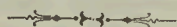
Այսպէս պատերազմի հետեւանքները պատմութեան առաջ յայտնի կերպով կերպարանափոխուեցին դէպի լաւը. յաղթողը սկզբում պահանջում էր կեանք, յետոյ ազատութիւն, իսկ այժմ փոքի տապրակ. փոխուած է նոյն իսկ պատերազմի բնաւորութիւնը: Անդէն թշնամու գէմ բարբարոսական, ամարդի վարմունքը դրօշմուտ է իբրեւ անարդ գաղանթութիւն: Թշնամին թշնամի է համարւում դէնքը ձեռին, իսկ վիրաւորուած կամ գերի ընկած դէպքում նա տանջուող եղբայր է, որ կոտարեալ իրաւունք ունի օգնութիւն սպասելու յաղթողից: Պատերազմական հին կանոնը ասում է. «աշխատիր թշնամուդ կարողացած իդ չափ վնաս հասցնել»: Իսկ փախակերպուած նորը ասում է. «թշնամուդ այնքան չարիք հասցրու, որքան պահանջում է պատերազմի յաջողութիւնը»: Առանց կարեւորութեան խաղաղ բնակիչների բնակութիւնը քար ու քանդ անելը համարւում է բարբարոսութիւն, իսկ գրաւուած երկրի մէջ կողոպուտ անելը պատժւում է, որպէս յանցագործութիւն: Այդ բիչ է. խօսք կայ պատերազմի ցարսափները բոլորովին վերացնելու մասին: Սկզբում խաղաղութեան կողմնակից ձայները սակաւ էին և անհամարձակ. նրանց վրայ ծիծաղում էին, համարում էին գատարկ, անիրաւ գործելի ցնորքներ. բայց այդ ձայները քանի զնում աւելի բարձրանում են, հնչում են աւելի յաճախ՝ վերջապէս լսում են գահի բարձրութիւնից: Ընդհանուր և անտանելի սպառնալիքնման թեթեւցման մասին խորհրդածելու նպատակով Հաագում տեղի ունեցու խաղաղութեան համաժողով, վերջինս ոչ մի էական եզրակացութեան չեկաւ. բայց այդ չի ցոյց տալիս նրա անօգուտ

լինելը. թէև դրանով չփոխուեց աւերութիւնների գործողութեանց բնաւորութիւնը, բայց կարեւորն այն է, որ մարդիկ առաջին անգամ աշխարհի ստեղծումից յետոյ ի դէմս իւրեանց կառավարութեանց խորհրդածեցին ամբողջ աշխարհի խաղաղութեան մասին: Սկսեցին խորհել՝ վաղ թէ ոչ մի եղբակցութեան կգան: Նոր մտքերը մի անգամից չեն ընդունուի. նրանք հատիկի պէս են. առաջ կուռչեն, յետոյ ծիլ կարձակեն, և վերջապէս կկանաչեն:

Այս բոլորը համոզեցուցիչ կերպով ասում է մեզ, որ չարութեան դադարները ցածրանում են, իսկ բարութեան մակերևոյթը բարձրանում է. որ չարիքը, եթէ ոչ բոլորովին, գոնէ իւր գլխաւոր և խոշոր ձեւերով մեղմանում է, կորցնում է իւր դառնութիւնն ու կծուութիւնը: Մարդկային խիղճը սկսում է վրդովուել այն ամեն բանով, որի հետ առաջ հեշտութեամբ հաշտւում էր: Խոշորացոյցի գիւտով, որով մի կաթիլ ջրի մէջ կարելի է տեսնել հազարաւոր կենդանի էակներ, մարդկանց առաջ բացուեց նոր աշխարհ՝ անսահման մանր մանրակազմերով: Մարդիկ սովորեցին հասկանալ զանազան վարակիչ հիւանդութեանց պատճառները, որ հասարակ աչքի համար անտեսանելի միկրոբներ են՝ ցրուած օդի մէջ: Ահա ջրի և օդի մէջ գտնուած այդ միկրոբների դէմ մարդիկ այժմ սկսել են սաստիկ պատերազմ: Կեղտոտ ջուրը զտելու համար շինւում են մաքրիչներ. քաղաքների մէջ օդի մաքրութեան համար տնկում են պարտէզներ և ծառատաններ. հողը մաքրւում է ստորերկրեայ ջրանցքներով:

Նախկին ժամանակներում աւելի կեղտոտ էին ապրում մարդիկ. բայց ոչ մի միկրոբից չէին վախենում. ներս էին չնչում այդ միկրոբներն ու թունաւորւում, նրանցից հիւանդանում էին և մեռնում. բայց նրանց գոյութեան մասին չէին իսկ կասկածում: Գտնուեցաւ խոշորացոյցը, հնարաւորութիւն եղաւ դիտելու ջրի կաթիլի և ամեն մի աւաղահատիկի կեանքը, և մարդիկ սկսեցին յամառութեամբ կռիւ մղել կեղտի և փոշու՝ իրրի վարակիչ միկրոբների պատճառների դէմ:

Նոյնն է լինում մարդկանց ներքին, բարոյական կեանքի հետ: Մարդկային կեանքի այն բազմաթիւ մութ կողմերը, որոնց մասին լսում են բարձրագոյ բողոքներ, խկապէս նոր չեն: Նրանք միշտ եղել են և ի հարկէ երկաբ ժամանակ էլ կլինեն: Նրանցից շատերին մարդիկ սովորել են և չեն նկատում նրանց այլանդակութիւնը: Բայց ահա արդարութեան արեգակը սկսեց աւելի և աւելի բարձրանալ երկրի վրայ, սկսեց մարդկանց հոգու ներքը լուսաւորուիլ, մարդկային խիղճը դարձաւ աւելի սրատես, ձեռք բերեց իւր խոշորացոյցը, և այժմ սկսում են սարսափել այն բարոյական կեղտից, որով ապականուած է մարդկային կեանքը: Բայց բարքերի ապականութեան մասին եղած բարձրագոյ բողոքները չպէտք է մեզ շփոթեն: Չարիքի մեծութեան առաջ չպէտք է ձեռնիծափ լինել. պէտք է աշխատել յանուն բարութեան: Բարութիւնը աճում է երկրի վրայ: Սիրոյ և արդարութեան համար նախկին գործիչների աշխատանքը չի կարող ապարդիւն մնալ. նրանք շատ բաների մէջ թեթեւացրել են մեր աշխատանքը, մաքրել են մեր ճանապարհը: Աստուծոյ թաղաւորութիւնը մօտ է մեզ, Դէպի նրան տանող ճանապարհները հարթուած են: Ճանապարհը յայտնի է. գնանք դէպի այնտեղ և, եթէ կարող ենք, ուրիշներին էլ տանենք:

ԱՆԵՏԱՐԱՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Յիսուս Քրիստոսի մահուանից յետոյ արդէն քսաներորդ դարն է սկսում, բայց մարդկանց կեանքի կազմակերպութիւնը Աւետարանի վարդապետութեան համաձայն լինելուց դեռ շատ հեռու է: Չարմանալի չէ ուրեմն, որ շատերին այնպէս է թւում, թէ Քրիստոսի վարդապետութիւնը առ հասարակ անզօր է մարդկային կեանքն ուղղելու:

—Դրեթէ երկու հազար տարի է, ինչ քարոզւում է

Աւետարանը, ասում էին մի հաւատացող քրիստոնէի. այնուամենայնիւ ինչի՞ է նման քրիստոնեաների կեանքը:

— Եթէ նրանք այժմ վատ են, երբ Աւետարան ունեն, պատասխանեց հաւատացողը, հապա ինչ կլինէին, եթէ բոլորովին ծանօթ չլինէին Քրիստոսի վարդապետութեան հետ. կարճատես և աչքերի վրայ սպիտակ ունեցող մարդիկ արեգակի լուսով էլ դայթում են, իսկ ինչպէս կըրջէին նրանք, եթէ իրանց շուրջը խորին մթութիւն չլինէր:

Արդեօք մարդկային կեանքը փոխուե՞լ է Յիսուս Քրիստոսի վարդապետութեան ազդեցութեան ներքոյ. արդեօք Աւետարանը ազդում է մարդկանց վրայ ընդհանրապէս. այս մասին ուղիղ գատելու համար պէտք է համեմատել Քրիստոսի ժամանակուայ կեանքը ժամանակակից կեանքի հետ:

Խարկովի համալսարանի հանգուցեալ ուսուցչապետ Պետրովի «Պատկերներ արեղերական պատմութիւնից» գրքի մէջ կայ մի խիստ դեղեցիկ յօդուած. «Աւետարանը պատմութեան մէջ», որտեղ շնորհալի կերպով նկարագրւում է այն փոփոխութիւնը, որը յառաջացրեց մարդկանց մէջ Յիսուս Քրիստոսի վարդապետութիւնը:

«Հռովմը Փրկչի ժամանակ աշխարհի տէրն էր: Ամեն ինչ հպատակւում էր Հռովմին և նրան հարկ տալիս: Անսպառ էին նրա հարստութիւնները: Դէպի այնտեղ էին դիմում գիտնականները, հեղինակներն ու գեղարուեստագէտները: Հռովմը կրթութեան կեդրոն էր և այնուամենայնիւ սոսկալի էր նրա կեանքը:

«Հռովմը տեղադրուած էր Տիբրոս գետի ափին և տարածուած էր եօթը բլուրների վրայ: Նրա մէջ ապրում էր երկու միլիոն ժողովուրդ, բարձրանում էին չորս հարիւր եկեղեցիներ, կային թագաւորների և հռովմէական ազնուականների երկու հազար հոյակապ ապարանքներ: Այդ ապարանքներից ամեն մէկը տռանձին առած մի փոքրիկ քաղաք էր կազմում: Նրան չընկալաւով էին պարտէզներ, ծառատաններ, շքեղ բաղանիքներ, դադանա-

նոցներ և ծառաների անհամար բնակարաններ: Ներքուստ ամեն ինչ փայլում էր առասպելական շքեղութեամբ: Առաստաղներն ու պատերը զարդարուած էին պատկերներով, փայտեայ նուրբ գեղանկարներով և գունաւոր մարմարիոնով, յատակը մոզայիկ էր: Աշխատելու սեղանը կոփածոյ օսկուց էր և կամ ամբողջապէս շինուած էր մի կտոր փայտից և մեր փողով արժէր վաթսուն հազար լուբլի. պատերի երկարութեամբ դարակների վրայ շարուած էին հռչակաւոր հեղինակների հազարաւոր ձեռագրեր՝ բանաստեղծների, իմաստասէրների. բայց տանտէրը շատ սակաւ էր աչք ձգում այնտեղ: Նա զբաղուած է ճաշկերպի և ընթրիքի հոգսերով, որ տալիս էր ի պատիւ բազմաթիւ հիւրերի և պնակալէզների. նրա սեղանի համար բերւում են աշխարհիս ամենաընտիր բերքերը. մի տեղից գինի, միւս տեղից օստրէ, երրորդից պտուղներ, իսկ չորրորդից—որսեր: Մի ընթրիքը երբեմն արժում էր հարիւր—հարիւր յիսուն հազար ըրուլի. լինում էն կերակուրներ, որոնք պատրաստւում էին սիրամարգերի լեզուներից և թուփակների ուղեղներից: Հիւրերը բազմում էին բեհեզեայ բազմոցների վրայ. ծառայող ստրուկները ընտրւում էին իրանց հասակի և մազի գոյնի համեմատ, մի տեսակ կերակուրը հրամցնում էին մի գոյնի զգեստով, օրինակ սպիտակ. միւս տեսակը՝ երկնագոյն. երրորդ տեսակը՝ կարմիր և այլն: Չորս կողմը գլորւում էր երաժշտութեան ձայնից. երգում էին հռչակաւոր երգիչներ, ստանաւորներ էին կարգում ամենալաւ գերասաններ: Վերևից հիւրերի վրայ սրսկում էն թանգազին հոտաւէտ իւզեր. յանում էին ծաղիկներ: Այդ բոլորը շատ փող արժէր, այդ բոլորը հարստահարուած էր և միւսնոյն ժամանակ դրանցով ամենքին ձանձրացրել էին և զլուացրել: Ահագին փողեր էին առաջարկում նրան, ով մի նոր բաւականութիւն կամ զսւարճութիւն կստեղծէր:

«Յաւալի էր մարդկանց այդ կեանքը: Ունենալով աշխարհի համայն հարստութիւնը, մարդկային բոլոր իւելքը, գիտութիւնը, բանաստեղծութիւնը արուեստները՝ մար-

դիկ ապրում էին միմիայն փորի համար:

«Եթէ անցնենք տնից փողոց, հասարակական կեանք՝ կտեսնենք նոյն կոշտութիւնը և դատարկութիւնը: Ահա հռովմէական հռչակաւոր թատրոնը, ութսուն հազար հանդիսատեսներ առաւօտուանից լեցուած են այստեղ. հրապարակի վրայ իրար կրծոտում են սոված գազաններ՝ առւժներ, վագրեր, փղեր և սընդեղջիւրներ, մռնչոց, հառաչանք և գոռոց: Ամեն ինչ ծածկուած է արիւնով. ժողովուրդը պահանջում է ըմբշամարտներին. դուրս են գալիս դրանք, սկսում է մարդկանց և գազանների մարտը: Սպանուածներին հաւաքում են: Դուրս են գալիս նոր մարտնչոյնք: Մէկը ուզում է ձողը խրել, միւսը հեռուից աշխատում է պարան ձգել նրա վզին: Ուրիշները կռւում են կապած աչքերով, աշխատում են իրար վիրաւորել լսողութեամբ: Այնտեղ դուրս են եկել մի կարգ մարդիկ միւսների վրայ. այստեղ կռւում են կռուքերով: Արիւնը հոսում է գետի պէս, լսում են հառաչներ, չարխլինդ գոչեր, իսկ ամբոխը գոռում է հրճուանքից. վէճեր են լինում թէ ով ում կ'յաղթի:

«Այդպէս էին ապրում ազնուականները, լաւագոյն մարդիկը. իսկ ամբոխը տաղտկանում էր տգիտութեան, ստրկութեան և աղքատութեան մէջ: Նրանց մասին ոչ ոք չէր մտածում: Նրանց մինչև իսկ մարդ չեն համարում: Մի անգամ բոլոր ըմբշամարտերը կոտորուեցան, իսկ գազանները դեռ ևս մնում էին հրապարակում: Այն ժամանակ կայսրը զինուորներ ուղարկեց հանդիսականների մէջ և այն տեղից երկու-երեք տասնեակ մարդ վերցրին և գցեցին գազանների առաջ: Մի ուրիշ անգամ կրկէսում պէտք է արշաւէր թագաւորի սիրելի ձին: Ժողովուրդը իրիկուանից խռնուած էր կայսերական ախոռների մօտ: Կայսրը վախենալով որ ամբոխի աղմուկը կխանգարէր իւր սիրելի ձիու հանգստութիւնը, հրամայեց ամբոխի մէջ ձգել հարիւրամոր պահ տրուած թունաւոր օձեր: Այդպէս էին վարում ազատ ժողովուրդի հետ: Հապա ինչպէս էին ապրում ստրուկները: Ո՛չ օրէնքը և ո՛չ մարդիկ չէին

խղճում նրանց։ Ամենաչնչին յանցանքի համար թշուառներին ծեծում էին երկաթեայ շղթաներով։ Հանկրոտում էին սրածայր կիւմաններով և այրում շիկացած երկաթներով։ Հիւանդ կամ արատաւոր ստրուկին ձգում էին Տիբերոսի կղզիների վրայ, որպէս անպէտք կենդանու, որտեղ և մահ էր դառնում առանց ոչ և է խնամքի։ Ամենաչնչին յանցանքի քննութեան ժամանակ մէկին տեսակ տեսակ տանջանքների ենթարկել սովորական երևոյթ էր և խաչի վրայի մահը համարւում էր հասարակ պատիժ»։

Սոսկալի՝ ժամանակ էր, սոսկալի՝ մարդիկ և սոսկալի բարքեր։ Ոմանք յղփացած էին շուայլութեան մէջ, միւսները ապրում էին որպէս անասուն։ Եւ ահա ոմանց համար անելանելի տանջանքների, իսկ ուրիշների համար անտանելի թախիծի և յղփութեան աշխարհում հնչւում է սիրոյ և եղբայրութեան ձայնը։ Միլլիոնաւոր ճնշւածներին, տրտուածներին, ստորացածներին առում են, որ նրանք էլ մարդ են, որ նրանց մասին էլ հոգւում է բոլորի հայրը, որ Փրկիչը նրանց համար փրկութիւն է բերել։ Այո, այդ վարդապետութեան համար նրանք պատրաստ են թէ տանջանք կրելու և թէ նոյն իսկ մահ ընդունելու։ Եւ նրանք գնում էին, գնում էին հանդիստ, ուրախութեան փայլը երեսներին, սիրոյ, խաղաղութեան և ներդաժմութեան խօսքերը շրթունքներին։

Մենք՝ մեծացած քրիստոնէական հասկացողութեամբ, մանկութիւնից վարժուած Քրիստոսի աւետաւոր մեծ խօսքերին. շատ անգամ չենք կարող հասկանալ թէ որքան թանգ է մարդկանց համար Աւետարանի այս կամ այն միտքը։ Բարեկեցութեան մէջ ապրած մարդը չի կարող հասկացողութիւն ունենալ թէ աղքատի համար ինչ գին ունի հինգ կամ տասը կոպէկը։

«Երանի աղքատաց հոգւով, երանի հեզոց, ողորմածաց, երանի որք սուբբ են սրաիւք, երանի որք հալածեալ իցեն վասն արդարութեան»։ Այս բոլորը ամենապայծառ լուսոյ ճառագայթներ են, որոնք լուսաւորում են անթափանցելի խաւարը։ Մարդիկ տեսան, որ իրանց

առաջ բացւում է նոր կեանք, որ եթէ իրանք գնան Քրիստոսի յետևից, այն ժամանակ իրանց մօտ կլինի ոչ գաղանային թագաւորութիւն, այլ Աստուծոյ թագաւորութիւնը երկրի վրայ: Աւետարանը բերում էր ազատութիւն, ազատութիւն չարիքից, բերում էր և հոգւոյ նոր արիւնքութիւն, որ պէտք էր այդ ազատութիւնը: «Ամէն ասեմ ձեզ, որ ոք ասիցէ լերինս այսմիկ բարձիր և տնկիր ի ծով և ոչ երկմտիցի ի սրտի իւրում, այլ հաւատայցէ թէ զոր ասէն լինի, եղիցի նմա զոր ինչ և ասիցէ»:

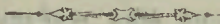
Այժմ ամենայետին ստրուկը Աստուծոյ առաջ կարող է կայսրից, Հռովմի տիրոջից բարձր լինել: Մարդուս ամենից աւելի ոյժ է տալիս ոչ իշխանութիւնը, ոչ գիտութիւնը, ոչ հարստութիւնը, ոչ տոհմական ազնուութիւնը, այլ հաւատն առ Աստուած և առ Աստուածային արդարութիւնը: Ի սէր այդ ոյժի, ի սէր Աստուածային արդարութեան մարդիկ պատրաստ են թողնել ամեն ինչ: Նրանք այն վաճառականի նման էին, որը փնտրում է հազուադէպ մարդարիտ և երբ գտնում է, գնում վաճառում է ամեն ինչ և գնում է այն: Նրանց համար մինչև իսկ արիւնակցական կապերը կորցնում էին իրանց նշանակութիւնը: Քրիստոնէի համար ամեն բանից բարձրը Աստուծոյ արքայութիւնը պէտք է լինի: Իրա համար էլ Փրկիչը ասել է որ իրան արժանի չէ նա, ով հօրը, մօրը, ազնկանը կամ որդուն սիրում է իրանից աւելի:

Այսպէս ուրեմն Քրիստոնէութիւնն է՝ բերել մարդկանց համար այն բոլոր ամենամեծ խօսքերն ու մտքերը, որոնք պարգում են թէ մարդուս իսկական գնահատութիւնը կախում է ամենից առաջ նրա հոգւոյ արժանիքից, որ երկրի վրայ ամենից թանգը և բարձրը Աստուծոյ արդարութիւնն է և որ այդ արդարութեան համար պէտք է պահել ամեն ինչ: Եւ եթէ մարդիկ այսպիսի սուրբ և մաքուր վարդապետութեան քարոզութեան 1900 տարի յետոյ դարձեալ բարոյապէս կոշտ են, այն ժամանակ երևակայել իսկ չի կարելի թէ ինչ կլինէին (մարդիկ) նրանք, եթէ Աւետարան չլինէր:

Սարկեց վայր դուրսեկը հեշտ է. անդունդ ընկնելը երկու-երեք վայրկեանի գործ. իսկ ստորոտից դադաթ բարձրանալու համար հարկաւոր է երկար ժամեր նոյն իսկ օրեր: Մարդիկ Քրիստոսի ժամանակ ընկած են եղել չափազանց խոր անդունդի մէջ: Աւետարանը նրանց ուշքի բերեց, ցոյց տուեց թէ ինչպէս պէտք է բարձրանալ դէպի վեր և մարդիկ շարժուում են, որքան ներսում են ոյժերը: Որքան աւելի վեր բարձրանան նրանք, այնքան աւելի օգը կլինի ջինջ, շնչառութեանը թեթև, ոյժերը աւելի: Մենք մարդկութեան յետևից հասանք ճանապարհին. նա վաղուց է ճանապարհ ընկել, բայց դժբաղդաբար շատ առաջ չի գնացել:

Ուրեմն դանդաղ է առաջ գնում. Դադարումները յաճախ է լինում. չկան լաւ առաջնորդներ, սակաւ են լսում ոգևորիչ խօսքեր՝ «յառն՛ջ, յառն՛ջ»: Պէտք է խրախուսել: Եթէ ուզում ենք որ մարդիկ գնան արագ և արիաբար, կանգնենք առաջ և տանենք մեր յետևից:

Մի հանգցնէք ոգևորութիւնը. թո՛ղ չարիքի լեռը դեռ ևս մեծ լինի. «Ամէն ասեմ ձեզ, որ ոք ասիցէ լերինս այսմիկ բարձիր և անկիր ի ծով և ոչ երկմտիցի ի սրտի իւրում, այլ հաւատայցէ թէ զոր ասէն լինի, եղիցի նմա զոր ինչ և ասիցէ» (Մարկ. ԺԱ. 23.):

ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆ

Աւետարանում ասուած է. «Եւ ոչ ոք արկանէ գինի նոր ի տիկս հինս, ապա թէ ոչ տիկքն պատառին և գինին հեղանի և տիկքն կտրնչին. այլ արկանեն զգինի նոր ի տիկս նորս, և երկոքին պահին»:

Արեւելքում, շատ երկրներում, մինչև այժմ էլ գինին պահում են ոչ թէ տակառներում, տակէ կամ կաւէ ամաններում, այլ տիկրում: Այժի կամ ոչխարի կաշին քերթում են, լուանում, չորացնում, յետոյ կարում են այն ճեղքը, որը գոյացել էր քերթելիս: Այդպիսով ստացւում է կաշուէ տոպրակ, որի մէջ և պահում է գինին: Շատ ժամանակ անցնելուց, երկար գործածումից յետոյ կաշին նստրանում է և կորցնում իւր պնդութիւնը. հին գինին դեռ ևս կարելի է պահել նորանում, բայց նոր գինին հին տիկ լցնելը վտանգաւոր է: Դեռ ևս չթթուած, նոր գինու մէջ ներգործում է թթուութիւնը. ինչպէս սովորական խաշը բարձրացնում է խմորը և երբեմն նոյն իսկ բարձրացնում տաշտի կափարիչը, այնպէս էլ գինու խաշը նոր գինու միջից բարձրացնում է շատ օդ՝ գազ. օդը ոյժ է տալիս տիկ պատերին, ճնշում է աւելի ու աւելի ուժեղ, և եթէ տիկը հին է, մաշուած, այն ժամանակ շուտով պատուում, ոջնջանում է, և գինին թափւում: Դրա համար էլ Փրկիչը ասում է, որ հին տիկ մէջ կարելի չէ նոր գինի լցնել. հին գինին սաղ է գալիս հին տիկին, իսկ նոր գինին պահանջում է նոր տիկ:

Դինի ասելով այստեղ պէտք է իմանալ կեանքի հասկացողութիւնները. իսկ տիկ ասելով՝ սովորութիւն, կենցաղ, կարգ ու կանոն: Մարդս ինչ հասկացողութիւն որ ունենայ, ըստ այնմ էլ կլինի նրա կենցաղը. եթէ նա հասկացողութիւնը փոխի, կեանքն էլ կփոխուի: Ասենք, օրինակ, մէկը խմում է. նա այնպէս է հասկանում, որ արաղը օգտակար է, որ առանց արաղի բանուոր մարդը չի կարող ապրիլ, որ գինին մարդու ուրախութիւն է պատ-

ճառում, և ահա նա այս հասկացողութիւնների համեմատ էլ սովորութիւններ է ստեղծում իւր համար: Նա իւր աշխատած բոլոր փողը կնոջը կամ երեխաներին չի բերիլ, այլ նրա մեծ մասը կթողնի գինետանը: Նրա բարեկամները կլինին իւր հետ խմողները, իսկ տանը Սողոմ-գոմոր է, կնոջ անվերջ կռիւ և տուր ու դմբոց, երեխաների լաց ու կոծ, կեղտ և աղքատութիւն: Երբ փոխուին մարդու հասկացողութիւնները, երբ նա հասկանայ որ արագը սպանիչ թոյն է, փորձիչ օձ, որ ոգելից խմիչքի մէջ ոչ թէ ուրախութիւն կայ, այլ ցաւ ու վիշտ, այն ժամանակ նրա կեանքն էլ կփոխուի: Առաջուայ նորա հետ խմող բարեկամները կօտարանան, տան մէջ առատութիւն կլինի, իսկ ընտանիքի մէջ կաիրէ խաղաղութիւն և սէր:

Նոր հասկացողութիւնները յառաջ են բերում նոր կեանք: Չի կարելի նոր մտքերն ու զգացմունքները հաշտեցնել հին սովորութիւնների հետ: Հին սովորութիւնները յարմարուած են եղել հին հասկացողութիւնների, իսկ նոր հասկացողութիւնները պահանջում են նոր կարգեր և նոր կեանք: Այդ իսկ պատճառով Փրկիչն ասում է, որ իւր նոր աւետարանական վարդապետութիւնը չի կարելի յարմարեցնել հին կռապաշտական սովորութիւնների: Նոր հասկացողութիւնները Աստուծոյ, մարդկանց, արդարութեան և կեանքի մասին պահանջում են և նոր կարգեր՝ բոլոր սովորութիւնների, կենցաղական կազմի արմատական կերպարանափոխումն: Մարգարէիստոնեայ դառնալով պէտք է լինի, ինչպէս ասում է Պողոս առաքեալը, նոր արարած. «Բայց եթէ ի Քրիստոս նոր արարած ինչ իցէ. զի հինն էանց և արդ. նոր եղև ամենայն» (Կորն. Բ. հմբ. 16): Քրիստոսի աշակերտ դառնալ—չի նշանակում միայն աւազանում երեք անգամ ընկղմուիլ, վզին խաչ կախել և եկեղեցական մատենաներում քրիստոնէական անուն կրել. այլ այդ նշանակում է՝ հոգևով ծնուիլ, ամբողջ էութեամբ վերանորոգուիլ, նոր հասկացողութիւններ ընդունել և ըստ այնմ նոր, բարի, մաքուր կեանք վարել սկսել:

Գալիլիայի Կանա քաղաքում հարսանիքի ժամանակ

Յիսուսի կատարած առաջին հրաշքի նշանակութիւնը նրանում չէր, որ Յիսուս ջրով լիքը ամանների վրայ «ամենալաւ գինի» վերնագիրը կպցրեց, թէև ջուրը ջուր էլ մնաց. այլ հրաշագործութիւնը նրանումն էր, որ Աստուծոյ զօրութեամբ ջուրը իսկական գինի դարձրեց, ամանների մէջ եղած նիւթի թէ կազմը և թէ համը փոխեց: Հէնց այդպիսի վերածնումն պէտք է կատարուի մարդու հոգու մէջ, եթէ նա ուզում է տեղ ունենալ Աստուծոյ խնջոյքում: «Քրիստոնեայ» անունով նոր վերնագիր պէտք չէ, այլ կեանքի նոր ճաշակ, նոր բնաւորութիւն: «Հինն էանց և արդ. նոյ եղև ամենայն», ասում է առաքեալը: Փրկիչը սովորեցնում է. «Նոր գինին չի կարելի լցնել հին տկերի մէջ»: Այն ինչ՝ քրիստոնեաները ոչ միայն իրանց սովորական կեանքի մէջ, այլ նոյն իսկ տօներին, հանդէսների ժամանակ մինչև այժմ՝ իսկ պահպանել են շատ հեթանոսական սովորութիւններ: Նոր, քրիստոնէական վարդապետութիւն ենք դաւանում, սակայն կեանք ենք վարում հեթանոսաբար, ըստ հնոյն: Առէք, օրինակ, բարեկենդանը: Ամեն տեղ՝ ամենամեծ քաղաքներից սկսած մինչև գիւղերը բարեկենդանը կատարում են ինչպէս ամենամեծ տօն: Ամենուրեք աշխատանքները դադարում են. դպրոցներում պարապմունքները բնդհատում, տներում ամբողջ օրերով չափից դուրս ուտում-խմում են, փողսյներում աղմուկ և իրարանցում: Ինչո՞ւ համար է այդ բոլորը, ինչ հիման վրայ: Մօտենում է մեծ պառը, աղօթքի օրեր են վրայ հասնում, իսկ մեր խելքը ուրախութեան հետ է: Ինքն ըստ ինքեան ուրախութիւն անելը, ի հարկէ, մեղք չէ, եթէ կատարում է մաքուր և պարզ սրտով և զգաստ կերպով, բայց ամեն բան իւր ժամանակն ունի: Եկեղեցու գաւթում, տաճարի շէմքին խաղերի և զուարճութիւնների տեղը չէ, այստեղ սաղ չեն գալիս ուրախական երգերը: Տաճար գնալու ժամանակ մեր տրամագրութիւնը լինում է լուրջ, աղօթական. եկեղեցու բակը մտնելով՝ երեսներս խաչակնքում ենք, գաւթում ջերմեռանդութեամբ գլխարկներս վերցնում. սուրբ տեղի մերձաւորութիւնը պահանջ

ջում է առանձին յարգանք: Հէնց այդպէս էլ պատի շէմքին՝ ապաշխարութեան նախորդ օրերը չպէտք է նուիրուեն կերութեամբ, աղմկալի գուարճութիւններէ: Այդ օրերը բարեկենդանի զեղխութեան և աղմուկին նուիրել՝ նշանակում է ցոյց տալ, թէ որքան մեծ տարբերութիւն կայ մեր հասկացողութիւնների և կեանքի մէջ: Դուրս է գալիս, որ քրիստոնէական հասկացողութիւնները այլ են, իսկ մեր սովորութիւնները բոլորովին այլ: Այդպէս էլ պէտք է լինի, որովհետև մեր բարեկենդանը հին տիկ է. հին, ժամանակը անցկացրած կռապաշտութեան մնացորդ:

Այն ամանը, որը երկար ժամանակ դորձ է դրուել որ և է հօտած կամ փտած նիւթի համար, եթէ բոլորովին չմաքրեն՝ նախկին համն ու հոտը կ'մնայ: Նոյնպէս և մենք պէտք եղածին պէս չենք մաքրուել ապաշխարութեամբ, թոյլ ենք համակուած Աւետարանի ոգւով: Քրիստոնէութիւն ընդունելուց մօտ 1400 տարի է անցել և դեռ ևս շատ կռապաշտական սովորութիւններ կան մեր մէջ: Մեր քրիստոնէական հասկացողութիւնները միաւորուած են հեթանոսական սովորութիւնների հետ, նոր գինին լցնում ենք հին տիկի մէջ. ժամանակ է նոր տիկեր պատրաստել նոր գինու համար. քրիստոնէական հասկացողութեան համեմատ վարել կեանքերս. ժամանակ է մտածել՝ արդեօք բարեկենդանը կտալի պատի նախորդ օրը:

Երբ մարդ բոլոր ուժով վաղում է, անհնար է նրան կանգնել միանգամից. մղումից նա ակամայ մի քանի աւելորդ քայլեր կանի. անհրաժեշտ է առաջուանից նախազգուշացնել կանգման տեղի մասին: Հէնց այդպէս էլ անում է եկեղեցին մեծ պատից առաջ. — Նոյնի քո ներօր, ատում է Աւետարանը, մտածիր, քննիր արդեօք ամեն բան կարդին է. կարող ես հանգիստ և փտահութեամբ գնալ այս ճանապարհով. Աստուծոյ ճանապարհից չեմ շեղուել. Աստուծոյ արդարութիւնից շատ չեմ հեռացել, ինչպէս անառակ որդին: Յիշիր, սերմանացանի ժամանակը անցել է, կղան հունձի օրերը: Յիսուս տուել է մարդկանց բարութեան և արդարութեան սերմերը, արդեօք

աճեցրել ես մէկը: Ուղարկուած ես աշխարհ, Աստուծոյ կալուածք. Տիրոջ տալու հարկ աշխատած ունիս արդեօք. աւերացրել ես Աստուծոյ եկամուտը, նպաստել ես երկրի վրայ բարութեան և արդարութեան աճելուն:

Որքան աւելի խորասուզուիս, այնքան աւելի հսգուդ կտիրէ տխրութիւն և թախծութիւն: Ո՛րքան տարիներ ես անցկացրել, որքան ոյժ սպառել—ոսկայն ինչի՞ համար կարծես ուզում ես մաքսաւորի նման երեսն ի վայր ընկնել և աղօթել. «Աստուած, քաւեան զիս զմեղաւորս». ուզում ես անհամարձակ քայլերով անառակ որդու պէս մօտենալ Հայրենի տան և խնդրել. «Բնոց ինձ ապաշխարութեան դռները, կենսատու»:

Ահա այդ րոպէներին ճրպիսի վայրենութիւն է թւում նուիրուել որկրամութեան, արքեցութեան և առհասարակ բարեկենդանի այդ ազմուկին:

—Ի՞նչ արած, կասէք դուք, մենք չենք սկսել, մենք էլ չենք վերջացնի, մարդկանց հակառակ չի կարելի երթալ. ինչպէս կարելի է ուրիշներից յետ մնալ. կծաղրեն, կգատապարտեն, բարեկամութիւնները կկտրեն:

Դատարկ խօսքեր են, անհիմն պատճառաբանութիւններ: Ասում ես մենք չենք սկսել, որ մենք էլ վերջացնենք. մի՞թէ Իսկ եթէ քեզ տանեն մի հինաւուրց անանցանելի անտառ, չէ՞ որ կաշխատես մի ելք գտնել. ժառանգաբար քար ու քանդ եղած անտեսութիւն ես ստանում, հօ կսկսես կարգի բերել, մի նոր խրճիթ ես տեղափոխում, որտեղ քո նախորդ տնկեցները ահագին կեղտ են կուտել, մի՞թէ չես աշխատիլ մաքրել, շուրջը թափուած իրերը հաւաքել: Մեր կեանքի մէջ էլ ժառանգաբար մեր նախնիներից ամեն տեսակ անբարեկարգութիւն և ցեխ է մտած: Ժամանակ է, վերջապէս, ուշքի գալ, մտածել, որ մենք ախոռում չենք ապրում, այլ Աստուծոյ աշխարհում, որ մեր երկիրը Աստուածային ժառանգութիւն է, որտեղ ամեն ինչ պէտք է բարեկարգ լինի, — որ ամբողջ տիեզերքը մի ընդհանուր Աստուածային տաճար է, որտեղ ամեն մարդ պէտք է ծառայի Աստու-

ծուն, միշտ իւր աստուածապաշտական պարտքը կատարի։ Ժամանակ է մաքրուելու, ժամանակ է թողնելու հին տկերը և կեանքը կազմակերպելու ըստ նոր քրիստոնէական հասկացողութեան։ Իսկ եթէ նոր կարգերը, նոր տկերը մարդկանց դուր չգան, ոչինչ, միայն թէ Աստուծոյ հաճելի լինի և նրա արդարութեանը համաձայն։ Թող մարդիկ իրանց բարեկամութիւնները խզեն, միայն դու Աստուծուց չբաժանուեն։ Յիմար, տգէտ մարդիկ քեզ չեն հասկանայ, բայց բարի, խելացի մարդիկ կգնահատեն քեզ և փոքր առ փոքր իրանք էլ քեզ կհետեւեն։

Այսպիսի մի գէպը է պատահել։ Զինուորական ծառայութիւնից մի երիտասարդ վերադարձել էր. նա այնտեղ գրել կարդալ էր սովորել և հետը նոր-կտակարան բերել։ Սկսեցին համագիւղացիք իրիկունները նրա մօտ հաւաքուել, միասին կարդալ, զրոյց անել, կարծես մութ տեղ ճրագ վառեցին. շատ բանի վրայ նրանք սկսեցին ուրիշ աչքով նայել։ Զինուորի տանը հարսանիք պիտի լինէր՝ հարեանի աղջկանը պիտի առնէին։ Ուրիշների մօտ հարսանիքից առաջ խօսում են այն մասին, թէ քանի վեդրօ արագ կերթայ, կամ հարսանիքին ոչխար են մորթելու թէ կով։ Իսկ այս նորերի մօտ այս տեսակ խօսակցութիւն էր լինում։

— Լաւ բան չէ, որ հարսանիքը արբեցողութեամբ անցնի. Քրիստոսի Աւետարանի համաձայն պսակը մեծ խորհուրդ է. երկու հոգի միանում են, ինչպէս Քրիստոս միանում է եկեղեցու հետ. նոր կեանք է սկսում, նոր ընտանիքի հիմք դրւում, նոր ցեղի օրօրոց պատրաստում. այստեղ աղօթք է պէտք և ոչ օղի. մեծերի գործունէութիւնն է հարկաւոր և ոչ երդ ու պար. ոչ թէ յիմար սրախօսութիւններ, այլ երիտասարդ զոյգին խրատներ՝ ազնիւ, աշխատաւից, սիրով կեանք վարելու։ Մարդիկ նոր հասկացողութիւն ստացան, ըստ այնմ էլ իրանց կեանքը կազմակերպեցին։ Նոր գինին լցրին նոր տկի մէջ։ Իսկ թէ ուրիշներն ինչ կխօսեն, ինչպէս կվերաբերեն, այդ մասին նրանք հոգ չէին տանում. Բայց գիւղում այդ նո-

րութիւնները բաւական զրոյցի նիւթ դարձան. — «Հարսանիքի են պատրաստուում, հիւրեր չեն կանչում, խնջոյքի պատրաստութիւն չեն տեսնում. այս ինչ բան է»:

Վերջապէս հարսանիքն էլ հասաւ: Ձահիլները համեստ կերպով, առանց ազմուկի եկեղեցուց տուն դարձան, խրճիթ մտան, աղօթեցին. ծնողները օրհնեցին նրանց, սեղան նստան, բաց արին Աւետարանը, սկսեցին կարդալ: Լուսամուտների տակ ամբողջ գիւղն էր կանգնած, բոլորը զարմանում էին թէ ինչ հարսանիք է այս. իսկ մի կին մինչև անգամ թքում էր.

— Թիւ, ասում էր. սա աղօթատեղի է, և ոչ հարսանիք. պէտք է գնալ կամ տէրտէրին յայտնել, կամ ուստիկանութեանը, այստեղ մի հերետիկոսութիւն կայ:

— Հերետիկոսութիւն չէ, տնտ Մարիամ, ասաց այդտեղից անցնող քահանան, այլ նորապսակների կեանքի բուն քրիստոնէական սկզբնաւորութիւն: Եթէ մարդու աղջիկ տալու լինիս, քեզ էլ եմ խորհուրդ տալիս այսպիսի հարսանիք անել:

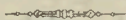
Դիւզացիք վիղները քորեցին.

— Եթէ մոռճես, ճիշտ որ մեր արածը հարսանիք չէ, այլ անկարգութիւն, ասում էին նրանք. տես մեր խաւարամտութիւնը, այդ զինուորի արածը վատ բան չէ: Հարկու գիւղում հարսանիք կատարելու սովորութիւնը մի անգամից չիոխուեց. բայց ժողովուրդը, այնուամենայնիւ, չէր դադարում դատելուց, չափել-չափչիւնուց և հարսանիքների մէջ տեղի ունեցած արեւոյտութեան դէմ աւելի և աւելի բողոքներ էին լսում. նոր գինին իւր ներդործութիւնը ցոյց էր տալիս:

Այդպէս է և բարեկենդանը. պէտք է խօսել, բացատրութիւն տալ նրա մասին. պէտք է բարեկենդանի օրերին ներշնչել նոր քրիստոնէական մտքեր, նոր մտքերը կրերեն և նոր կեանք: Հարկաւ վաղ տուող ամբոխին մի անգամից չի կորելի կանգնեցնել, բայց եթէ բարձր և երկար կանչես, այն ժամանակ ամբոխը կոկսի ուկանջ դնել և դանդաղել, և երբ հասկանայ, որ բռնած ճտնապարհը

սխալ է, բոլորովին կանգ կաննի:

Յաւալի՛ է, որ մեր ձայնը թոյլ է, բայց դրանից չի հետեւում, թէ պէտք է խնայենք մեր կոկորդը և չկանչենք:

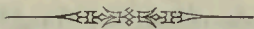

Ապաւիսարութեան փառոցիչը.

Քրիստոսի Մեծ Կարապետ Յովհաննէսը երկար տարիներ առանձնութեան մէջ աղօթքով և պահքով պատրաստում էր իւր քարոզութեանը: Այնտեղ, Յորդանանի միւս կողմը, անապատի մենակութեան մէջ շատ խորին մտածմունքների անցան նրա գլխով, շատ բան զգաց սրտով, շատ բան սովորեց անապատի դերեզմանական լռութեան մէջ՝ ականջ դնելով իւր ներքին—աստուածային ձայնին: Անապատը իւր փխրուն աւազով, մերկ, մաշկ ապառաժներով, կիզիչ տաքութեամբ նրան յիշեցնում էր մարդկային հոգիները, մարդկանց սրտերն էլ, կարծես, դատարկ են. ինչ որ չարագուշակ հոտ է փչում՝ մարդկային կեանքից, քարացել են բոլորը: Սպասում են Փրկչին, աղօթում, որ երկրի վրայ Աստուծոյ թագաւորութիւնը տիրապետէ: Սակայն խոստացեալ Մեսիան գալով՝ կգտնի՝ արդեօք դէպի մարդկային սրտերը տանող ճանապարհը: Բոլոր ճանապարհները ծռւած են, Աստուծոյ շաւիղը մոռացուած: Ո՞վ կառաջնորդէ այս ժողովրդին, որ արգարութեան ճանապարհից շեղուած է. ո՞վ կաւետէ մարդկանց փրկութեան ժամը մօտենալու մասին: Յաւում էր Յովհաննէսի սիրտը՝ մարդկանց մոլորութիւնը տեսնելով. նա աւելի և աւելի զայրոյթով բորբոքում է մարդկային անօրէնութեան դէմ, և կիզիչ խօսքը, ինչպէս անապատի տօթը, դուրս էր ցայտում՝ նրա բերանից: Յովհաննէսը զարգացած—պատրաստ էր Աստուծոյ խօսքը քարոզելու համար. «Եւ եղև բան Աստուծոյ ի վերայ Յովհաննու, որդւոյ Զաքարիայի յանապատի անդ: Եւ եկն յամենայն կողմն Յորդանանու քարոզել մկրտութիւն ապաշխարութեան ի թողութեան մեղաց», (Ղուկ. 4. 2—3.)—«Գալիս

է Տէրը, ասում էր նա, մօտենում է Աստուծոյ թագաւորութիւնը: Տէրը կգայ և շուրջը կհաւաքէ իւր ձայնը լսողներին. նա կգայ ինչպէս դատաւոր, հեծանոցը ձեռին՝ կալը մաքրելու. ցորենը քամելով՝ հատիկը կբաժանէ յարգից, ցորենը կհաւաքէ շտեմարաններում, իսկ յարգը կայրէ անշէջ հրով: Դուք Նրան դեռ ևս չգիտէք. բայց Նա արդէն ձեր մէջն է. պատրաստուեցէք ընդունել Նրան, ուղղեցէք Նրա շաւիղները. լցրէք արգարութեամբ ձեր դատարկ հոգիները, խոնարհեցէք, զսպեցէք Նրա առաջ ձեր դուռը սրտերը: Աստուած խոստացել է ձեզ փրկութիւն. նա եկել է արդէն և ձեզ մնում է ընդունել միայն. բայց ձեր սրտում, որ ծածկուած է թանձր չարութեամբ, անարգարութեամբ, անառակութեամբ, Աստուծոյ հատիկի համար տեղ չկայ: Մաքրեցէք ձեր սրտերը, ապաշխարեցէք, և կտեսնէք Աստուծոյ փրկութիւնը:

Թարգմ. Գրիգոր Բոսի. Նոր-Արեւեանց.

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԵՏՔՈՎ

Գլ. Գ.

Հետեւեալ կիւրակի Մէկսուէլի եկեղեցին աւելի ևս լիքն էր և ժամաւորները աւելի լուրջ կերպարանք ունէին։ Պատար Մէկսուէլ ամբողջովին բռնուած էր աղօթքի զգացումով և նորա աղօթքի ջերմութիւնը զմայլեցուցիչ ազդեցութիւն էր անուամբ ժողովրդի վրայ։

Ժամից յետոյ Հենրի Մէկսուէլ խնդրեց խմբի անդամներին հաւաքուել դարձեալ խորհրդակցութեան համար, նաև այն անձանց, որոնք կը կամենային միանալ այդ խմբին։

Երբ նա ներս մտաւ, ընթերցարանը արդէն լիքն էր։ Այս անգամ հաւաքուել էին շատ երիտասարդներ. Մէկսուէլ առանձին սիրով վերաբերուեց այդ նոր հիւրերին։

— Իմ երիտասարդ բարեկամներ, — ասաց նրանց պատասխարը. — ի սրտէ ուրախ եմ ձեզ այստեղ տեսնելու համար։ Ձեր միանալը մեր ուխտին առանձնապէս գնահատելի է. դուք կեանքի ապագայ մշակներն էք, ինչ որ դուք մտցնէք կեանքի մէջ, նրանով էլ առաջ կը դնայ կեանքը. տեսէք, չլինի թէ դուք աւելի պղտորէք կեանքի առանց այն էլ տղմոտ վտակը։ Ձեր բնաւորութիւնը դեռ ևս կազմակերպուած չէ. ձեր հոգին փափուկ է և ենթարկուող. երիտասարդ սիրտը եռում է, ինչպէս հալած մետաղ։ Հետեւեցէք ինքներդ ձեզ։ Երբ ձուլում են զանգակը, հալած նիւթի վրայ աւելացնում են արծաթ, ազնիւ մետաղ։ Եւ որչափ աւելի է ածուած զանգակի մէջ ազնիւ մետաղ, այնչափ աւելի մաքուր, զօրեղ և հաճելի է նրա ձայնը։ Այսատեցէք, որ ձեր հոգու ձայնը ամբողջ կեանքում պարզ և ներդաշնակ լինի. աւելացրէք նրա վրայ որչափ կարելի է ազնիւ մետաղը, աւետարանական արդարութեան ու սիրոյ մաքուր լոյսը։ Երանի է ձեզ, եթէ կը գնաք Քրիստոսի շաւղով։ Այդ ճանապարհի վրայ ոչ մի

բարի սերմ չէք կորցնի:

Նրիտասարդ ունկնդիրները խոր զգացուած էին այդ խօսքերից: Խմբի միւս անդամները շերմագին ողջունելով նրանց, իրենց խոստումը կատարելու կարողութիւն էին ցանկանում:

Սկսուեցաւ մտքերի փոխանակութիւն. խօսում էին անցկացած շաբաթուայ մասին, խորհրդածում էին ապագայ անելիքի մասին: Ամէնքի համար էլ դեռ շատ մութ խնդիրներ կային:

Պարզ երևում էր, ինչքան էլ տարօրինակ լինի այդ, որ քրիստոնեայ հասարակութեան մէջ քրիստոնեայ լինել, Քրիստոսի շաղով ընթանալ, իր գործողութիւնների մէջ բացառապէս Նորա ուսմամբ առաջնորդուել՝ զարմանալի դժուար բան է եղած, մեծամեծ անյարմարութիւններով, զրկանքներով, նոյն իսկ տանջանքներով և ուրիշ կերպ մտածողների կողմից հալածանքներով շաղկապուած: Ամէնքը համաձայն էին, որ Քրիստոսի վարդապետութեան համեմատ ընթանալը առօրեայ կեանքում ամենակարևոր բանն է, բայց պահանջում է աւետարանական արդարութիւն և նրա ըմբռնումն, որ դեռ իրենցից շատերը չունէին:

Ժողովը փակուեց ազօթքով. ամէնքը ցրուեցին՝ հաղորդելով միմեանց իրենց կրած դժուարութիւնների մասին, փոխադարձ քաջալերութիւն փնտռելով: Մնացին պաստոր Մէկսուէլ և Ալէքսանդր Պաուէր՝ երկաթուղային արհեստանոցների կառավարիչը:

— Մի խնդիր ունեմ ձեզ մօտ, — սիրելի պաստոր, — ասաց Պաուէր: Իմ ձեռքի տակ արհեստանոցներում աշխատում են հարիւրաւոր արհեստաւորներ: Պրանք բոլորն էլ սովորած երիտասարդ մարդիկ են, մի քիչ և կարգացած. սակայն նրանք համարեն բոլորովին անտեղեակ են կեանքի գրքին, Աւետարնին: Ծանօթացրէք նրանց այդ գրքին, հետաքրքրեցէք նրանց Քրիստոսի աւետարանի խօսքով: Ես կարծում եմ, որ արհեստանոցների տէրերի պարտականութիւնն է, իրենց ծառայողներին բացի լաւ

բնակարաններ, բաւարար ապրուստ մատակարարելուց, ամենից առաջ հողեպէս բարձրացնել նրանց: Եւ մի մեծ ծրագիր ունեւ: Դուք, սիրելի Մէկսուէլ, աւելի քան որ և է մէկը կարող էք օգնել ինձ այդ բանում: Եւ պէտք է խնդրեմ ձեզ, որ վաղը գաք ինձ մօտ՝ արհեստանոցները և խօսէք արհեստաւորների հետ: Դուք կարող կը լինիք աւելի մօտենալ նրանց, քան ուրիշ մէկը:

— Շատ լաւ, եւ կը գամ, — պատասխանեց Մէկսուէլ: Հետևեալ օրը երեկոյեան գէմ՝ նա գնաց Պաուէրի գրասենեակը, որ արդէն սպասում էր նրան: Կառավարին ասաց.

— Գնանք, եւ ցոյց կը տամ ձեզ, թէ ինչ եմ մտա-
գիր անելու:

Նրանք անցան մեքենաների բաժանմունքը և ներս մտան մի շատ ընդարձակ սենեակ:

— Անցեալ շաբաթ իմ տուած խոստումից յետոյ, ասաց Պաուէր, — զանազան ծրագիրներ եմ սկսել կազմել: Եւ ուզում եմ այստեղ սեղաններ դնել. անկիւնում, որտեղ գործը խողովակներն են, տեղ պատրաստել սուրճ եփելու համար: Եւ կամենում եմ գործաւորներին յարմար տեղ տալ, որտեղ կարող լինին նախաճաշել. իսկ շաբաթը երկու երեք անգամ նրանց կէս ժամով շուտ կարճակեմ, որպէս զի նոքա կարողանան միմեանց հետ փոքր ինչ խօսել: Այդ մի քիչ կը քաղցրացնի նրանց կեանքը և հոգու թարմութիւնն ու աշխոյժ կը տայ: Բացի դրանից գործաւորների նկատմամբ ուրիշ մտքեր ևս ունիմ, ինչպէս առաջ ասացի ձեզ: Մեր բանւորները համեմատաբար կրթութիւն ստացած մարդիկ են. եւ հարց տուի ինձ. «Ի՞նչ կանէր նրանց համար Քրիստոս իմ տեղը»: Նա կաշխատէր բարւոքել նրանց կեանքը, ինչպէս ֆիզիքապէս, նոյնպէս և հոգեպէս: Ճշմարիտն ասած, մենք շատ քիչ ենք հոգում մեր բանւորների մասին: Մենք նրանց վրայ նայում ենք իբրեւ մի բանող ուժի վրայ. հետևում ենք, որ նոքա ճշտութեամբ կատարեն իրենց գործը, իսկ թէ ինչպէս են ապրում նրանք արհեստանոցից դուրս,

ունին արդեօք իրենց կեանքի մէջ պայծառ լուսններ, այդ արդէն մեր վոյթը չէ։ Մեր յարաբերութիւնները նրանց նկատմամբ սահմանափակուած են միմիայն գրամական հաշիւներով, առուծախսով, նրանցից վերցնում ենք ժամանակ և աշխատանք, փողը վճարում և դրանից դէնը չենք անցնում։ Այն ինչ նրանք չէ որ մեր գործակիցներն են, մեզ հետ միասին մի ընդհանուր գործ են կատարում։ Մեզ է նրանց մոռանալը։ Եւ վերջապէս, ես կարծում եմ, տէրերի համար մեծ օգուտ է գործաւորների կեանքի մէջ լոյս սփռելը։ Խելացի բարի խօսքը, եղբայրական անկեղծ կոչը դէպի զգաստութիւն, արդարութիւն, սէր առ Աստուած և առ մերձաւորը՝ կաշնուացնէ ծառայողների սրտերը, կաւելացնէ նրանց դէպի գործն ունեցած եռանդը, կը մօտեցնէ և բարեկամական յարաբերութիւններ կառավարէ դէպի տէրերը։ Տէրերն ու գործաւորները կը լինեն իբրև եղբայրներ, և ոչ թէ թշնամիներ, ինչպէս որ առհասարակ այժմ է լինում։ Ես մտադիր եմ ապագայում ընդարձակել իմ ծրագիրը։ Առ այժմ ես կը խնդրէի, որ դուք խօսէք բանւորների հետ, երբ նոքա աշխատանքից կաղատուին, ես կէս ժամով նոցա այստեղ կը կանչեմ։

Երբ սուլիչը հնչեց, գործաւորները դուրս եկան արհեստանոցներից. նրանք մօտաւորապէս երեք հարիւր հոգի էին։

Պառէր յայտնեց նրանց իւր ծրագրերի մասին և ապա ինդրեց պատուրին խօսելու բանւորների հետ։ Հէնրի Մէկսուէլ ասաց մօտաւորապէս հետևեալը.

— Սիրելի բարեկամներ, դուք այստեղ գործ ունիք մեքենաների հետ։ Այն գիտութիւնը, որ ստեղծում և կառավարում է այդ մեքենաները, կոչւում է մեքենայագիտութիւն, որ պահանջում է մեծ հմտութիւն, խելք և զննողութիւն։ Բայց կայ ուրիշ աւելի կարևոր մեքենայագործութիւն, որ մեզնից աւելի ևս լուրջ մտածողութիւն, մեծ հմտութիւն ու գիտողութիւն է պահանջում։ Այդ մեր կեանքի, մեր գործողութիւնների և ընթացքի՝

մարդկային սրտի գիտութիւնն է։ Մարդս ամենակատարեալ մեքենան է երկրի վերայ։ Նա պահանջում է ուշադիր հոգատարութիւն, մեծ խնամք իւր մասին, որպէս արտաքուստ՝ մարմնի, նոյնպէս և ներքուստ՝ հոգու պահպանութեան համար, և հոգու համար աւելի, քան մարմնի։ Պահպանեցէք այդ մեքենան, մի թողնէք, որ ժանդատի, կեղտոտուի, անպէտքանայ։

— Դուք մեքենաների վերաբերեալ աշխատանքի համար ունէք որոշ կանոններ ու ձեռնարկներ, առաջնորդւում էք որոշ ծրագրներով ու գծագրութիւններով։ Մի մոռացէք յաճախակի նայելու և ստուգելու նաև ձեր ներքին աշխատանքի ծրագիրներն ու առաջնորդող կանոնները։ Այդ ծրագիրը ամէնքիս համար յաւիտենական և բարձրագոյն սիրոյ ու արդարութեան խօսքն է Փրկչի վարդապետութիւնը։ Ուսումնասիրեցէք այդ ծրագիրը, նորա համեմատ կազմակերպեցէք ձեր կեանքը, և դուք կը կերպարանափոխուէք գէպի լաւը, նոր մարդ կը դառնաք, կը գտնէք մինչև այժմ անօգուտ տեղը վնասած ձեր երջանկութիւնը, կը դառնաք կեանքի բարդ կազմութիւնը հասկացող և հարկաւոր կերպով վարող ամենալիտարեալ մեքենավարներ։

Ուկնդիրները գոհ մնացին։ Դուրս գնալիս նրանք ամենայն յարգանքով գլուխ էին տալիս պատուորին։

Պառէրը ուղղակի հիացած էր։ Նորա երեակայութեան մէջ միառմի պատկերանում էին իւր ապագայ անելիքները բանուորների կեանքը արտաքուստ և ներքուստ բարեփոխելու համար։ Նորան երևում էր, թէ ինչպէս բացի պատուր Մէկուէլի քարոզներից, բանուորների համար կարգացւում են նաև դասախօսութիւններ այլ և այլ գիտական և հասարակական խնդիրների մասին։ Յայտնի պրօֆեսորներ և հասարակական գործիչներ կենդանի և գրաւիչ խօսքով մասնակից են անում բանուորներին իրենց մտքերին ու գիտութեան։ Ուկնդիրները ազահաբար լսում են արտասանուած ոգևորիչ և խելացի խօսքերը։ Նրանց միտքը սկսում է լրջութեամբ գործել, աւելի ու

աւելի հասունանալ, Լաւ գրքեր կարդալու սէրը հետզհետէ աճում է նրանց մէջ. շատերի մէջ զարթնում է սէր գէպի գեղարուեստը, սկսում են երգել և նուագել այլ և այլ գործիքների վերայ: Երգեցիկ և երաժշտական խմբեր են կազմում, ընտանեկան համերգներ են կազմակերպում սեփական ուժերով: Գործաւորների բարքերը զգալի կերպով մեղմանում, աղնուանում են. չկայ այլ ևս կռիւ, կռախտ հայհոյանք. արեւցութիւնը վերանում է, ծանր, ընտանիքներում կարիքը բարձւում է. երեխաները առողջ, կուշտ և մաքուր սնունդ են ստանում. նրանց համար բացւում են պատշաճաւոր դպրոցներ, որտեղ ոչ մի տաղանդ չի կորչում, ոչ մի ընդունակութիւն չի խեղտւում:

Այս մտածմունքներից Պաուէրի հոգին փառաւորւում էր. ուրախ ժպիտը նրա գէմքից չէր հեւանում:

— Շատ ափսոս, որ մարդիկ չեն ուզում հասկանալ, թէ որչափ պարզ է և ամենքին մատչելի ամենաբարձր և սլայժառ ուրախութեան գաղտնիքը, — մտածում էր ինքն իրեն Պաուէր: — Հարկաւոր է միայն սրտով մի փոքր մօտենալ մարդկանց. իսկոյն թէ ուրիշների և թէ քո սրտի մէջ ջերմութիւն է առաջանում: Ես դեռ նոր ուզում եմ իմ բանուորների համար մի բան անել, և ահա արդէն ներքին ուրախութեամբ լցուած է սիրտս:

Մէկսուէլ վերադարձաւ տուն, իսկ Պաուէր գնաց իւր գրասենեակը պարապելու. նորա սեղանի վրայ մի ծրար էր դրուած՝ «գրասենեակի վերատեսչին» հասցէով: Պաուէր բաց արուծրարը և սկսեց կարդալ: Բանից դուրս եկաւ, որ սխալմամբ էր այդ ծրարը իւր ձեռքն ընկել, այն ինչ դա ուղարկուած էր հաշուապահական գրասենեակի վերատեսչին: Այդ թղթով երկաթուղային ընկերութեան վերատեսչին ցոյց էր տրւում, թէ ինչպէս պէտք է պահել հաշիւները՝ եկամուտի ճշգրիտ թիւը ծածկելու՝ հետեւապէս և աւելի քիչ հարկ վճարելու համար:

Պաուէր թուղթը ձեռքից վայր ձգեց. ի՞նչպէս վարուէր: Յայտնէր ուր հարկն էր և մերկացնէր գաղտնիքը. բայց այդ կընշանակէր զրկուել պաշտօնից ընդմիշտ: Այ-

նուհետև ինչո՞վ պէտք է պահէր իւր ընտանիքը, որ սովոր էր ճօխ ապրուստի, ունէր յայտնի գիրք հասարակութեան մէջ։ Բայց չէ՞ որ այդպիսի կեղծիքներ ուժորական երեւոյթ էին բոլոր խոշոր ընկերութիւնների մէջ. ինչո՞ւ հէնց ինքը պէտք է մերկացնէր այդ կեղծիքը։

— Այս անիծեալ թուղթը կը գնեմ նոր ծրարի մէջ. — ասաց նա ինքն իրան, — վրան կը գրեմ. «բացուած է եղել սխալմամբ» և կուղարկեմ ըստ պատկանելոյն։

— Եւ կարծում ես, որ Քրիստոս կարդարացնէր քո այդ մտադրութիւնը, — ասում էր Պաուէրին ներքին մի ձայն։ — Հապա ո՞ւր մնաց քո խոստումը՝ հետևելու Քրիստոսին, յօժարութեամբ կրելու Նորա խաչը։ Ի՞նչպէս կարելի է լուսթեամբ անցկացնել, երբ մի ամբողջ ընկերութիւն խախտում է օրէնքը և տարեկան մի քանի հարիւր հազարի մնաս հասցնում գանձարանին։ Այդ գողացուած գրամով կուռալարութիւնը կարող էր ամեն տարի նոր հիւանդանոցներ, տասնեակ դպրոցներ, գրադարաններ և թանգարաններ բաց անել։ Իսկ այժմ այդ գրամները լցում են մի քանի միլլիոնատէրերի անյատակ գրպանները։ Կարելի՞ է այդ գործը լուսթեան տալ, առարկելով, թէ «դա ինձ չէ վերաբերում, ես պատահաբար իմացայ. իմ մասի հաշիւները մաքուր են»։

Պաուէր տատանւում էր. ի՞նչ անէր. ի՞նչպէս վարուէր, որ այս խնդրում ևս Քրիստոսին հետևած լինէր։ Նա վարանման մէջ էր. մի կողմից աւաղակութիւն, կեղծիք և նրանց թաղցնելը, միւս կողմից պաշտօնից զրկուելու և ընտանիքի կարօտութեան քերկիւղը։

Սուլիչը հնչեց, մեքենաները յրադարեցին, բանուորները ցրուեցին իրենց տները, իսկ Պաուէր դեռ նստած էր իւր գրասենեակում։ Նա արձակեց իւր օգնականներին ու գրագիրներին, ասելով. Կարող էք գնալ. ես դեռ կը մնամ այստեղ, կարևոր գործ ունիմ։

Ուշ գիշերը, եթէ մէկը գրտից նայէր դէպի նորա գրասենեակը, մի տարօրինակ պատկեր կը տեսնէր։ Պաուէր ծունկ էր չոքել, ձեռքով ծածկել աչքերը. նա աղօթում էր։

Հսուում էին ծանր հառաչներ: Վերջումը նա ասաց.

— Ինձ է ուղարկուած. նշանակում է, այդպէս պէտք է. թող Աստուծոյ կամքը լինի:

Պաուէրի դէմքը խաղաղ էր. աչքերի մէջ վճռողականութիւն էր երևում: Նա վերկացաւ և հաստատուն քայլերով գնաց դէպի տուն: Նա ընտրել էր իւր ճանապարհը. պէտք է գնար Քրիստոսի հետքով:

Գլ. Դ.

Շաբաթուայ սկզբին Հռաքել Վինսոնու գնաց Վերջինիա Պէշի մօտ՝ գլխաւոր փողոցի վրայ գտնուած նորա շքեղ ապարանքը:

— Ես եկել եմ Ձեզ մօտ, սիրելի Վերջինիա, խորհրդի,— ասաց Հռաքելը.— չգիտեմ ինչ կերպ անեմ:

— Բանը ինչո՞ւմն է:

Հռաքելը հոնեց դրպանից մի նամակ և տուեց ընկերուհուն: Նամակը «օպերայ կոմիք»ի վերատեսչից էր: Վերատեսուչը հիացած էր Հռաքելի ձայնով, նորան բեմական փայլուն ապագայ էր նախատեսում և հրաւիրում էր իւր խմբի մէջ մասնակցելու: Առաջարկութիւնները հրապուրիչ էին. մի շարք առաջնակարգ դերեր և ամսական հաղար ուսուրի վարձատրութիւն:

Վերջինիան կարգաց նամակը և մտածմունքի մէջ ընկաւ:

— Ի՞նչ կասէք,— հարցրեց Հռաքելը:

— Դուք չպէտք է պահանջէք, որ ես վճռեմ ձեր փոխարէն,— պատասխանեց Վերջինիան.— Ինձ համար աւելի դժուար է, քան ձեզ համար, վճռել այդ խնդիրը: Սակայն, ինձ թւում է, որ այստեղ յիշուած հասարակութիւնը միանգամայն պատուաւոր է. ցուցակում յիշուած դերասանները ամէնքն էլ բարի համբաւի տէր մարդիկ են. դորժը նոյնպէս համակրելի է, և բացի դրանից ձեզ սպասում են փառք, ժողովրդի հիացմունք, ծափահարութիւն:

Այստեղ, համայնքի տաճարում, շատ քիչ թուով լսողներ ունիք, բայց միւս կողմից . . .

Վերջինիան կանգ առաւ: Հռաքելը վրայ բերեց.

— Միւս կողմից, ուզում էք ասել, հաղիւ թէ այդ յարմար դործունէութիւն լինի մեր նոր խմբի մի անդամի համար: Ինքս էլ այդպէս եմ կարծում: Ես չեմ կարող ենթադրել, որ Քրիստոս կարդարացնէր իմ արածը, եթէ ես բեմ դուրս գայիս: Ձայնն ու տաղանդը ծախել, պճնուել ու գափնիններ վաստակել, փառքով արբենալ՝ այս բոլորը, ինձ թւում է, յարմար չի գալիս իմ տուած խոստմանը: Օպերայի խմբի մէջ մտնելս չէ որ միմիայն իմ շահերին պիտի ծառայի: Ես լաւ փող կըստանամ, փառք կըվաստակեմ, բայց այդ ամէնը կը լինի ինձ համար: Ուրիշներին ի՞նչ արած կըլինեմ: Ձէ որ մենք պատրաստուել ենք ծառայելու մեր մերձաւորներին: Ես կարծում եմ, որ օպերան և համերգը սոսուար մեծամասնութեան համար լոկ զուարճութիւն են, մի հաճելի զբօսանք, և ամբողջ կեանքը նուիրել ժողովրդի բաւականութեան, հաճոյքին, ու միմիայն դրան՝ ստորացուցիչ կըլինի: Կուգենայի աւելի լաւ բան արած լինել. բայց ի՞նչ. ի՞նչ կարող եմ անել ես իմ ձայնով. ո՞ւմ և ի՞նչ բանի կարող եմ օգտակար լինել:

Այդ ժամանակ սպասաւորը յայտնեց, որ նախաճաշը պատրաստ է և աղջիկները՝ չվերջացրած իրենց խօսակցութիւնը, դնացին սեղանատուն: Այնտեղ էին արդէն Վերջինիայի տատը և եղբայրը՝ Ռօլլին, որ շարունակ ակմբանցում, թատրոններում և ձիարշաւների մէջ էր անցկացնում իւր կեանքը: Հօրից մնացած ահագին կարողութիւնը հնարաւորութիւն էր տալիս նրան պարապ կեանք վարելու յարատեւ և յայտնի երիտասարդների շրջանում, և նա լայն կերպով օգտւում էր այդ հնարաւորութիւնից:

Իւր քրոջ ընկերուհին նրան շատ դուր էր գալիս և դրա համար այդ օրը մնացել էր տանը նախաճաշելու, իմանալով, որ նա իրենց մօտ կը լինի: Նախաճաշի ժամա-

նակ առաջինը խօսեց Ռօլլին, դիմելով Հռաքէլին.

— Կարծեմ, կարելի է Ձեզ շնորհաւորել: Ձեր հրաշալի տաղանդը իւր արժանի գնահատութիւնն է գտնում: Մենք ամէնքս շատ ուրախ ենք: Ես այժմեանից հաւատացած եմ, որ մեծ յաջողութիւն կունենաք:

Հռաքէլը կարմրեց, ունքերը մի քիչ կիտեց և հարցրեց.

— Ի՞նչի մասին էք խօսում:

— Ի՞նչպէս թէ ինչի, — զարմացաւ Ռօլլին: Ամբողջ քաղաքը անհամբերութեամբ սպասում է Ձեր պատասխանին: Օպերայի վերատեսուչը բախտաւոր կը լինի՝ Ձեզ իւր խմբի մէջ ունենալով:

— Դուք սխալուում էք, — հանդարտութեամբ պատասխանեց Հռաքէլը. ես չեմ մտնում այդ խմբի մէջ:

— Ինչո՞ւ, — խառնուեց խօսակցութեան մէջ Վերջինիայի տատը. — վերատեսուչի առաջարկութիւնը, ինչպէս ինձ պատմել են, շատ դրաւիչ է: Դուրսէ Ձեզ ուրիշ էլ աւելի ձեռնտու առաջարկութիւն են արել:

— Ո՛չ. եթէ նոյն իսկ արած էլ լինէին, ես նոյնպէս կը հրաժարուէի:

— Բայց ինչո՞ւ, վերջապէս, զարմացած հարցրեց տատը: Յոյս ունեմ, որպէս հին ծանօթների, դուք կը ներէք մեր հետաքրքրութիւնը և կը բացատրէք Ձեր մերժման պատճառները:

— Հէնց նոր այդ մասին էի խօսում Վերջինիայի հետ, — պատասխանեց Հռաքէլը: Ինձ թւում է, որ եթէ Ատտուած ինձ տաղանդ է պարգեւել, ուրեմն ես պէտք է պաշտօնաւոր արժանաւորութեամբ դուրս գնեմ այն: Բեմի վրայ ես պէտք է երգեմ բախտի սակաւ ընտրեալների հաճոյքի համար (դժբախտները չէ որ թատրոն չեն յաճախում). իսկ ես կը կամենայի իմ ձայնով քաղցրացնել անբախտների դառն վիշտը, թեթեւացնել երգով, որչափ հնարաւոր է, թշուառ խեղճերի ծանր կեանքը: Ես կարծում եմ, որ Գրիտտօսին այդ աւելի հաճելի կը լինի:

— Ներեցէք, սիրելի Հռաքէլ, — ընդհատեց տատը. ես մի քիչ լաւ չեմ հասկանում Ձեզ:

— Ինչո՞ւ համար, տնտի,—մէջ ընկաւ Վերջինիան, Դուք հօ գիտէք պատար Մէկուէլի մօտ մեր արած խոստման մասին: Եւ ահա Հռաքելը կամենում է այդ խոստման համաձայն վարուել: Այժմ մեր ամեն մի քայլը պէտք է լաւ մտածուած ու չափուած լինի, և ես շատ լաւ եմ հասկանում Հռաքելի դրութիւնը. ես ինքս այժմ շատ մտածմունքների մէջ եմ:

— Դ՞ո՞ւ, — հարցրեց տատը խստութեամբ: Այդ ինչ նոր մտածմունքներ են: Յոյս ունեմ, որ այդպիսի անմտութիւններ չես անի:

— Ես շատ զանազան մտածմունքներ ունիմ, հանդարտութեամբ ասաց Վերջինիան. անմիտ են՝ թէ ոչ, այդ մասին վճիռ տալ չեմ ուզում: Ես դեռ բոլորովին չեմ պարզել ինձ համար իմ ապագայ կեանքի ընթացքը Յիսուս Քրիստոսի վարդապետութեան համաձայն: Հէնց որ վերջնականապէս պարզեմ և վճռեմ անելիքս, իսկոյն և եթ դորժի կը կաշեմ:

Տատը բորբոքուեց.

— Այդ ամէնը դատարկ բան է, երիտասարդութեան հրապոյր: Ես, կարծեմ, ձեր երկուսից շատ եմ ապրել աշխարհում և աւելի եմ հասկանում և ահա իմ ասելիքը, «Իրանից ոչ մի բան չի դուրս գայ»:

— Ի՞նչպէս թէ դատարկ բան է, ասաց Վերջինիան: Ձեր կարծիքով Քրիստոսի ուսման համեմատ ապրելը դատարկ բան է: Հապա էլ ինչո՞ւ ենք քրիստոնեայ կոչւում: Քրիստոսի օրէնքը մեզ խաղի համար է տրուած, ի՞նչ է: Կամ, գուցէ, սիրոյ և յաւիտենական արդարութեան այդ ուսումը ուրիշների համար է, իսկ մենք մեր օրէնքները, մեր սովորութիւնները և կեանքի հիմնական սկզբունքներն ունենք: Ես չեմ հասկանում, տնտի, թէ ինչպէս կարող էք դուք մեր մտադրութիւնը դատարկ բան համարել: Ինձ թւում է, որ դուք մեծերդ պէտք է մեզ խրախուսէիք, խելօք խորհուրդներ տայիք, քաջալերէիք, այն ինչ դորա փոխարէն . . .

— Այն ինչ դորա փոխարէն ևս չեմ ուզում քեզ հետ

խօսել,— ընդհատեց նրան տատը և վերկենալով դուրս եկաւ սենեակից։

— Ներեցէք, սիրելի Հռաքէլ,— ասաց նա հիւրին։ — Դուք իմ «խելօք» թոռանը մի մտիկ արէք. շուտով այդ ամէնը կանցնի։ Իսկ դուք ընդունեցէք առաջարկութիւնը, և մենք շուտով կը կարդանք ձեր յաջողութիւնների մասին։

Հռաքէլը այդ խօսակցութիւնից հասկացաւ, որ Վերջինիայի համար հեշտ չի լինելու իւր տուած խոստումը կատարել, և անհանգստութեամբ մտածում էր, որ դրա նման մի բան էլ իրան պիտի պատահի տանը՝ այդ խնդրի առթիւ մօր հետ խօսելու ժամանակ։

Երբ Հռաքէլը դուրս եկաւ տուն գնալու, Ռօլլին Պէշը ուղեկցեց նրան։ Ճանապարհին Ռօլլին քաջուելով հարցրեց.

— Օրիորդ Վինսլօու, ինչո՞ւ համար այս վերջին ժամանակները սկսել էք առանձնապէս խիստ վերաբերուել դէպի ինձ։ Առաջ մենք լաւ բարեկամներ էինք, իսկ այժմ՝ Դուք թոյլ չէք տալիս նոյն իսկ Ձեզ Հռաքէլ անուանելու. պահանջում էք, որ ես Ձեզ դիմելիս՝ օրիորդ Վինսլօու ասեմ։

— Մենք արդէն երեխաներ չենք, — չոր կերպով պատասխանեց Հռաքէլ։ — Այն ժամանակ լաւ էր, երբ փոքր էինք. այժմ՝ մենք մեծացել՝ փոխուել ենք։

— Չգիտեմ, Դուք ինչպէս, — շարունակեց Պէշ, — բայց ես նոյնն եմ մնացել։ Բացի այդ, ինձ հետ միասին աճել է նաև իմ դէպի Ձեզ տածած բարեկամական զգացմունքը և ես հոգուս ամբողջ զօրութեամբ կը ցանկանայի, որ մեր բարեկամական յարաբերութիւնները չփոխուէին, այլ աւելի ևս հաստատուէին։

Հռաքէլը ծիծաղեց և ասաց. ի դուր ցանկութիւն։ Դուք գիտէք այս տապալուածքը. «Ժամանակները փոխուում են և նրա հետ միասին մենք ևս փոխուում ենք»։

Ռօլլին վերաւորուեց.

— Դուք ի դուր հանաքի էք տալիս, օրիորդ Վինսլօու։ Դէպի Ձեզ ունեցած իմ զգացմունքը միանգամայն լուրջ

է: Ես կը կամենայի իմանալ, ինչ կասէք Դուք, եթէ Լս Ձեզ առաջարկեմ իմ կինը լինելու:

— Ես կը պատասխանեմ Ձեզ, որ դուք ի դուր էք բարձրացնում այդ հարցը: Մենք իրար հետ յարմար զոյգ չենք կազմի:

— Ինչո՞ւ.

Հռաքելը լռեց. նա չէր ուզում խօսել, որպէս զի աւելորդ բան տաած չլինի: Ռօլլին պատասխան էր ուզում:

— Ասացէք, ինչո՞ւ: Հաւատացէք, որ աւելի մեծ վիրաւորանք այլ Լս չէք հասցնի, իսկ Ես դոնէ պատճառը իմացած կլինիմ: Եւ ով գիտէ, գուցէ յաջողութի վերացնել այդ պատճառը:

— Ո՛չ, վերացնել չի կարելի, որովհետեւ պատճառը հէնց Ձեր մէջն է: Դուք կեանքի լուրջ նպատակ չունիք: Ես Ձեզ չեմ կարող յարգել: Ասացէք, ինչո՞ւ էք ապրում: Ի՞նչ էք արել կեանքի համար: Ի՞նչ էք մտադիր անելու: Դուք պատուաւոր ընտանիքի զաւակ էք, ուսել էք լաւագոյն դպրոցում, լսել էք ընտիր պրօֆեսորներին, Ձեր տրամադրութեան տակ են եղել լաւ գրքեր և ձեռնարկներ: Դուք տեսել էք դեղարուեստի լաւագոյն արտագրութիւնները, լսել էք գեղեցիկ երաժշտութիւն, տեսել էք լաւ ներկայացումներ և դերասաններ բեմի վրայ: Ձեզ վրայ նիւթական, մտաւոր և բարոյական ահագին միջոցներ են գործ գրուել: Եւ այդ բոլորը ինչո՞ւ համար: Ի՞նչ օգուտ ունեցաւ: Ի՞նչ դուրս եկաւ Ձեզնից: Հօրից մնացած միլիոնները վատնող և Աստուծու պարգեւած կեանքը փչացնող մի մարդ: Մեր շուրջը այնքան շատ չարիք, ստորութիւն, յիմաբութիւն կայ, խաւարը այնքան շատ է: Ամենուրեք մշակներ են հարկաւոր՝ երկտասարդ, եռանդուն, լուսաւոր ուժեր, և Դուք ձեզ տուել էք անարդանգործութեան: Միթէ Դուք չէիք կարող պէտք դալ մի ուրիշ աւելի բարձր և արժէք ունեցող բանի, քան Ձեր գոմը, բիլլիարդը և կլուբը: Ձեր մէջ ինչը կարող է դրաւել մի լուրջ աղջկայ:

Հռաքելը տարուած իւր խօսակցութեամբ, չէր նկատ

տել, որ արդէն հասել էին իրենց տան դռանը և որ Ռօլլին կանգնած էր խղճալի, ինքն իրան կորցրած դրու-
թեան մէջ, Հռաքելի իւրաքանչիւր մի խօսքը, կարծես,
մտրակի պէս հարուածում էր նորան և նա շփոթուած
չէնջում էր:

— Այո, Դուք իրաւացի էք... Այդ բոլորը յիմարու-
թիւններ և ստորութիւններ են... Այդ ամէնը ցաւալի
է, ամօթաբեր է... Դուք իրաւունք ունիք... Ձի կարելի
յարգել...

Հռաքելը զգաց, որ շատ հեռու էր դնացել և իրեն
աւելի էր թոյլ տուել, քան պէտք էր: Նա գլուխ տուեց
և անկեղծօրէն, ի սրտէ «ներեցէք» ասելով՝ ներս մտաւ
տուն:

Բարձրանալով վերև, իւր սենեակը, նա պատուհանի
առաջ կանգնած մնաց՝ ընկղմուելով մտածումների մէջ:

— Ո՞վ ինձ իրաւունք տուեց, ասում էր նա ինքն
իրան, — այդպէս խիստ դատելու Ռօլլին Պէշին: Նա չունի
կեանքի որոշ վսեմ նպատակ: Բայց միթէ ես ունիմ: Ես
ինքս որ և է օգտակար բան արել եմ մարդկանց համար:
Մինչև այժմ ի՞նչ եմ արել ես: Ռօլլինի պէս ես էլ սովո-
րել եմ լաւագոյն պանսիօններում, որ նոյնպէս մեծ ծախս
է նստել: Իսկ ի՞նչ եմ տուել իմ կողմից, եկեղեցում եր-
գում եմ: Պատրաստում էի բեմ դուրս գալու: Բայց
այդ ամենը չէ՞ որ էլի ինձ համար է, իմ փառքի, իմ բա-
ւականութեան համար, իսկ ուրիշների համար ոչինչ: Պէշին
զբաղեցնողը խրախճանները, թղթախաղը և ձիերն են,
իսկ ինձ զբաղեցնողը՝ զարդարանքը, զբօսանքը, ընդունե-
լութիւնները: Երկուսն էլ նոյն բաներն են, կեանքի նոյն
դատարկութիւնը: Ըստ զգալիս արական բովանդակու-
թեան բացակայութիւնը: Ո՛չ, ես այլ ես այդպէս ապրել
չեմ՝ կարող: Ի դուր տեղը չէ, որ ես խոստում արի: Քրիս-
տոս տանջուեց մեղ համար, ինձ համար. ես պարտաւոր
եմ զոհաբերութիւն անելու, յանուն Նորա մի գործ կա-
տարելու:

Հռաքելը շտապով հանեց ձեռնոցները, կօփտան ու

գլխարկը և հաստատուն քայլերով ներս մտաւ մօր սենեակը: Նորա մայրը հասարակութեան մէջ աչքի ընկնող գիրք ունէր, որին շատ մեծ նշանակութիւն էր տալիս և ամեն ջանք գործ էր դնում իւր որդւոց յաջողութեան համար: Նա գոհ էր իւր որդիներէից և իրաւամբ պարծենում էր նրանցով: Տղան մեծ յաջողութեամբ վերջացնում էր զինուորական ճեմարանը, իսկ աղջիկը պատրաստւում էր յաջողութեամբ բեմ դուրս գալու: Հռաքելը ասել էր նրան իւր խոստման մասին, որ արել էր մի ամբողջ խմբի հետ միասին, բայց նա դրան ոչ մի նշանակութիւն չէր տուել, համարելով այդ մի վաղանցուկ օգելուորութիւն, որ ոչ մի կապ չունէր կեանքի սովորական ընթացքի հետ:

Այդ րոպէին նա նստած մտածում էր առաջիկայում իւր աղջկայ բեմ դուրս գալու մասին, նախապէս հաւատացած լինելով նրա ունենալիք փայլուն յաջողութեանը: Նրա առաջ պատկերանում էին հասարակութեան ծափահարութիւնները, հիացմունքը, ծաղիկները, ընծաները, բռիլիանտները, փառքն ու դրամական վարձատրութիւնը: Ուստի և շատ աւելի մեծ եղաւ նորա զարմանքը, երբ աղջիկը ներս մտնելով՝ ասաց.

—Մայրիկ, վճռեցի օպերայի վերատեսչին տալիք պատասխանը. ես մերժում եմ նրա առաջարկութիւնը:

—Ի՞նչպէս, ի՞նչ, մերժում, ինչո՞ւ:

—Ես չեմ կարող մտնել նրա խմբի մէջ: Ես երբէք չպիտի երգեմ թատրոնում:

—Ի՞նչ ես ասում դու, — տարակուսած ասաց մայրը: Ի՞նչպէս թէ չպիտի երգես. խելքդ գլխիդ է: Հապա ի՞նչ պէտք է անես:

—Թէ ինչ պէտք է անեմ, այդ դեռ բոլորովին որոշ չէ ինձ համար: Պէտք է լուրջ մտածել այդ մասին: Միայն այսքան դիտեմ, որ բեմ դուրս չեմ գալ:

—Բայց ի՞նչ է պատճառը, ասա: Շարունակ կրկնում ես, «չեմ ուղղում, բեմ չեմ դուրս գալ»: Բեմը քեզ ի՞նչ է արել:

— Բեմը ինձ ոչինչ չի արել, ես այդ չեմ համարում մի կողիտ կամ վատ բան. ես միայն մտածում եմ, որ պարտաւոր եմ Աստուծոյ ինձ տուած տաղանդը լուրջ գործի ծառայեցնել, մի աւելի բարձր գործ կատարել:

— Մայրը զայրացած նայում էր ազնկան, իսկ Հռաքելը շարունակում էր.

— Գիտէք, մենք խոստում ենք արել մի տարուայ ընթացքում այնպէս կազմակերպելու մեր կեանքը և ուղղելու մեր գործունէութիւնը, որ համարձակ կարելի լինէր ասել. «Այդ հաճելի կը լինէր Քրիստոսին»: Ես հաւատացած եմ, որ Քրիստոս թոյլ չէր տայ իմ՝ յերաւի հազուագիւտ ձայնը թատրոնին նուիրելու: Մարդիկ գնում են թատրոն հանգստանալու, բաւականութիւն ստանալու, զուարճանալու: Ես կը ցանկայի նուիրելու իմ ուժերը աւելի պատասխանատու և աւելի կարեւոր գործի. ոչ թէ ամբոխի բաւականութեան, այլ մարդկանց փրկութեան, հասարակութեան հոգեւոր բարեփոխման գործին:

Մայրիկ, մայրիկ, մտածիր, որքան սարսափելի է մեզ շրջապատող կեանքը: Նորերս երկու գիրք կարդացի. մէկը՝ Ստէնլի «Աֆրիկայի խորքերում», միւսը՝ Բուտսի «Լոնդոնի խորքերում» վերնագրով: Մարմնովս սարսուռ անցաւ: Ստէնլի նկարագրում է կենտրոնական Աֆրիկայում տեղի ունեցող բարբարոսութեան արհաւիրքները. ամբողջ ցեղերի ոչնչացումը, սարսափելի ստրկութիւնը և նողկալի մարդակերութիւնը: Բուտս ասում է. «Մարդկային վայրենութիւնից սարսելու համար շոգեւոր է Աֆրիկայի խորքերը գնալ: Անգլիացիք հէնց իրենց Լոնդոնում ունին ամբողջ թաղեր, որտեղ բարբարոսութեան աւելի սոսկալի երեւոյթներ են տեղի ունենում, որտեղ մարդիկ դարձել են ոչ միայն անասուններ, այլ, թւում է թէ, աւելի ստոր քան անասունները»: Ապա նա պայծառ կենդանի պատկերներով նկարագրում է հարիւր հազարաւոր մարդկանց այնպէս երեսի վրայ թողնուած լինելը, նրանց աղքատութիւնը, բարոյական անկումը, որ դժուար է լինում հաւատալ, թէ այդ ամէնը կարող էր տեղի ունենալ քրիստոնէական

քաղաքներում, լորդերի և պէրերի շքեղ տոյարանքների մօտ, գեղարուեստական սրահների բիւրեղեայ պալատների, շլացուցիչ շքեղութեամբ փայլող թատրոնական դահլիճների և վերջապէս հոյակապ տաճարների կողքին։ Այդ թշուառ աղքատների թաղերում այնպիսի սոսկալի դէպքեր են տեղի ունենում, որ Դանտէի դժոխքի պատկերները նսեմանում են նրանց առաջ։ Բայց չէ՞ որ այդ բոլոր հարիւր հազարաւոր վայրենացած արարածները մարդիկ են, Աստուծոյ պատկերի նմանութեամբ սեղծուած՝ կենդանի հոգիներ։ Սարսափելի է ասելը, մեր միլիոնաւոր բնակչութեամբ քաղաքների խուլ անկիւնների մօտ նկուղներում ծնւում, ապրում և կենդանւոյն քայքայւում են արբեցութեան, չքաւորութեան և անառակութեան մէջ մեր մերձաւորները, մեր խնամքին յանձնուած մեր եղբայրներն ու քոյրերը։ Իսկ մենք մոռանալով նրանց և երբէք չմտածելով նրանց համար, հաւաքւում ենք պայծառ լուսաւորուած դահլիճներում, զուարճանում ենք երաժշտութեամբ ու երգեցողութեամբ, հիանում ենք դեկորացիաների մոգական գեղեցկութեամբ։ Իսկ մեր կողքին, մի քանի փողոց այն կողմը, ինչպէս սանդարամետից, լսւում է անվերջ լաց և ատամների կրճատց։ Սա մի սարսափելի, մինչև երկինք բողբոջ կենդանի պատկեր է նման աւետարանի «Մեծատան ու Ղազարոսի» առակին։ Մէկը հագնւում էր բեհեզ ու ծիրանի և շարունակ առատապէս ուրախանում էր, միւսը ցնցոտիներով պատած, վիրաւոր ընկած էր նրա դռանը և սպասում էր ճոխ սեղանից ձգած փշրանքներով յագեցնելու իւր քաղցը, միւսին շներն էին գալիս աղքատի մօտ և լիզում նրա վէրքերը։ Ես կամենում եմ որևէ կերպով մեր այդ երեսի վրայ ձգուած, թշուառ եղբայրների հոգու վէրքերը մաքրել։ Իսկ բեհեզ ու ծիրանի հագնող, կոշտ և ինքնագոհ հարուստի մօտ գնալ և երգել՝ նրան զուարճացնելու համար, մոռանալով Ղազարոսին, դուրս համար փող վերցնել, ծաղիկներ ու բրիլիանտներ ստանալ, ես չեմ կարող, չէ՞, չեմ կարող։

—Այնուամենայնիւ ես չեմ հասկանում, թէ ինչու դու չես կարող երգել բեմի վրայ,—ասաց մայրը։—Մի՞թէ դու թաարօնը, երաժշտութիւնը և երգեցողութիւնը մեղք բան ես համարում։

—Ա՛խ, մայրիկ, դու չես ուզում ինձ հասկանալ։ Ես ոչ ոքի չեմ դատում, ոչ ոքի չեմ մեղադրում։ Ես վճռում եմ միմիայն ինձ համար, ընտրութիւն եմ անում իմ տաղանդի համար։ Թող լինին թատրոններ ու համերգներ, թող մարդիկ այնտեղ հոգւով հանդստանան ու զուարճանան, և ցանկացողները թող ծառայեն նրանց իրենց տաղանդով։ Ես այդ բոլորը թանգ եմ քնահատում։ Գեղարուեստը երկնքի պայծառ շողն է երկրի վրայ, նա զարթեցնում է մարդկանց մէջ մաքուր, սուրբ զգացմունքներ, բերում է իւր հետ հազուադիւրս պայծառ բոլբոլներ։ Թող նա աճի երկրի վրայ։ Եւ բախտաւոր են նրանք, որոնց վիճակուած է գեղարուեստին ծառայել։ Ես ինքս չեմ հրաժարւում գեղարուեստից, (սակայն չեմ ուզում ծառայել նրան թատրոնի բեմի միջոցով։ Այդ ծառայութեան համար առանց ինձ ևս շատ տաղանդներ կը լինեն միշտ։ Իմ ձայնի և շնորհի համար ես ուրիշ գործածութիւն եմ որոնում։ Փրկիչը իւր աշակերտներին, նրանց առաքելութեան առաջին ժամանակներում, ասաց, «Պնացէք ձեր ժողովրդի կորած ուխտարների մօտ, հիւանդներին բժշկեցէք, բորոտներին սրբեցէք և մեռելներին յարութիւն տուէք»։ ձրի առաք, ձրի էլ տուէք»։ Այս խօսքերը ինձ ևս վերաբերում են։ Ես ևս ուզում եմ առանց շահի ակնկալութեան ծառայել մարդկանց, և կարծում եմ, որ իմ երգով իջնելով մեր հիւանդ, բորոտ և հոգով մեռած եղբայրների նկուղները, կարող կը լինեմ գէթ մէկին կենդանացնել, սրբել, զգաստ և բանական կեանքի դարձնել։ Հին յունական դիցաբանութիւնը ասում է, թէ Որփէոսը երաժշտութեամբ սաստում էր ծովի ալիքներին, հնազանդեցնում վայրենի գաղաններին։ Ես ուզում եմ փորձել իմ տաղանդի միջոցով մեղմացնելու և աղնուացնելու գաղանացած մարդկանց։ Ահա իմ խնդիրը և հաստատուն

վճիռը: Փրկիչն իւր անձը ամբողջովին տուեց մարդկանց փրկարէն. ես ուզում եմ Աստուծոյ օգնութեամբ որ և է բան արած լինել մեր փոքր եղբայրների փրկութեան համար:

—Այսինքն ի՞նչ ես ուզում անել,—հարցրեց նորից մայրը.—Դու շատ խօսեցիր, բայց թէ ի՞նչ ես մտադիր անելու, դրա պատասխանը դարձեալ չտուիր:

—Ես ինքս դեռ որոշ չգիտեմ, թէ ի՞նչ պիտի անեմ: Ես կուզենայի գնալ և երգել Ուղիղ Անկիւն կոչուած թաղում:

—Որտե՞ղ, սարսափահար եղած ընդմիջեց մայրը.— Ուղիղ Անկիւնում: Բայց դու գիտե՞ս, թէ ինչպիսի ժողովուրդ է բնակուում այնտեղ: Նրանք գաղաններ են, և ոչ թէ մարդիկ. դա մի ճահիճ, մի դժոխք է: Այնտեղ իրենց համար ապաստան են հաստատել անառակութեան ու արեւցութեան ամեն տեսակ բոյներ:

—Հէնց նրա համար էլ ես պարտաւոր եմ այնտեղ գնալ, որ մի դժոխք է, որ այնտեղ մարդիկ չեն բնակուում, այլ գաղաններ: Այդ մի նախատինք է մեզ համար: Մենք հաղարներ ենք զոհում յօգուտ առաքելութեան հեթանոսների մէջ, իսկ մեր կողքին, հարեան թաղերում կորչում են հոգեւոր խաւարի մէջ հաղարաւոր հոգեւով վայրենիներ:

—Դա անմտութիւն է,—ընդհատեց նրան մայրը, վերկենալով և սենեակից դուրս դալով:—Այդ բանի համար ես երբէք չեմ կարող տալ իմ համաձայնութիւնը:

—Ինչ համար այժմ ամենից գլխաւորն այն է,—հեղութեամբ պատասխանեց Հռաքէլը, որ Քրիստոս համաձայն լինի դրան. իսկ նա, հաւատում եմ, կը համաձայնի իմ մտադրութեանը, և ես համոզուած եմ, մայրիկ, որ ժամանակով դու ևս հաւանութիւն կը տաս:

Մայրը չլսեց մինչև վերջը, դուռը խփեց և հեռացաւ: Հռաքէլը հառաչեց ծանրապէս, մտորմունքի մէջ ընկաւ, և ապա հէնց այնտեղ սենեակի մէջ տեղը ծունկ չորեց:

— Աստուած, ճշտ տուր և սովրեցրո՛ւ ինձ:

Երբ նա վերկացաւ, նրա երեսը արտասուքից թաց էր եղել: Նա գնաց իւր սենեակը, սեղանի վրայից վերցրեց աւետարանը և բաց անելով Մատթէոսի տասներորդ գլուխը, կարդաց. «Ով որ խոստովանի ինձ մարդկանց առաջ, ես ևս կը խոստովանեմ նրան իմ Երկնաւոր Հօր առաջ: Եւ ով ուրանայ ինձ մարդկանց առաջ, ես ևս կ'ուրանամ նրան իմ Երկնաւոր Հօր առաջ: Մի համարէք, թէ եկայ խաղաղութիւն ձեզեւ երկրի վրայ. չեկայ խաղաղութիւն ձեզեւ, այլ սուր: Որովհետեւ եկայ բաժանելու որդուն իւր հօրից, և աղջկան՝ իւր մօրից, և հարսին՝ իւր սկեսուրից: Եւ մարդու թշնամին իւր ընտանիքն է: Ով սիրում է իւր հօրը կամ մօրն աւելի քան ինձ, արժանի չէ ինձ. և ով սիրում է իւր տղային կամ աղջկան աւելի քան ինձ, արժանի չէ ինձ: Եւ ով չի վերցնում իւր խաչը և գալիս իմ ,յետեից, արժանի չէ ինձ»:

Հռաքելը կարդաց այս խօսքերը, գիւղը ծնկերի վրայ դրեց և խոր մտածմունքի մէջ ընկաւ.

— Այո, մարդու թշնամին իւր ընտանիքն է. Քրիստոս կանչում է քեզ դէպի մի կողմ, մօտիկ մարդիկ՝ դէպի ուրիշ կողմ: Դու ուզում ես բարձրանալ դէպի վեր, նրանք քաշում են քեզ դէպի վայր: Պէտք է ընտրել երկուսից մէկը. կամ հրաժարուել Քրիստոսից և հնազանդուել տանեցւոյց ու նրանց երկրաւոր շահասիրական հաշիւներին. կամ ամենից բարձր դասել Քրիստոսի գործը և արիւնհակից մերձաւորների բարկութիւնը շարժել: Ես խօսք եմ տալիս հետեւելու Քրիստոսին և կը գնամ նրա շաւղով: Հռաքելը նորից ծունկ չաքեց. «Տէր, ինձ ճշտ տուր և զօրացրո՛ւ, օգնիր ինձ արժանի լինելու Քո ծառայութեանը»:

Հետեւեալ կիւրակի պատարագից և քարոզից ,յետոյ խմբի անդամները, ըստ սովորականին, հաւաքուեցան գրադարանի սենեակը: Աւելացել էին մի քանի նոր անդամներ. Սենեակը լիքն էր: Շատերը հազուադիւրս ոգեւորութեամբ հաղորդում էին միմեանց իրենց ծրագիրների մասին: Ամէնքը զգում էին մի ինչ որ առանձին հոգու

վեհութիւնս, ուժի և խռանդի զեղումն Քրիստոսի կենդանի գործի համար: Նրանց հոգիները թարմացել էին, սրտերը ջերմացել, բարի գործի ցանկութեամբ լցուել: Խորհրդածում էին որ և է ընդհանուր գործի հնարաւորութեան մասին՝ յօգուտ իրենց մերձաւոր, փոքր, խաւար եղբայրներին:

Այդտեղ գտնուող միտեր Գրէյը առաջարկեց խմբի անդամներին մասնակցելու «Սպիտակ Խաչի» ընկերութեան աշխատանքներին:

— Դուք գիտէք, ասաց Գրէյ, որ ես այդ ընկերութեան անդամ եմ: Նա կազմակերպուած է «Կարմիր Խաչի» ընկերութեան օրինակով, միմիայն «Կարմիր Խաչի» ընկերութեան նպատակն է պատերազմում ընկած հիւանդներին և վիրաւորներին օգնել, իսկ «Սպիտակ Խաչի» ընկերութեան նպատակն է՝ խաղաղ ժամանակ պատերազմ մղել ամեն տեսակ հասարակական ցաւերի՝ աղքատութեան, ստորին դասակարգի խաւարի, կոպտութեան, արբեցութեան և այլ արատների դէմ: Առ այժմ ընկերութիւնը շատ գործ չի կարողանում կատարել. նա դեռ չունի բաւականաչափ միջոց և մարդիկ, սակայն ապագայում նա կարող է աճել և մեր այս նոր խումբը կարող էր շատ օգտակար լինել «Սպիտակ Խաչի» ընկերութեան համար: Այստեղ մեր մէջ կան բժիշկներ, իրաւաբաններ, երգչուհիներ, ընթերցանութեամբ պարապելու ընդունակ մարդիկ. կայ, վերջապէս, և այդ ամենից գլխաւորն է, լաւ քարոզիչ: Եւ ես առաջարկում եմ ամէնքին՝ միացեալ ուժով գործի կաշել «Սպիտակ Խաչի» դրօշակի տակ: Մեր առաջ դրուած է շատ կենդանի աշխատանք: «Սպիտակ Խաչը» վճուել է հաստատուել Ուղիղ Անկիւնում: Դուք, ի հարկէ, գիտէք, թէ ինչ բան է Ուղիղ Անկիւնը: Դա քաղաքի մի ծայրն է, ամբողջ մի թաղ մի փոքրիկ քաղաքի մեծութեամբ: Այնտեղ աղքատութիւնը և նրա ուղեկից արբեցութիւնն ու ամեն տեսակ արատները իրենց համար հաղաւտուն բոլորն են դրել: Գնանք այնտեղ: Մարդոյ Որդին իկաւ որոնելու և փրկելու կորածին:

Գնանք նորա շաւղով, սփռնք Քրիստոսի լոյսը մութ նկուղներում: Պատուր Մէկսուէլ կը խօսէ այդ երեսի վրայ ձգուած թշուառներին Աստուծոյ և նորա արդարութեան մասին: Օրիորդ Վինսլօու իւր հրաշալի ձայնով բարերար ազդեցութիւն կանէ նրանց կոպտացած և նեղացած հոգու վրայ: Բժիշկներն ու բարի աղջիկները կօգնեն հիւանդներին դեղերով և քնքոյշ հոգացողութեամբ, որպէս գթութեան քոյրեր: Գիտութեան տեղեակները իրենց վրայ կառնեն ընթերցանութեան գործը զանազան խընդիրների մասին, որոնք կարող են հետաքրքրել Ուղիղ Անկիւնի լաւագոյն բնակիչներին: Իրաւաբանները ձրի կերպով խորհուրդներ կը տան փաստաբանի կարիք ունեցողներին: Մենք այնտեղ բաց կաննք դպրոց երեխաների համար և օգտակար զուարճութեանց տեղի հասակաւորների համար, և ապաստարան թշուառների ու նեղեալների համար: Ուղիղ Անկիւնի կարիքների ու արատների խաւարապատ ծովում մենք կը վառենք լուսատու փարօս:

Ես կարծում եմ,—վերջացրեց Գրէյ,—այդ «Փարոսը» մի այնպիսի գործ է, որ կարող է մեզ ամէնքիս միացնել յանուն Քրիստոսի մի ընդհանուր գործի:

Ամէնքը հիացած հաւանութիւն տուին այդ առաջարկութեանը.

—Այո, այո, «Փարոս». դա ամենից յարմարը կը լինի: Յիսուս Քրիստոս գնում էր ամենից աւելի ընկած մեղաւորների մօտ և նրանց կանչում դէպի Աստուած, դէպի երկնաւոր Հայրը, դէպի սիրոյ ու արդարութեան թագաւորութիւնը: Մենք կը գնանք նորա շաւղով, կը գնանք երեսի վրայ ձգուած թշուառների մօտ:

Մէկսուէլի դէմքը փայլում էր ամենամաքուր ուրախութեամբ: Նա ասաց.

—Այդ Աստուծոյ կրակն է, որ վառւում է այստեղ, Դրանով փարօսը պայծառ լոյս կը տայ խաւարի մէջ բնակուողներին: Մեր տուջ դրուած գործը մեծ է. նա շատ ոյժ է պահանջում: Խորհեցէք, թէ ով ինչ բանով կարող է օգտակար լինել այդ գործում և եկող կիւրակի

յայտնեցէք ձեր վճիռը: Մենք մի շաբթից յետոյ դարձեալ կը հաւաքուենք այստեղ և վերջնականապէս կ'որոշենք, թէ ով ինչ պիտի անէ: Իսկ այժմ՝ աղօթենք, որ Աստուած հաստատէ մեր նոր բարի մտադրութիւնը և ոյժ տայ իրագործելու այն:

Աղօթքից յետոյ ամէնքն ուրախ ու զուարթ սկսեցին ցրուել իրենց տները:

Վերջինիս Պէջը ճանապարհին ասում էր Հռաքէլին.

— Ես զգում եմ այնպիսի ուրախութիւն, ինչպէս Քրիստափոր Կոլումբը, երբ նա ծովի վրայ երկար թափառելուց յետոյ, յանկարծ լսեց. «Ա՛փ, ափ»: Այնպէս և ես: Դատարկ ու աննպատակ կեանքի երկար տարիներից յետոյ յանկարծ լսում եմ. «Գործ, կենդանի, բարի, սուրբ գործ»:

— Իսկ ես, — ասում էր ժպտալով Հռաքէլը, — ես զուարճանում եմ արդէն հեռուից յանկարծ երեցած այդ երկրի գեղեցկութեամբ, զգում եմ ծաղիկների բոյրը. այժմանից հրճում եմ գործի հրապոյրով: Երբէք այսչափ հոգեկան ուրախութիւն չեմ ունեցել:

Նոյնն էին զգում նաև խմբի միւս անդամները: Ամէնքի մէջ կեանքի վսեմ խորհուրդ, աշխատանքի ծարաւ և գործի յաջողութեան պայծառ հաւատ էր ծագել: Փարոսը լուսաւորել էր ամենքին մի նոր, կենդանի և ջերմ սիրոյ լուսով:

Ռուս. թարգմ. Մամբրէ վարդապետ.

(Շարունակելի).

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ւ Ռ

Միաբանական յանձնաժողովի մեակած ծրագիրը Մ.
Աթուռի ցնցեսական վիճակի բարոյական մասին.

Սեպտ. 4-ին Մ. Հայրապետը իւր հ. 1022 կոնդակով հրամայեց Սինօքի նախնադամ գերապատիւ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսին՝ միաբանական ժողով դուարել, խորհելու Մ. Աթուռի տնտեսական կացութեան բարելոման մասին և ապա ժողովի եզրակացութիւնը յայտնել Ն. Սրբութեան ի տնօրէնութիւն: Այս հիման վերայ սեպտ. 6-ին դուարուեցաւ միաբանական ժողով, ուր կարծիքները փոխանակութիւն կատարուելոց յետոյ, հետևեալ բանաձևերն առաջարկուեցան:

Ա. «Միաբանական ժողովը ի նկատի առնելով, որ Մ. Աթուռի տնտեսական վիճակի բարելոմումը սերտ կապ ունի այն ընդհանուր խնդիրների յաջող լուծման հետ, որոնք Հայրապետական երեք յայտնի կոնդակներով հրապարակի վրայ դրուեցան և կենդանական ժողովի փակմամբ անկատար մնացին, կարեւոր է համարում արագադան նախագահի միջոցով խնդրել Ն. Վեհափառութեան որ բարեհաճէ մի անմիջական տնօրէնութեամբ պարզել ի գիտութիւն հայ ժողովրդեան, թէ ինչպէս պէտք է կարգադրուին այժմ վերոյիշեալ խնդիրները». Այս բանաձևն ընդունուեցաւ 14 ձայնով ընդդէմ 2-ի 7 հոգի ձեռնպահ մնացին:

Բ. «Միաբանական ժողովը կարեւոր է համարում միաժամանակ ընտրել եօթն հոգուց բաղկացած մի յանձնաժողով, որ քննէ Մ. Աթուռի տնտեսական ներկայ վիճակը, պարզէ թէ ինչ պատճառներից քայքայումն և խանգարումն է յառաջ եկել այդ մասում և ինչ միջոցներ ձեռք պէտք է առնել Մ. Աթուռի իւրաքանչիւր հաստատութեան տնտեսական դրութիւնը բարելոքելու համար. ապա մշա-

կել ներքին կառավարութեան այնպիսի կանոններ, որոնցով բոլոր հաստատութիւնների վարչութիւնը յանձնուած լինի միաբանութեան կողմից ընտրուած և նորա առաջ պաշտասիրանալու անձերի: Այդ բանաձևն ընդունուեցաւ քսան ձայնով ընդդէմ երեքի:

Ապա գաղտնի քուէարկութեամբ յանձնաժողովի անդամներ ընտրուեցան Յովհաննէս եպիսկոպոս Շիրակունի, Մեսրոպ, Կարապետ, Իսահակ, Դարեգին, Բաբգէն և Ներսէս վարդապետները: Վերջիներս մի շարք ժողովների մէջ մշակեցին այն ծրագիրը, որ յառաջ է բերոււմ ստորև և որ ներկայացուած էր միաբանական ժողովին, հետեւանքների մասին կհաղորդենք միւս անգամ:

1906 թուի սեպտեմբերի 6-ի երեկոյեան միաբանական ժողովի կողմից ընտրուած յանձնաժողովը՝ ընդ նախագահութեամբ Տ. Յովհաննէս եպիսկոպոսի, իւր անդամներից երկուսին յանձնեց ի մօտայ ծանօթանալ Մ. Աթոռի մտից և երկուսին ելից հաշիւներին և նոցա դեկուցումները լսելով՝ եկաւ հետեւեալ եզրակացութիւններին:

Ա. Սինդուս և ստորագրեալ ատեաններում հաշուարարական մասը այնպէս է կազմակերպուած, որ աթոռային եկամուտների հաշիւը ցանկալի կերպով չի պահուել. սովորաբար միայն արձանագրուել է ստացւող եկամուտը, բայց միջոցներ չեն ձեռք առնուել հետամուտ լինելու, թէ որչափ բարեխղճութեամբ են ժողովուել և ուղարկուել եկամուտները ինչպիսի տարբերութիւններ են եղել զանազան տարիների եկամուտների մէջ և ինչ պատճառներով: որչափ ապագիկներ են մնացել և այդ ապագիկները գանձուել են յետագայում, ստացել է արդեօք Աթոռը այն բոլոր եկամուտները, որ պէտք է ստանար զանազան տեղերից և արդեօք որոշուած չափով:

Բ. Թէպէտ Սինդուս և ստորագրեալ հաստատութիւնների կողմից երբեմնակի ուղարկուել են պաշտօնեաներ եկամուտներ ժողովող մարմինների հաշիւներն ու գործու-

նէութիւնը քննելու համար, սակայն այդ վերաքննութիւնը ունեցել է պատահական բնաւորութիւն և պակասել է կանոնաւոր վերահսկողութիւնը արդեանց աղբիւրների վրայ, որ անհրաժեշտ է այնպիսի մի բարդ և բազմակողմանի տնտեսութեան մէջ, որպիսին ունի Մ. Աթոռը իւր զանազանատեսակ եկամուտներով:

Գ. Կալուածների կառավարութեան գործը դրուած չի եղել հաստատուն հիմունքների վրայ և կատարուել է առհասարակ ժամանակակից արդիւնաբերութեան պահանջներին անհամապատասխան ձևով. ոչ միայն անտառային մեծ կալուածները ցանկալի արդիւնքը չեն տուել, ոչ միայն վանքապատկան գիւղերի տասանորդները անուկանոն կերպով են ժողովուել, այլ և սեպհական հողերը, այգիները, տները, կրպակները և այլն, չեն շահագործուել, ինչպէս պէտք է:

Կենտրոնական վարչութիւնը մանրամասն տեղեկութիւն չի ունեցել բոլոր կալուածների և նոյա արդիւնաւորութեան մասին, թէ ի՞նչ չափով են եղել: Կան մի շարք կալուածներ. որոնց չափն ու արդիւնքը բոլորովին անյայտ է, կան կալուածներ, որոնք աչքի ընկնող արդիւնք են բերում, բայց որոշ չէ, թէ ի՞նչի վրայ է գործադրում կամ պէտք է գործադրուի այդ արդիւնքը և թէ ի՞նչու ամբողջապէս կամ մասամբ Մ. Աթոռին չի հասնում:

Դ. Վիճակային աթոռահաս արդիւնքները նոյն համեմատական չափով չեն ստացուել բոլոր թեմերից, մինչդեռ Երևանի թեմը՝ իւր վիճակի պաշտօնատար անձանց ռոճիկը հոգալուց յետոյ, մնացածը (նախկին տարիներում մօտաւորապէս 20000) հասցրել է Աթոռին, միւս թեմերը ուղարկել են միայն օտարային կոչուած արդիւնքները, իսկ վիճակային արդիւնքը գործադրել են յաճախ թեմական իշխանութեան կարգադրութեամբ և յաւելումները տարէջտարի պահել վիճակային ատեաններում:

Կենտրոնական վարչութիւնը այդ նկատմամբ կանոնաւոր հաշիւ չի պահանջել թեմական իշխանութիւններից:

Ե. Իբրև հետեանք կալուածների գրաւման և վերջին տարիները մեր երկրում տեղի ունեցած խառնակութիւնների, մի շարք վիճակային և կալուածական արդիւնքներ իսպառ նուազել են և մի քանի տեղերում բոլորովին կտրուել:

Զ. Տպարանի՝ իբրև արդիւնաբերական հաստատութեան, կանոնաւոր գործառնութեանը խանգարել է այն հանգամանքը, որ տպագրութեան նիւթերի արժէքը ստացուել է մասամբ անմիջապէս, իսկ մեծ մասամբ Սինոդի միջոցով այդպիսով հաշիւները շատ անգամ խառնուել են և տպարանական վարչութիւնը չի կարողացել ժամանակին ստուգել, թէ իւր արտահանած նիւթերի գինը ինչ չափով է ստացուել և ինչ չափով ապառիկ մնացել, չի կարողացել հետամուտ լինել այդ ապառիկները ժողովելու և ստուգել թէ ինչպէս է հաւասարակշռում մուտքը ելքի հետ: Արդիւնաբերութիւնը մեծ չափով մնասել է նաև վարչութեան յաճախակի փոփոխութիւնը և արտաքին միջամտութիւնը նորա գործունէութեան մէջ: Այն հանգամանքը, որ տպարանը կառավարւում է միաբաններից պատահաբար կազմած խորհուրդներով, փոխանակ մի հաստատուն և գործի հմուտ վարիչ ունենալու, արգելք է լինում նորա գործառնութեան մէջ միութիւն և աւականութիւն հաստատելու ընդարձակ չափով պատուէրներ ընդունելու և լայն ու արդիւնաւէտ չրջանառութիւն ունենալու,

Է. Մ. Աթոռի ագարակը՝ զուտ արդիւնաբերական հաստատութիւն լինելով՝ չի ունեցել իւր տնկախ ու գործին համապատասխան տեսչութիւնը և դրուած չի եղել արդիւնաբերութեան այնպիսի հիմունքների վրայ, որ զգալի արդիւնք տայ, փոխանակ դժուարութեամբ ծածկելու իւր ծախքերը: Ագարակի անասնապահութիւնը կարօտ է հիմնովին փոփոխութեան, հոգաբորձական բաժինը պէտք է զարգացնել ու նոյն պայմանների մէջ դնել:

Ը, Ելքի բաժնում՝ Մ. Աթոռի տնտեսութեան մէջ, ամենից թերի և անտանելի կողմը ներկայացնում է միա-

բանութեանը սնունդ մատակարարելու պիտեան եղանակը Այն հանգամանքը, որ 30—35 միաբանի համար նոյնչափ և աւելի ծախք է լինում խոհանոցի և սեղան նստան վրայ, որչափ մօտաւորապէս տանապատիկ թուով ճեմարանականների համար և այնուամենայնիւ միաբանութիւնը աւելի քան անբաւարար սնունդ է ստանում, ակներեւ անպատեհութիւն է և թիւրիմացութիւն: Յիրաւի խոհանոցից օգտւում են վանքի ծառայողները և դրսի կարօտաւորներ, սակայն այդ օգնութիւնը թէ տնտեսական և թէ բարեգործական տեսակէտից կատարւում է ամեաանտեղի ձեով: Նոյն պայմանում է գտնուում նաև վանքի հացատունը:

Թ. Վանքը շատ աւելի մեծ թուով ծառաներ է պահում և աւելի մեծ ռոճիկ տալիս նոցա, քան իւր պէտքերը հոգալու համար անհրաժեշտ է: Ծառաների մի մասը պահւում է իսկապէս ոչ թէ նրա համար, որ վանքը կարիք ունի նոցա ծառայութեան, այլ որ այս կամ այն պատճառով հարկ է զգացուել նոցա ապրուստի միջոց տալու: Տնտեսական պէտքը և բարերարութիւնը այդ ձեւով միմեանց հետ կապելը անտեղի է հարկաւ և կարող է միայն զեղծումների պատճառ լինել եթէ ծառաներ կան, որոնք բազմամեայ ծառայութեան շնորհիւ իրաւունք ունին Մ. Աթոռի խնամքը վայելելու, այդ կարելի է անել զուտ բարեգործութեան ճանապարհով, և վանքի համար պահել այնչափ ծառաներ, որչափի անհրաժեշտութիւն կայ:

Ժ. Ոչ մի սահման չի եղել մինչև այժմ, թէ որչափ նիւթական միջոցներ կարող է տալ Մ. Աթոռը ճեմարանի պահպանութեան համար. սահման չի եղել ճեմարանի դիշերօթիկ սաների թուի նկատմամբ, իսկ այս սահմանները գծել անհրաժեշտ է, որպէս զի մի կողմից ճեմարանի տնտեսական մասի ծախքը չափազանց չաւելանայ՝ ի վնաս ուսումնականի, և միւս կողմից Մ. Աթոռը հնարաւորութիւն ունենայ նորա անհրաժեշտ նիւթական կարիքները հոգալու: Հարկը պահանջում է, որ ճեմարանը վերջապէս ունենայ իւր հաստատուն նախահաշիւը և մի առ մի որո-

շուած լինի, թէ նա ինչպիսի սեպհական մուտքեր ունի և ծրչափ նպաստ կարող է ստանալ Մ. Աթոռից, որպէս զի ըստ այնմ՝ որոշուած լինին նաև նրա ծախքի սահմանները:

Ի նկատի ունենալով վերոյիշեալ հանգամանքները և նոցա այն ընդհանուր արդիւնքը, որ ներկայումս Մ. Աթոռի մուտքը զգալի չափով պակաս է ելքից և մինչև այժմ եղած պայմաններում՝ անհնարին է այդ մուտքն ու ելքը հաւասարակշռութեան բերել և տնտեսական անխուսափելի քայքայման առաջն առնել յանձնաժողովս անհրաժեշտ է համարում ամենից առաջ՝

Առ իբրև ընդհանուր տնօրէն Մ. Աթոռի տնտեսական և վարչական գործերի, պատասխանատու Վեհափառ Հայրապետի առաջ՝ ճանաչուի միաբանութիւնը, Մ. Աթոռում եղած կազմով: Միաբանութիւնը պարբերաբար պէտք է ընդհանուր ժողովներ կազմէ ամիսը մի անգամ, բացի ամառուայ յունիս, յուլիս և օգոստոս ամիսներից, ուր կըննուին Մ. Աթոռի վերաբերեալ խնդիրներ, պաշտօնեաներ կընտրուեն վանական հաստատութիւնների համար և կըննուեն նոցա գործունէութիւնն ու հաշիւները:

Ժողովը հրաւիրում է Հայրապետական Տեղապահը պարբերաբար՝ որոշեալ ժամանակներին՝ Վեհափառ Հայրապետի հաճութեամբ, կամ արտակարգ դէպքում՝ հինգ միաբանի առաջարկութեամբ, ուր նախադասում է ինքը, կամ ժողովն ընտրում է նախագահ և քարտուղար մի տարի ժամանակով:

Միաբանական ժողովի գործունէութեան և իրաւանց սահմանների համար կարևոր է մշակել առանձին կանոնադրութիւն, իսկ առ այժմ՝ վանքի ներքին գործերը կարգաւորելու համար և անյետաձգելի տնտեսական բարեփոխութիւններ մտցնելու նպատակով կարևոր է նկատուում, որ Մ. Աթոռի բոլոր հաստատութիւնների վարիչները ընտրուեն միաբանական ժողովով և պատասխանատու լինեն նրա առաջ:

Ըստ այսմ պէտք է ընտրել՝

1. Հինգ հոգուց բաղկացած մի տնտեսական խորհուրդ կամ վանական կառավարութիւն, որի մէջ անպատճառ լինեն նաեւ Սինոդի անդամներից մի կամ երկու հոգի և որը՝ իբրեւ Սինոդին գործակից մարմին, իւր ձեռքն առնէ բոլոր այն կալուածների կառավարութեան վերահսկողութիւնը, որոնց արդիւնքը ստանում է կամ պէտք է ստանայ Մ. Աթոռը:

Այդ խորհուրդը Սինոդի ձեռնտուութեամբ պէտք է ստուգէ, թէ ի՞նչ վիճակում են դտնուում վերոյիշեալ կալուածները, ի՞նչ միջոցներ պէտք է ձեռք առնել նոցա արդիւնաբերութիւնը աւելացնելու և կանոնաւորելու համար, պէտք է կառավարիչներ նշանակէ և իւր անդամներին ժամանակ առ ժամանակ ուղարկէ նոցա գործունէութեան վրայ հսկելու և նրանցից հաշիւ պահանջելու. նոյն խորհուրդը պէտք է ունենայ իւր հաշուապահը, կանոնաւոր հաշիւ պահէ Մ. Աթոռի եկամուտների համար և Սինոդի միջոցաւ ուղարկէ իւր անդամներին առ տեղեւուն ստուգելու նոցա հաշիւը վիճակային առեաններում:

2. Տպարանը պէտք է դարձնել անկախ զուտ արդիւնաբերական հաստատութիւն, որ կունենայ իւր տեսուչը՝ գործի համար անհրաժեշտ պաշտօնեաներով, յառաջ կվարէ գործը պարզ առևտրական միջոցներով և մուտքի ու ելքի հաշիւը ամբողջապէս կամփոփէ իւր մէջ ու կենթարկուի միմիայն տնտեսական խորհրդի հսկողութեանը:

3. Մ. Աթոռի ագարակը նոյնպէս պէտք է նկատուի ազատ, զուտ արդիւնաբերական հաստատութիւն. պէտք է ունենայ մի ընդհանուր վարիչ և մասնագէտ գիւղատնտես: Անհրաժեշտ է ընդարձակել անասնապահութիւնը, հողագործութիւնը և այգեգործութիւնը, գիւղատնտեսութիւնը դնելով խելացի հիմունքների վրայ, որից յետոյ Մ. Աթոռի ագարակը կդառնայ մի կարեւոր և արդիւնաւոր հաստատութիւն:

4. Վերացնելով Մ. Աթոռի միաբանական սեղանատունն ու հացագործութիւնը. ճեմարանի տնտեսական

վարչութեանը տալ աշակերտների հացի համար պահանջուած ալիւրը, միաբաններին սեղանից ստացած սննդեան փոխարէն որոշ յաւելումն ամսական ռոճկի վրայ, վանքում՝ ծառայողներին վարձատրել մի միայն դրամով: Կերակրով և հացով չքաւորներին Մ. Աթոռից տուած օգնութեան փոխարէն, կազմակերպել մի ազգատախանամ յանձնաժողով, որի անդամները կլինեն երեք հոգի միաբաններից և երկու հոգի գիւղից, որը կաշխատէ իւրաքանչիւր կարօտեալի նպաստել կարիքների համաձայն:

Նախագահ յանձնաժողովի՝ Յովնաննէս եպիսկոպոս

Անդամներ

{ Մեսրոպ վարդապետ
Կարսապետ վարդապետ
Իսահակ վարդապետ
Գաբեգին վարդապետ
Բաբգին վարդապետ
Ներսէս վարդապետ

ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՅԶ-ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ.

Վերջին երեք տարիների ընթացքում յայտնի դէպքերի պատճառով ճեմարանի տօնը չէր կատարուում. ճեմարանի տօնի համար եկող ուխտաւորների սովորական բազմութիւնը նոյնպէս բացակայում էր. սակայն այս տարի երեք տարուայ ընդհատումից յետոյ ճեմարանի տօնը, նրա ՅԶ-րդ տարեգարձը սովորական շուքով կատարուեցաւ: Ճեմարանի հիւսիսային բակը զարդարուած էր կանաչ կամարներով և գոյնզգոյն լապտերներով, որ պատրաստել էին աշակերտները:

Շաբաթ օրը, սեպտ. 30-ին պատարագից յետոյ հոգեհանգիստ կատարուեցաւ ճեմարանի հիմնադիր հոգեւոյս Գէորգ կաթողիկոսի գերեզմանի վրայ: Հոգեհանգստից յետոյ Մայր Աթոռի միաբանութիւնը խուռն բազմութեան

Հետ դիմեց ճեմարանի որտեղ տարեկան Հաշուետուութիւն պիտի լինէր. հանդէսը կատարուեցաւ բացօդեայ. հիւսիսային բակում: Աւուր պատշաճի շարականից յետոյ ճեմարանի նոր տեսուչ տ. Մեսրոպ վարդապետը կարգացանցած 1905/6 ուս. տարուայ համառօտ հաշիւը որ քաղած էր ճեմարանի նախկին տեսուչ տ. Գարեգին վարդապետի վեհափառին մատուցած ընդարձակ զեկուցադրից: Հաշուետուութիւնից երեաց, որ անցեալ ուս. տարում ճեմարանում սովորելիս են եղել 316 աշակերտ, մի թիւ, որ ճեմարանի զոյսութեան ընթացքում երբէք չէ եղել. այդ թւից 253 զիշերթիկ էին, իսկ 63 երթեկ. տարուայ վերջը մասնադիտական բաժինն աւարտել են 8 հոգի, իսկ դպրոցականը՝ 20. զանազան պատճառներով հեռացել են և արձակուել 19 աշակերտ: Աշակերտների թիւը եկեղեցական թեմերի համաձայն եղել է այսպէս.

1) Երևանի	թեմից	158	աշակերտ
2) Վրաստանի	»	39	»
3) Արցախի	»	14	»
4) Շամախու	»	8	»
5) Աստրախանի	»	11	»
6) Բեսարաբիայի	»	11	»
7) Տաճկաստանի թեմերից		57	»
8) Պարսկաստանի	»	18	»
		316	

Իբրև նորութիւն աչքի ընկաւ այն իրողութիւնը, որ 1906 թ. սկզբից ճեմարանի տնտեսական կառավարութիւնը բոլորովին բաժանուել է վանական կառավարութիւնից Սինօղի հաստատած նախահաշուի համաձայն, որ 56,100 ուրբի է:

Հաշուետուութիւնից յետոյ հայր տեսուչը դիմեց հասարակութեանը պարզելով նրա առաջ ճեմարանի նեղ ֆինանսական դրութիւնը, ապա յիշեց, որ վեհափառի կողմից հրաւիրւած Կենտրոնական ժողովը հնարաւորութիւն չունեցաւ ի միջի այլոց նաև դպրոցական գործով

զբաղուելու և որ ինքը՝ ուրեմն, դժուար կացութեան մէջ է գտնուում ճեմարանի ծրագրի և բիւզժէի մէջ մեծամեծ փոփոխութիւններ մտցնելու իրեն տրուած կոնդակի համաձայն: Ի վերջոյ Հ. տեսուչը յորդոր կարգաց աշակերտներին, որ սրտանց նուիրուեն դպրոցական պարապմունքներին և արդարացնեն հայ ժողովրդի նրանց վրայ դրած յոյսերը: Այնուհետև խօսեցին ուսանողներից երեք հոգի, նիւթ դարձնելով օրուայ տօնը և ժամանակակից պահանջները, որ հարկաւոր են ժողովրդին: Հանդէսին մէջ ընդ մէջ երգում էր քառաձայն խումբը պ. Յ. Խաչատրեանի ղեկավարութեամբ: Հանդէսը փակուեց ժամի 1-ին:

Երեկոյեան ճեմարանի բակում հրավառութիւն կար. նոր շինած էլէքտրական լուսաւորութիւնը առանձին փայլ էր տալիս հանդիսին:

Աշակերտական խումբը երգում էր ազգային և ժողովրդական երգեր:

Ժողովրդի ցրուելուց յետոյ ճեմարանի ուսուցչական խումբը Հ. տեսչի հետ միասին ընթրեց աշակերտական սեղանատանը, որտեղ կարգացուեցան շնորհաւորական հեռագրեր. Երևանի թեմ. դպրոցի ուսուցիչներից խօսեց պ. Չուբարեանը, այստեղ էլ բարեմաղթութիւններ եղան թէ ուսուցիչների և թէ աշակերտների կողմից ճեմարանի յարատեւութեան և յաջող ուս. տարին անցկացնելու համար:

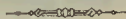

Նամակ խմբագրութեան

Ս. Էջմիածնի Սինոդի օրոցումը.

«Մշակի» հրապարակախօսները թէ որքան բարեխղճաբար են վերաբերում դէպի իրանց հակառակորդները՝ յայտնի է ամէնքին։ Նրանցից մէկը՝ Հ. Առաքելեան զրպարտեց ինձ Տաթևի պաշտօնավարութեանս ժամանակ արած իբր դրամական զեղծումների մէջ յենուելով նշանակած քննութեան վրայ, առանց սպասելու քննութեան վախճանին. հարկաւ՝ որպէս զի, յետին մտքերով լարի հասարակական կարծիքը իմ դէմ՝ իբրև Դիւանապետի։ Ես նոյն ժամանակ բողոքեցի այդպէս տղեղ ձևով ինձ մեղադրելու համար առանց դրական փաստերի և իմ 5 տարուայ ամբիժ ծառայութեան վկայ կանչեցի բոլոր Զանգեզուրը։ Այսօր քննութիւնը վերջացած է, 1901—1906 թուի մատենները քննուած ու իմ դէմ՝ բողոքաւորների դանգաժը ստուգութեան ենթարկուած և դրանց հիման վրայ Ս. Էջմիածնի Սինոդի վճիռը արդէն արձակած է. բերելով այժմ Սինոդի վճռի պատճէնը, որով համարում են ինձ վրայ եղած ամբաստանութիւնները անհիմն և զրպարտութիւն, և ինձ արդար այդ կէտերում, հրաւիրում եմ ինձ զրպարտող հրապարակախօսներին զգուշանալ անբարեխղճաբար մարդկանց տարապարտուց անուանարկելուց։ Ահա Սինոդի վճիռը. «Հրամայեցին. քանզի, որպէս երևի ի քննութենէ գործոյս, անհիմն են անբաստանութիւնք զներսէս վարդապետէ Մելիք-Թանգեան, ուստի ճանաչելով զնա արդար կարճել զայս գործ։ Իսկ զժախս քննչի պահանջել յամբաստանողաց ի ձեռն վիճակային Կոնսիստորիային Նրեանայ, առաքելով զայն ի Սինոդն»։

Ն. Վ. Մելիք-Թանգեան.

Մ Ա Հ Ա Գ Ո Յ Ժ

Մայր Աթոռը ունեցաւ վերջին ամիսներու մտերիւ զգալի կտրուտ. հանգեան ի Տէր Նահապետ եպիսկոպոս Նահապետեան և Արիստակէս արքեպիսկոպոս Սեդրակեան: Առաջինը մեռաւ հոկտեմբերի 1-ին, երկրորդը նոյեմբերի 10-ին: Միաբանութիւնը երկուսի համար կատարեց հոգեհանգիստ, որի ժամանակ խօսեցին դամբանականներ միաբաններէց: Աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ հանգուցեալների վերաբերմամբ թէ կենսագրական թէ իբրև հասարակական գործիչների՝ կտրուի յաջորդ համարում:

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա. Մամիկոնեանց նշանակութիւնը եւ պատմութեան
աղբիւրները.

Յ ա լ ե ի ու ա ծ

Ըստ ժողովրդական դիւցազներգութեան Արամելիքի որդին է Ճնճղափորիկ¹ կամ Թար Ճնճղուկ², ըստ այլ փոփոխակի Ճնճղիկ-Փորրիկ³ կամ Փորրիկ-Ճնճղիկ⁴, որ «եօթ գրմշու զուաթ ունի»⁵, Սանասարի թոռն է եւ Առիւծաձե Մհերի որդին: Սանասարի որդիքն են եւ Իշխան ու Արլաղ⁶: Որքան սակաւ է ժողովրդական վէպի պատմուածքը Թար Ճնճղուկի մասին, այնքան աւելի շատ է Իշխանի եւ Արլաղի մասին: Արլաղն առնուով է «կռապաշտի ախչիկ»: Իշխանի առարկութեան, թէ քրիստոնեային այդ վայել չէ, պատասխանուով է. «Որ մենք կռապաշտերուց չտանինք հայցներ, թեքենք մեր հաւատի վրէն, ինչո՞վ պէտք է մեր Սասունը հաստատենք, թէ մենք մեր սուրբ Աստուածը կանչելով՝ մեր թրի զօռով մենք պէտք է կռապաշտները դարձնենք, Սասուն քաղաքը չի-

1 Սրուանձտ.—Պատկան. Գ, 7. Ը, 24, 25, որ ոչ մի դործ չէ պատմում:

2 Աղգադրական Հանդէս 1906. № 1, էջ 51: Այս Հանդէսի № 1 եւ № 2 ստացանք միասին յունիոի վերջին, որոնց մէջ գտնուում է Մ. Աբեղեանի «Հայ ժողովրդական վէպը» մեզ հետաքրքրող նիւթի մասին, որ սակայն աւարտած չէ:

3 Գար. Սար. Գ. 27 ծանօթութիւն: Գ. 26 ծանօթութիւն:

4 Գար. Սար. Բ, 23. Գ, 56. 57:

5 Գար. Սար. Գ. 26:

6 Ար. Աբեղեան Սասնայ ծռեր, Բ, 49—53:

կենք»։ Այլիկը Բաղդատի խալիֆի նշանածն է լինում, այնուամենայնիւ առնում տանում են Սասուն։ Հարսանիքից յետոյ Աբլաղը դառնում է Թագաւոր, իրենց Ծովասարը Բաղդատու խալիֆայի ձեռքից խլում է. «Ժողովուրդն սպանեց, չը թողաւ որ ամարանոց գան. «Բաղդատ սրտեղ ա, Ծովասար որտեղ ա»։ Բաղդատայ խալիֆան եկաւ «Սասունայ չորս բոլորն առաւ ու կայնաւ», ապա բոլոր էգ ու որձ դերի է տանում։ Իշխանը Ծովասարում երազ է տեսնում. «Աշխարհս լուս էր, արեւ, Սասուն՝ մութն էր, խաւար»։ Սասուն հասնելով մարդ չեն տեսնում և մի պառտաւից իմանալով բանը, հասնում են Թշնամու բանակին։ Իշխանը իւր «նետ ու անեղը, գիւրգը» վեր առնելով գնում է Թշնամու բանակը լրտեսելու, տեսնում է, «որ Բաղդատայ Թագաւորն ու իր կնիկը սադրինջ են խաղում»։ Լուսաբացին Աբլաղն ասում է. «Ի՛շխան, դու գնա զօրքի ցածի կողմը, ես գնամ վերի կողմը, սկսենք զօրքը ջարդել»։ Նախ աղօթեցին, «ինչպէս որ իրենց նախնեաց մէջ սովորութիւն էր», յետոյ «սկսեցին զօրքը ջարդել, թէ իրանք ամէնքը մի յիսուն հոգի թրով սրով են սպանում՝ ձիանքն իրենց բերանով, տաներովը հարիւր հոգի են սպանում»։ Վերջը այն զօրքն այնպէս ջարդեցին, որ Բաղդատայ խալիֆէն մի չորս ձիաւորով հազիւ փախաւ պրծաւ։ «Երբ որ ջարդեցին զօրքը պրծան, եկան իրար պատահան։ Աչքները արիւն լցուած, քանի որ այնքան մարդ ջարդել են, ձիանքն էլ արիւնի միջին կորել են. — իրար չճանաչեցին»։ Իշխանը հայհոյելով ձին քշում է Աբլաղի վրան։ «Քեզնից փախնող աղայ չըկայ այստեղ, ձեռնէգ ինչ գալիս է արա, ասելով, մէկ գիւրգ Իշխանն Աբլաղին տուեց, որ տուեց Աբլաղն հէնց իմացաւ սարն եկաւ իր վրան»։ Աբլաղն ասում է. «Էս կայ չկայ մեր ջրնսիցն ա, ազնանց՝ ջնսիցն ա (դրա հմար են ասում

1 Արտաշէս Աբեղեանը հետեւեալ ծանօթութիւն է դնում։ «Ազնանց ցեղից։ Ազնանց ցեղից, նոյն է թէ գիւց-ազն։ Պատմողը բացատրեց, թէ այդպէս է կոչւում այդ ցեղը նրա հա-

ընդոնց չընտին—«Մասունայ ծոներ») և «Բեզնից վախենող տղայ չկայ» ասելով «ձիուն մի զանգու տուեց, ձինն ու ինքը թափով գնաց, գիւղով տուեց Իշխանին, Իշխանն իսկոյն ձիուց ընկաւ»։ Աբլաղը ձիուց իջնում է, որ Իշխանի վիզը կտրի, բայց Իշխանն ասաց. «Դու իմ գլուխը կտրեցիր, բա Աբլաղի՞ գլուխը ոնց պիտի կտրես».—«Դու ինչ մարդ ես...» — «Ես նրա փոքր եղբայրն եմ»։ Առնելով գերկները և Աբլաղի կինը վերագառնում են Մասուն, Աբլաղը մեռնում է և կինն ազատւում է, մի տղայ է բերում, իսկ Իշխանը ձին հեծնելով Գեռի Թորոսին ասում է. «Դու գիտես քաղաքը» և գնում է լեռը ճգնութիւն անելու։—

Արդ անսնենք Վասպուրականցի քաջայր Խուլ Խաչիկի¹ և իւր որդոց Ճնճղուկի, Իշխանի և Հասանի քաջագործութիւնները, Խուլ Խաչիկը² որ «Մեծ Իշխան» է կոչւում, որի հրամանով³ Պետրոս Գետադարձը օծում է Բագրատունի Գագիկ Ա.ին, իւր ժամանակի ամենազգեցիկ հայ իշխանն է եղել իւր գիրքով և քաջութեամբ, որ Վասպուրականի Թոռնեան դաւառի էլ տէրն է եղել։ Ինչպէս երևում է, նա մեծ անուն է ունեցել և Բիւզանդիոնում, սակայն թողնենք պատմագիրն ինքը խօսի։

Այս տարի⁴ սպանուեցաւ Հայոց մեծ իշխան Խաչիկը և նորա Իշխան անունով մանուկ որդին վասպուրական

մար, որ իւր սերունդները պարթեւ, հոկայ, հին, միւսնոյն ժամանակ տոտուածային ծագումն ունեցող, և թէ—թուրքերէն ազնաւոր նշանակում է դիւ, հողի առնող հրեշտակ, որից և աղնանց»։ Հարկ չկայ այդքան հեռու դնալ, աղնաւորը, հայոց ազնաւոր բառն է, որ նշանակում ցեղաւոր, «լաւ աղդից է, քաջ ցեղից, լաւ տանից է»։ այսօր էլ յաճախ ասում ենք։ Հայաստանի շատ տեղերում կան աղնաւորների գերեզմաններ։

1 Մատ. Ուռհայեցի էջ 219:

2 «Խուլ-Խաչիկը» իւր որդիներով դարձել է Քամալեան Սարգսի համանուն պատմական վէպիկի նիւթ. 1894. Թիֆլիս:

3 Մ. Ուռհ. էջ 86:

4 Մատթ. Ուռհ. էջ 90. Հմմ. էջ 84. «Ի թուականութեանս ամի ՆՂ [=490+552]=1042»։ Հայ թուականի մասին հմմ. էջ 53:

գաւառում: Ժողովուեցան Հեր և Սալամաստը¹ և առաջատակ սփռեցին Թոռնեան գաւառը, այս լուրը հասաւ Խաչիկին, որպէս թէ այլազգիների զօրքը մտան քո գաւառը: Եւ նա քաջ այր էր և յաղթող պատերազմում, ազգով հնուց առիւծի ցեղից. բայց ծերացել էր և թողել էր պատերազմի գործը և հառաչելով ցաւում էր, որովհետեւ նորա աւագ որդի քաջ Հասանը և Ճնճղուկը զօրքով արեւմուտքումն էին՝ Միխայլ թագաւորի ետեւից: Եւ այն ժամանակ Հայոց Խաչիկ իշխանը չկարողացաւ դիմանալ, վերկացաւ եօթանասուն մարդով հասաւ այլազգիներին, և իւր իշխանն անունով որդուն արգելեց տանը, որովհետեւ տասնուհինգ տարեկան տղայ էր: Եւ երբոր Խաչիկն այլազգիներին հասաւ, տեսաւ նոցա զօրքի բազմութիւնը. ձայն տուաւ իւր մարդկանց և պատերազմ սկսաւ, սատիկ հարուածեց այլազգիներին և գետին գլորեց: Եւ ահա տեսաւ նա, որ իւր մանուկ որդին պրծել էր արգելանոցից և գալիս էր պատերազմ. երբոր Խաչիկն այդ տեսաւ, սիրտը կտրուաւ, որովհետեւ որդին գեղեցիկ տղայ էր: Եկաւ իշխանը իբրեւ առիւծի կորիւն և ուժգին պատերազմ էր մղում. Խաչիկը հասաւ բռնեց նորան և տուն ուղարկեց. բայց նա դուրս պրծնելով մտաւ պատերազմ և տխմարութիւնից քաջաբար յառաջ էր անցնում: Երբ իմացան, թէ նա քաջ մարդու որդի է, մէջ առան նորան, բռնեցին և սպանեցին: Եւ երբոր Խաչիկը տեսաւ, ջարդուեց նորա ողբ, և սուսերը նորա ձեռքից ընկաւ: Այլազգիների զօրքն այն տեսնելով դիմեցին նորա վերայ, բռնեցին նորան և սպանեցին. մնացեալները փախստական գնացին իւրեանց տները: Մի քանի օրից յետոյ եկան Խաչիկի որդիքը արեւմուտքից, և լսելով իրենց հօր և մանուկ եղբոր մահը, եկան սև զգեստով և շատ լաց եղան: Այն ժամանակ ահա Հասանը կանչեց իւր սահմա-

1 Բնագրում «Հեր և Սալամաս», որ անշուշտ գրչագրի սխալ է, քանի որ հետեւեալ՝ 91 էջում ևս ասուած է «Մուտ ի Հեր և ի Սաղամաս»:

նակից մի քուրթ ուսյիս (ռէս), տուաւ նորան հազար գահեկան և ասում էր. «Մտիւր Հեր և Սաղամաստ, և ասա Թոռնեանը և ամբողջ աշխարհն անմարդ է. ինչո՞ւ էք պարապ նստել, ոչխարների շատ հօտեր և ծառաներ դատարկ շրջում են: Ռայիսն էլ այնպէս արաւ. եւ ժողովուեցան այլազգիները տասնուհինգ հազար մարդ, եկան մտան նոյն տեղը, եկաւ ուսյիսը և պատմեց Հասանին և Ծնծղուկին. Հասանը ժողովելով իւր զօրքը՝ հինգ հազար մարդ, մեծ զայրոյթով իբրեւ խոցուած գաղանքնկաւ անօրէնների բա՛ական վերայ. եւ Հասանը արտասուելից գոչումով այլազգիների ճակատին ձայն տալով ասում էր. «Ո՛ւր է այն մարդը, որ սպանեց իմ Խաչիկ հօրը, յառաջ թող գայ»: Եւ ահա եկաւ այլազգիներից մինը, մի սև և հզօր մարդ, ձայն տուաւ ու ասում էր. «Ես եմ, որ սպանեցի առիւծ Խաչիկին, ահա իւր պատերազմի ձին և զգեստը և իւր նշանակը և թուրը, որ իմ ձեռին է»: Եւ նորա որդի Հասանը տեսնելով լաց եղաւ և թուրը պատեանից հանելով՝ առիւծի պէս ընկաւ այլազգիների մէջ, խփեց նորան, երկու կտոր արաւ, գետին գլորեց, առաւ ձին ու նշանակը և անմիտ գուրս ելաւ: Հասանի օրինակով ճնճղուկն էլ ձայն բարձրացնելով ասաց. «Ո՛վ է որ սպանեց իմ Իշխան անուշով եղբօրը, թող հրապարակ ելնէ, որ նորան տեսնեմ»: Եկաւ մի քաջ պարսիկ, ձայն տուաւ և ասաց. «Ես եմ, որ սպանեցի Իշխանին, ահա իւր սպիտակ ձին և վառ նշանակը և թուրը: Կայծառի պէս ձնճղուկը նորա վերայ հասաւ, սատկացրեց նորան և առնելով ձին ու նշանակը եկաւ Հասանի մօտ. Հասանը զօրքին խրախուսեց և քաջութեամբ պատերազմ մղելով նոցա փախցրին և նոցանից չորս հազար մարդ կոտորեցին, և խաղաղութեամբ դարձան ու փոխեցին իրենց սև զգեստը»¹:

Ժողովրդական վէպի և ժամանակակից տարեգրի այս պատմութեան նմանութիւնը և նոյնութիւնը ակններե է.

բացի անուններից և անցքերից, վէպի մէջ երկու եղբայրների պատմութեան քաջագործութիւնն աւելի խտացել է երկու եղբայրների մենամարտում, որոնց արիւնն աչքներն է կոխել և քիչ է մնում իրար սպանեն, որ յիշեցնում է մեզ Ռուստամի և Ջոհրայի մենամարտութիւնը: Պատմութեամբ բացատրում է Առիւծաձև Մհերի մակդիրը և Փոքրիկ-ձնճղիկինը կամ ձնճղափոքրիկինը, որովհետև փոքր եղբայրն է եղել, ինչպէս այդ երևում է և վէպից: Այսպիսով էլ գէթ մասամբ հասկանալի է դառնում ձնճղուկի «Թար» մակդիրը. իգգիրում «Թառ նշանակում է, պայծառ, քնքուշ, ազնիւ»¹: Մանրամասն համեմատութիւնը Թողնելով, որ ընթերցողը մասամբ ընդգծումներից էլ կարող է տեսնել, դառնանք մի խոշոր տարբերութեան: Տարեգիրը յիշում է Հասան անունը, իսկ Ժողովրդական վէպը Աբլաղ, որ ոչ մի նմանութիւն չունին: Սակայն ըստ տարեգրի Հասանն ունէր մի որդի Ապլղարիպ² անունով, որ քաջութեամբ եղբայրներից պակաս չ'երևում: Վէպը խառնել է Խաչիկի տոհմի հետ և Ապլղարիպ Անձևացեաց Դերենիկ Թագաւորի զօրավարին, որ քաջութեամբ ետ չի մնալ իւր անուանակցից, սա սկզբում մատնում է տիրոջը, ուստի բանադրում է. բայց յետոյ քաջութեամբ ազատում է տիրոջը Հեր քաղաքից, որի քաջութիւնը յիշեցնում է մեզ վէպի դիւցազն Աբլաղը: Այս բանադրանքից յետոյ «Ապլղարիպը ուշքի գալով՝ լաց էր լինում, որովհետև Աստուծոյ հաւատարիմ և երկիւղած մարդ էր,

1 Այսպէս գործ են ածում հեռեւեալ ոճերում. «Թառ ուտել, Թառ ապրել», որ նշանակում է լաւ ուտել, ազնիւ ապրել, այսպէս էլ «Թառ մեծանալ՝ ազնիւ մեծանալ. Թառ մանգալ՝ ազնիւ հագնուած շրջել. Թառ քեօհնայ հագնուել՝ պննուել, Թառ Թամուղ» են: Մենք կարծում ենք այդ բառը ժագում է քրդերէն քոռուն բառից, որ նշանակում է ազնուական, ազատանի. գուցէ սակայն այստեղ աղդել է և Թուրքերէն Թառլան, որ նշանակում է բազէ, կամ Թուլան, որ Դաւթի մակդիրներն են:

2 Մատթ. Ուռհ. էջ. 219, 314:

և շատ ու շատ ցաւում է Հայոց քաջարանց արեան հեղման համար»¹։ Վէպի մէջ ճգնութեան դիմողը սակայն իշխանն է։

Արլաղի կնիկը ժամանակին ազատուում է ու մէկ տղայ է բերում։ Քահանայի հարցման թէ անունն ինչ դնեն, Քեռի թորոսը պատասխանում է. «Քանի որ հեթում ա, հէր չունի, ախպէր չունի, հրօխպէր չունի ըստեղ, շատ դառնութիւնով պըտի անցնի ըտուր ժամանակը. հենց անունը դնենք Դառնիկ-Որբիկ»²։ Քեռի թորոսը տղան տալիս է ուրիշ ծծօթ, որովհետեւ մօր «միտքը ծուռն էր, Բաղդատայ խալիֆին էր միտքը. Քեռի թորոսը վախում էր, որ տղին ֆլասէր էդ կնիկը, որ մենծանայ՝ էլ ետ պըտի էթայ Բաղդատայ խալիֆի հետ կռիւ անի. ազնանց ջընսիցն էր, ուժով պիտի ըլէր»։ Երբոր «տաւ, տասնհինգ» տարեկան է լինում Դառնիկ-Որբիկը՝ Բաղդատի խալիֆէն լսում է, որ Արլաղը մեռել է, իշխանն էլ գնացել է սարերը ճգնութիւն անելու. «Բաղաքին մարդ չկայ, ասում է, գնանք ու գերի անենք, առնենք ու գանք»։ «Էնքան զօրք է ժողովում, էնքան, որ աստղին հաշիւ կը լինի, զօրքին չի լինիլ, Զօրքը վեր է առնում ու գալիս Ոստունայ չորս կողմն առնում նստում»։ Քեռի թորոսն ուզում է Դառնիկի մօրը, որ ինչպէս վէպն ասում է, առաջ խալիֆայի նշանածն էր, տալ և ժամանակ է խնդրում. խումբ խումբ հաւաքուած ժողովուրդը Դառնիկին տեսնելիս ցըրւում է. որովհետեւ «ազնանց ջընս էր, թասիբով էր, կ'էր թար կռիւ կ'էնէր, կամաւոր չէր տայ, որ իրա մէրը տանին»։ Երկու երեխայից խաղի ժամանակն իմանում է այդ նախատինքը և չնայելով ժողովրդի ցանկութեան և Քեռի թորոսի խորհրդին, որ ուզում էին Դառնիկի մայրը խալիֆային տալ պրծնել, հակառակում է։ Քեռի թորոսի խորհրդով՝ հնարադիտութեամբ ստանում է հօր գանձաւրանի և ղինարանի բանալին. որն և կօթն օր Բանձրիկ

1 Մ. Ուռհ. 30—33։

2, Արա. Արեղեան. Գ, 53—64։

Մարաթուկ վանահօր մօտ է ուղարկում սորան, որ «Աստծու շնորհով լցուի»: Քեռի թորոսից տեղեկանալով գնում է Ծովասար հօրեղբոր մօտ, որ իմանալով թե եղբոր որդին է, և օգնութիւն խնդրելու է եկել, մերժում է «քառասուն տարի ա իմ ձեռքս սուր ու թուր չեմ առէ»: Դառնիկը բօզ ձին նստելով քշում է զօրքի վրայ, աղօթք է անում և Նարդում բանակը, դիշերը քնած ժամանակ թշնամիք վրայ են տալիս, ձին դիմադրում է, մինչև ձերունի հօրեղբայրը իմանում է և օգնութեան համուժ. Բաղդատի խալիֆան դերի է ընկնում, որին Աբլաղը մօրը ծառայ է տանում, բայց վերջն իմանալով սոցա սիրային յարաբերութիւնը՝ նախ խալիֆային է սպանում յետոյ մօրը: Ապա Քեռի թորոսն ասում է. «Որդի, բեր քեզ կարգենք, մեր թագաւորութիւնը խանգարուել է—արի, որդի, քեզ քրիստոնէի աղջիկ առնենք... Գնացին իրանց սերունդից իրանց ազգից մէկ աղջիկ ուղեցին ու պսակեցին Դառնիկ-Որբիկին: Պսակեցին մէկ երկու տարի անցաւ, Դառնիկ-Որբիկը մեռաւ»:

Դառնիկը ըստ մեր կարծեաց Արծրունի Գրիգոր Դերենիկն¹, աւելի ճիշտ Դերանիկն է²: Պատմագիրը, որ պատմութեան ընթացքում համարեա բացառապէս երկրորդ ձևն է դորձածում, այսպէս է բացատրում. «Քաջն և յաղթողն մեծանուն իշխանն Գրիգոր, անուանեալ Դերանիկ, որ թարգմանի՝ ուխտիւք խնդրեալ ի տեսանէ»³: Արդ-

1 Յովհան կաթուղ. 76, 78: Ասողիկ, Բ, ք, 107, Ս. Պ. 1885: Ստ. Օրբելեան, լէ, 135. Խք, 170. Մոսկովա, 1861:

2 Թ. Արծրունի Գ, Ժդ, 201—208 երեք անգամ. Ժե, 208—209 հինգ անգամ. Ժը, 214. Ժթ, 217. Ի, 219—229 քսանութ անգամ. Իք, 231—235 չորս անգամ. Իը, 246. Իթ, 253: Դ, ք, 280. Ժք, 305: Ընդամենը քառասունհինգ անգամ: Նոյն թովման Դերենիկ ձևը գործ է ածում Գ, Ժդ, 204—207 քսաներկու անգամ. Խսկ Ժէ, 212, 213 նախ Դերանիկ ապա Դերենիկ ձևը: Պարզ է ուրեմն որ Դերանիկ ձևն է աւելի գործածական, հաւանօրէն և աւելի տարածուած:

3 Թ. Արծր. Դ, ք, 280:

այս բացատրութիւնը ոչնչով աւելի չէ ժողովրդականից, գուցէ և առիթ դարձած լինի ժողովրդական նոր բացատրութեան դառն բառից: Որ Դառնիկը մի ճգնաւոր հօրեղբայր ունի և մի այլ ճգնաւորի մօտ գնում է Աստուծոյ Հնորհով լցուելու. ահա պատմութեան այդ տեղը: Թովման պատմում է Բուղայի ձեռքով քշուած նախարարների վերադարձը՝ համեմատելով հրէաների բաբելական գերութեան և դարձի հետ: Պատմում է, որ Աստուած «իւր արարչական գութը առատապէս թափեց իւր արարածների վրայ, ողորմելով մարգասիրաբար սրբերի բարեխօսութեամբ, որոնք թափեցին իւրեանց արիւնն ի Քրիստոս անբլծ և ուղիղ դաւանութեան համար, «և վասն Ճգնութեան երանելոյն Գրիգորի Արծրունոյ քաջ նահատակին, յաղթող վկային, խոստովանողին Քրիստոսի, և ի ձեռն հովուապետին որբոյն Յովհաննիսի եպիսկոպոսի և Ճննաւոր քահանայի Գրիգորի, որք միշտ զողորմութեանց խնդրուածս վասն ժողովրդեանն տեառն ի վեր առաքէին»¹: Արդ այս Գրիգոր Արծրունին Դերանիկի հօրեղբայրն է, Աշոտ Արծրունի իշխանաց իշխանի եղբայրը², որ մեռել է մօտաւորապէս 859/60 թուին³, ուրեմն Դերանիկի գահ նստելուց յետոյ, Այս Գրիգորը և թէ սորա եղբայրը Գուրգէն Բ, և թէ Դերանիկը շարունակ կռիւներ են ունեցել իրենց հօրազատ Գուրգէն Ա. կամ Մեծ կամ Քաջ կոչուած Ապուպերճի հետ⁴: Մի հանգամանք, որ վէպը գեղեցիկ կերպով փոփոխել է և հաշտեցրել է, ինչպէս որ պատմութիւնն ևս յայտնում է սակաւ ինչ տարբերութեամբ: Արդ գերի էին տարուած և Դերանիկի հայրը Աշոտ, մայրը Հրանայշ,

1 Թ. Արժր. Գ. Ժգ, 201: Հմմ. Գ. Ժե, 207—208:

2 Թ. Արժր. Բ. զ. 109:

3 Թ. Արժր. Գ. Ժգ, 198—200:

4 Թ. Արժր. Գ. Ժգ, 198—199. Գ. Ժգ, 202—203: Այսպէս էլ համեմատելը օոցա հօր Աշոտ իշխանաց իշխան Արժրունու կռիւները նոյն Գուրգէնի դէմ. Գ. Ժե, 212—213: Սոյնպէս համեմատելը Դերանիկի և նոյն Գուրգէնի կռիւները Գ. Ժգ, 205—207: Գ. Ժե, 208—209:

տառը Հռիփսիմէ, բազմաթիւ արծրունիներ և Աշոտի եղբայր Գուրգէն Բ. ուրիշ հայ նախարարների հետ։ Ամիրապետը մեծաշուք հանդէսով «տուաւ Աշոտին և իւր որդի Գրիգորին, մեր Դերանիկին, Վասպուրական աշխարհի իշխանութիւնը»¹։ հրովարտակով «ուղարկեց թագաւորը Աշոտի որդի Գրիգորին իւր երկիրը, տիրելու իւր աշխարհին հօր փոխարէն»։ Դերանիկը, վէպի Դառնիկը, դառնում է Վասպուրական. «Եւ էր ամաց իջրեւ տապանց, յորժամ նստաւ յաթոռ Խեթութեան հօր իւրոյ»։ Արդայս վերադարձը եղաւ 857-ին. ծնողքը զեռ գերութեան մէջ էին, ինչպէս և հօրեղբայրը Գուրգէն, որ վերադառնում է գերութիւնից գերութեան Ը. տարին, ուրեմն 859-ին, իսկ սորանից էլ մի տարի առաջ Ափհաղների աշխարհից վերադարձել էր վերոյիշեալ երանելի ճգնող քաջ նահատակ Դարանիկի հօրեղբայր Գրիգորը², ուրեմն մեր Դերանիկը իրօք մի Դառնիկ³ — Որբիկ էր, երբոր գահ բարձրացաւ։

Գրիգոր-Դերանիկը երկրորդ անգամ ամուսնանում է Աշոտ Ա. Բագրատունու դուստր Սովիի հետ (Թ. Արժր. Գ. ԺԵ, 207. Գ. իտ, 229)։ Ո՞վ էր նորա առաջին կինը, մեզ յայտնի չէ. անկասկած է, որ հայ իշխանահի կը լինէր։ Այսպէս կամ այնպէս Դերանիկն առնում է «իւր աղբի» աղջիկ, որ վէպն առանձնապէս շեշտում է։

Դերանիկը կռուում է Ութմանիկների դէմ, որոնք տիրել էին Բերկրի քաղաքին և հարիւր տարուց ի վեր հաստատուել էին Վասպուրականի անառիկ Ամիւկ⁴ բերդում։ «Որ շատ ժամանակներից այլսզգլնները յափշտակել էին, շատ և անհուն պատերազմներով յարձակուելով մեր

1 Թ. Արժր. Գ. ԺԳ, 201—202։ Հմմ. Գ, Գ, 139։

2 Թ. Արժր. Գ. Ե, 151։ Գ, ԺԳ, 198։

3 Ժողովուրդն արդեօք տա՞նք է դառն որք կամ դառնիկ որբիկ, ինձ յայտնի չէ։ Բայց քանի որ ասում է դառն աղբատ, մի աղբատ, որ ոչինչ չունի, ինչ որ գերմանացիք ասում են blutarm, ուրեմն հասկանալի է դառնում վէպի մակդերը։

4 Թ. Արժր. Գ. ԺԳ, 197։ Գ. ԺԸ, 214։

առաջին աստուածասէր իշխանների վերայ, դեռ ևս մինչև այն ժամանակ այնտեղ յղփացած ամրացած մնում էին այն դարու մարդիկ, որոնք ազգով Ութմանիկ էին կոչւում: Որոնց դէմ շատ աշխատեց Արծրունեաց տունը, ոչինչ չկարողացան նոցա փասել, մանաւանդ քաջ և յաղթող Գրիգոր մեծանուն իշխանը, անուանեալ Դերանիկ... որ շատ աշխատութիւն կրելով՝ խանդակաթ մեռնում է խնդրին չհասած»¹: Սոյնպէս ընդհարումներ է ունեցել Յամանիկի հետ, որին ներկայացաւ Դատուանում²:

Կարգալով այս, մանաւանդ թէ Փեռտալի գիւղի և Հերի մօտի կռուի նկարագիրը, որտեղ չէ մոռացուել և Դերանիկի «սիգսիսյլ երիվայրը», ակամայ յիշում ես Դառնիկի կռիւը, բայց ըստ սլաւութեան դժբախտաբար օգնութեան հասնող չի եղել, և Դերանիկն սպանուել է, մի հանգամանք, որ դիւցազներգութիւնը լուել է:

Որ ժողովրդական վէպը նշմարաւորել է աչքի առաջ և Դերենիկ Անձեացուն³, ինչպէս և Աբլաղի դէպքում Անձեացու զօրավար Ապղարիպ Հաւնունուն⁴, ենթադրել է տալիս բացի անուններից անցքի նմանութիւնը և տեղի նոյնութիւնը, որով անշուշտ թարմացել է վէպը նորից: Մանաւանդ որ այս միակ փոփոխակում մեր դիւցազն Դաւիթն է որդի Դառնիկ-Դերենիկի, որի սերունդներից Արծրունի Սենեքերիմ թագաւորի որդի Դաւիթն ուրեմն

1 Թ. Արծր. Գ, գ, 280: Դերանիկի և իւր հօր Աշոտի կռիւը նոցա դէմ տես Գ. Ժը, 214—215:

2 Թ. Արծր. Գ. ի, 218—219:

3 Մատթ. Ուռհ. 30—33: Այս Դերենիկին Ձամչեանը շփոթում է Գրիգոր-Դերենիկի թոռ Աշոտ Դերենիկի հետ: Ո. Գ, իզ, 826:

4 Ձամչեան Ո. Գ, իզ, 286: Զգիւեմ որն են այդ դանազան անձանց կոչուած պատմութիւնները, որեւց առած պիտի լինի այս Ապղարիպի Հաւնունի լինելը, որովհետեւ նշանակուած աղբիւրներից Ուռհայեցու յիշած երեք Ապղարիպներից և ոչ մինը չունին այդ ազգանունը, իսկ Կիրակոսը նոյն իսկ Ապղարիպ անունը չունի:

այս փոփոխակում բռնել է Սասունցի Դաւթի տեղը՝ Հաւանօրէն այս հանգամանքների շնորհիւ կարելի է բացատրել, թէ ինչու Դաւթի կին Խանդուլ խաթունի հայրենիքը Իրանն¹ է կամ Խոյը²։ Սակայն այս դէպքում կարող էր ազդեցութիւն անել և այն հանգամանքը, որ Խոյի մօտի Ուրմիոյ լճի անունը *Կապուտան* է, որ կարող էր վէպի մէջ շփոթուել կամ նոյնանալ Կապուտ կամ Կապուտկոզ անուան հետ։ Երկու ցեղի Մամիկոնեանց և Արծրունեաց Դաւիթներն ևս միացան, որովհետեւ մինչդեռ միւս բոլոր փոփոխակները Սասունցի Դաւթին համարում են Մհերի, որ ինչպէս տեսանք Մամիկոնեան էր, այստեղ միայն դառնում է Դառնիկի որդի։ Բայց ինչպէս մենք ասել ենք կայ մի այլ պատճառ սոցա ազդակցութեան, խնամութեան, որի համար բերել էինք վկայութիւններ Փ. Բուզանդից և Փարպեցուց։ Այստեղ կարող ենք աւելի ուշ ժամանակների, վէպի անցքերին աւելի ժամանակակից ազդակցութիւն ևս յիշել։ Վարդ Պատրիկ Արծրունին Մուշեղ Մամիկոնեանի փեսան է, կնութեան էր առել սորա Մարիամ դուստրը։ (Յովհ. Մամիկոնեան էջ 9)։ Դուրգէն Ա. Ապուպելճի և իւր եղբայր Մուշեղի քեռին էր Բագրեանդի տէր Փարպիկ³ Մամիկոնեանը։ Սակայն կայ մի այլ, դուրսէ ամենազլխաւոր պատճառ, որ Սասունը իբրեւ Աղճնիքի⁴ մաս, հնագոյն ժամանակներում, ինչպէս տեսանք, Արծրունիներին էր պատկանում. այսպիսով ուրեմն սասունցիք իրենց նորագոյն տէրերին՝ Մամիկոնեանց դարձրել են Արծրունեաց ցեղակից։ Մանաւանդ որ Տարօնում և Արձնում աճում էր օր ըստ օրէ զօրութեամբ Դուրգէն Ապուպելճը⁵ Թ. դարու կիսում,

1 Գար. Սար. 121:

2 Գար. Սար. 121: Ար. Աբեղ. 28:

3 Թ. Արժր. Գ. Ժգ., 194:

4 Армянская Географія К. П. Паткановъ. С—П. 1897, Աշխարհացոյց, էջ 18: Géographie de Moïse de Corène. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ. էջ 31. Վենետիկ 1881:

5 Թ. Թ. Արժր. Գ. Ժգ., 208:

որտեղ երևի ի հարկէ և կալուածքներ կ'ունենար:

Այս միևնոյն պատճառով Տարօնի նորագոյն տէրերը Բագրատունիք դարձել են ցեղակից Մամիկոնեանց, չնայելով որ այս երկու ցեղերը կառաղի հակառակորդներ են եղել Ե. դարուց սկսեալ: Բագրատունի Տիրոջը¹ ուխտադրութենից, կամ ինչպէս սովորաբար կոչուում են՝ «ուրացեալ» նախարարներից էր. իսկ է. դարում արդէն յիշերիմ մրցակից և թշնամի են, ինչպէս այդ երեւում Սերէոսից, մանաւանդ Ղևոնդի պատմագրութիւնից: Բայց որովհետեւ Թ. դարում Բագրատունիք² արդէն տէր են Տարօնին և Սասունին, ուստի ժողովուրդը դարձրել է Մամիկոնեանց և Բագրատունիների ցեղակից, մանաւանդ որ սորա էլ ունին Տարօնում Դաւիթ արքայ: Այս բաւական չէ, Մամիկոնեանց ցեղակից Բագրատունիք, բայց բուն հարստութիւնից, տասներորդ դարում ունէին Գուգարքում Լոռուայ Կորիկեանց կամ Կիւրիկեանց թագաւորութիւնը³:

Արաբները տիրելով Հայաստանին և Վրաստանին՝ բնականաբար տէր դարձան և Գուգարքին, ուրեմն և այժմեան Լոռուն, որտեղ երկար ընդհարումներ են տեղի ունեցել: Բուզան գերի տարաւ Սեփրդիների Ստեփանոս Կոն կոչուած իշխանին, որ յետոյ նահատակուեցաւ: Յայտնի են այնուհետեւ Սաջիկ եղբայրների Աւշինի և

1 Ղ. Փարպեցի Բ, ԼԳ, 67: Հրատ. Ս. Էջմիածնի, Թիֆլիս 1904: Եղիշէ Դ, 143: Թէոդոսիա 1861:

2 Սահակ Բագրատունու եղբայր Բագարատը՝ Աշոտ Արժրունու իշխանաց իշխանի քեռին տէր էր Տարօնին (Թ. Արժր. Բ, Ե, 107. Բ, Գ, 117), որ ինչպէս երևում է եղել է տէր Խուլթայ (Թ. Արժր. Բ, Է, 119—121). իսկ Խուլթը յայտնի է, որ Սասունի մասն է: Տարօնում իշխում են սորա որդիքը Աշոտ Կորապաղատ, Դաւիթ արքայ Դերենիկ իեսոան, Աշոտ Կորապաղատի որդի Գուրգէն և Դաւթի որդի Աշոտ, որ Դեղարքունեաց իշխան Սուրիանի իեսոան էր: (Թ. Արժր. Դ, Ե, 119—120: Դ, ԵԳ, 236—237):

3 Տես Աղգադըրական Հանդէս 1901. VП և VПІ. էջ 312—318. Երուանդ Լալայեանի յօդուածը:

Յուսուփի կռիւները Սմբատ Ա-ի դէմ: Այս Յուսուփի ժամանակ 917 թուին նորա զօրքը Գուգարք մտաւ և բնակիչների մեծ մասը գերի տարաւ: Յուսուփը գլխատել տուաւ շատերին, որոնցից էր մի գեղեցիկ պատանի Միքայէլ¹ անունով:

Ապա Ժ. դարու վերջերսւմ 982-ին Աշոտ Ողորմածի որդի Գուրգէնը կամ Կորիկէն, որի անունով մի պղնձեայ դրամ ևս հասել է մեզ, եղաւ հիմնադիր Լօռուայ Կուռիկեանց: Սորան յաջորդեց 989-ին իւր որդին Դաւիթ² Անհողինը, որի վրայ յարձակուեցաւ Գանձակի Փատուոն ամիրան: Դաւիթին դաւաճանում է մի հայ նախարար, որ հաւատաւորիս է լինում, բայց ընկճում է: Դաւիթ Անհողինը³ 1001 թուին իրեն անկախ է հրատարակում, այս պատճառով էլ կռիւներ է ունենում Գագիկ Ա-ի հետ, սորա մահից յետոյ յաջորդ Յովհաննէս-Սմբատի դէմ. և որովհետեւ սորա դէմ էր և եղբայրն Աշոտ, որ Կարսում թագ կապեց, Դաւիթն օգտուելով այս ազգամիջեան կռուից՝ ընդարձակեց իւր տէրութեան սահմանները, տիրելով Ուտիքին և այլ գաւառների, ուստի և կոչուեցաւ Աղուանից թագաւոր: Այնուհետեւ կառուց 12 նոր բերդեր և հիմնեց կամ վերանորոգեց Լօռին: Դաւիթը իւր քոյրը տալիս է Դուինի ամիրայ Աբուլսուար պարսկին կնութեան, բայց և

1 «Իսկ արք ռմանը ի թշնամեացն յայնցանէ . . . տեսեալ է սրբոց անտի մանուկ մի զուարթատեսիլ և գեղեցիկ երեսօք՝ Միքայէլ անուն, յաշխարհէն Գուգարաց, որոյ չև ևս էր փաղփաղեալ բոցըռջեալ մրադեր բոյսք մօրուացն ընդ ծնօտան, և իբրև մարդասիրել ի նա խոկացեալ և բուռն հարեալ զնմանէն յինքեանս կորցեալ ձգէին, զի մի՛ ընդ այլսն և նա կորեցէ: Իսկ նա արտաբար կակամամբ զաչսն յերկինս համբարձեալ և զօրացեալ վերին օգնականութեամբն ի բաց զինքն ի նոցանէն շուպեալ ճողոպէր. և հապճեպ տուեալ զիմազրաւ զիմեալ առ ընկերս իւր՝ առաջի սրոյն զգլուխ իւր կամաւորաբար մատուցանէր»: Յովհ. կաթ. էջ 137 Մոսկուա 1861: Տպ. Երուսաղէմի գլուխ ԾԱ:—

2 Ասողիկ Գ. Լ, 256—257:

3 Ուռհ. 79—82. 84. 88, 221: Վարդան. ԿԱ, 106:

այնպէս սա միանալով Տուղրիլի հետ 150,000 հոգով 1036-ին մտնում է Աղուանք, երկիրն աւերում, եկեղեցիները քանդում և շատերին նահատակում: Դաւթին օգնում են Արխագնների թագաւորը, Բադրատունի Յովհաննէս թագաւորը, և Դարբանդի՝ Սենեքերիմ թագաւորը, Դաւթի

1 Համարձակում ենք պնդելու, որ այստեղ սխալում է Ե. Լաւայեանը, բայց այդ սխալմունքի մէջ նա ընկել է Ուռհայեցուց: Սակայն պէտք է ասենք՝ ուշի ուշով հետեւելով տարեգրին կը տեսնենք, որ այդ ձեռագրի սխալ է: Պիտի լինի ոչ թէ Դարբանդ, այլ Հաբանդ: Ունինք երկու Հաբանդ գաւառ, մինը Սիւնիքում և միւրը Արցախում. ունինք Կապան (այժմ Ղափան) գաւառ Սիւնիքում: Արդ այս շրջանում կային առանձին թագաւորութիւններ Աղուանքում, որ նոյն Կորիկեան թագաւորութիւնն ու հարստութիւնն է. իսկ Սիւնիքում՝ Կապանում և Հաբանդում: Տարեգիրը ասում է «թագաւորն Կապանից Փիլիպպէ և թագաւորն Աղուանից Գուրգէն» (էջ 17. Ս. Էջմիածին 1898): Դաւիթ Անհողինը դիմում է ժամանակի հայ թագաւորների օգնութեան, «նոյնպէս և յուզարկեալ ի Կապանին թագաւորն» (էջ 80): Առաջին օրինակից պարզ է որ Կապանը ջոկ թագաւորութիւն է, Աղուանքը ջոկ, իսկ Դարբանդը, որի մօտ է ձորայ պահակը կամ Դուռը, Աղուանքի հիւսիսային ծայրումն է: Մի այլ տեղ դարձեալ նախ յիշելով Աղուանից թագաւորների անունները «Գագիկ (== Գուրգէն) և Դաւիթ և Կիւրիկէ» շարունակում է. «Եին և այլ թագաւորք Հայոց ի Դարբանդ աշխարհին, որ ասի Կապանի, սահմանակիցը Օղտց և Աղուանից . . . որք էին անուանք այսօրիկ՝ Վաջագանի և Գոշակտակն նորին օրդին, Փիլիպպէ որդի Գոշակտակին, Սեադա օրդին Փիլիպպէի, Սենեքարիմ որդի Սեադայի, Գրեգոր որդի Սենեքարիմայ, որ դեռ ևս կենդանի էր մինչև զսէպա մատենագրութիւնս մեր» Ուռհ. էջ 231 և 4: Այստեղ Աղուանքի Դարբանդի մասին է խօսքը, սակայն ինչպէս կը լինի, որ Դարբանդը սահմանակից լինելով Օսերին, սահմանակից լինի և Աղուանքին, պարզ է որ այստեղ շփոթուած են և անունները և գաղափարը՝ Դարբանդ և Հաբանդ: Անմիտ բան է ի հարկէ ասել, որ Աղուանից քաղաք Դարբանդը սահմանակից է Աղուանքին: Այլևս տարակոյս պիտի չմնայ, երբ ցոյց տանք, որ այդ թագաւորները, դոնեա լերջինները՝ Սիւնեաց և Սիսական թագաւորներ են, որոնք միացան Աշոտեանց Սմբատ Բ-ի և սորա եղբայր Գրեգորի ժամանակ: Այս Գրեգորն առաւ Աղուանից Սեադա թագաւորի Շահանդուխտ

մօտ հաւաքուեցան Գուգարքի վանքերից վարդապետներ
և քահանաներ խաչով խաչվառով և հոգևոր երգերով,
ոգևորեցին նորան, որով զօրացած յաղթեց թշնամիներին:
Յովհաննէս Սմբատի մահից յետոյ Դաւիթը երկու անգամ
Շիրակ մտաւ և ուզում էր Հայաստանի թագաւոր դառ-
նալ, բայց ետ մղուեցաւ. իսկ Դադիկ Բ-ի Կ. Պօլիս գնա-
լուց յետոյ նախարարների մի մասն ուզում էր Դաւիթին
տալ Բագրատունեաց թագը: Անտարակոյս է որ այս բո-
լորն ազդել են մեր վէպի և գիւյազն Դաւիթի վրայ:
1046-ին մեռաւ Դաւիթ Անհողինը և նորան յաջորդեց
որդին Գուրգէն կամ Կորիկէ Բ., որ իւր մայրաքաղաքը
Շամշուլէի տեղ դարձրեց Լոռին: 1063-ին Ալվասլանը
մտաւ Աղուանք, բնակիչներին սրի ճարակ դարձրեց և
Կորիկէի աղջիկն ստիպմամբ կնութեան առաւ. 1082-ին
Հայոց կաթողիկոս օծել տուաւ Բարսեղ Եպիսկոպոսին
Հաղբատում՝ Աղուանից Ստեփանոս կաթողիկոսի ձեռ-
քով, սորա հետ Պարսից Մելիք-շահին այցելութեան գնաց
Խորասան, վերադառնալով աշխատեց վրաց զէմ իւր սահ-
մանները պահպանել: Սա թաղուեցաւ Հաղբատում, իսկ
երկու նախորդը Սանահնում:

Կորիկէն կամ Գուրգէնն ունէր երկու արու զաւակ՝
Աբաս և Դաւիթ: Աբասի ժամանակ Ղզիլ ամիրան 1105
թուին խլեց սորանից՝ Լոռին, Հաղբատն ու Սանահնը: Թէև
Ղզիլը շուտով սպանուեցաւ, բայց վրաց Դաւիթ թագա-
ւորը զօրանալով տիրեց Անուն և այնուհետև Կորիկեան
թագաւորութեան բոլոր երկիրներին 1118 թուին: Աբասն
ու Դաւիթը գնացին ռաւ տեարսն Ռանայ, որ անշուշտ

աղջիկը և անժառանգ լինելով՝ կանչեցին Շահանդուխտի եղ-
բայր Սենեբերիմին, որ ունեցաւ երեք որդի՝ Գրիգոր, Սմբատ և
Սևադա: Այս Գրիգորի ժամանակ ահա ապրում էր Ուռհայեցին
(Ստ. Օրբէլեան ճշ, 216—221. ճշ, 232—235. ճթ, 235—243.
այլև և, 243—249): Փիլիպպէ և Վաչագան անունները կան
Աղուանից թագաւորների մէջ, բայց Գոշակտակ կամ Գոշաղբակ
կամ Գոշաղբակ ոչ մի այլ տեղ չգտանք: Մեզ հեռու կրտսնի
այստեղ ստուգելու Ուռհայեցու յիշած առաջին երեք թագա-
ւորներն յաջորդականութիւնը:—

Առանը¹ այսինքն Ազուանքն է. Աբասն առաւ Տաւուշը, Դաւիթը Մաճնաբերդը, որտեղ ապրում էին տառապանքով. վերջը Պարսիկները տիրեցին Տաւուշին և Աբասն ապրում էր եզրօր մօտ Մաճնաբերդում: Սոքա երկուսն էլ թաղուել են Հաղբատում: Աբասին յաջորդեց Դաւիթ որդին Կիւրիկէ Դ., որ իւր իշխանութիւնը թողեց իւր փոքրահասակ Աբաս Բ. որդուն: Արդ այս Աբաս Բ. ունէր մի ապօրինի զաւակ, որ կոչուում էր Աղսարթան², երբ սա ժառանգեց Մաճնաբերդը, նոր-բերդի Դաւիթ իշխանը՝ ինքը լինելով Բագրատունի, չկամեցաւ որ այս ապօրինի Բագրատունին ժառանգէ Մաճնաբերդը, ուստի խաբէութեամբ նախ սորան փեռայացրեց և ապա խլեց Մաճնաբերդը և հանեց իւր դուստրը նորանից: Սակայն Աղսարթանը բերդականներին իւր կողմը դրաւելով՝ բերդին նորից տիրեց և Դաւիթին ընտանիքով դուրս քշեց: Ժամանակներ անցնելուց յետոյ Աղսարթանը իշխանութիւնը տուաւ իւր որդի Կիւրիկէին և ինքը կրօնաւոր դարձաւ Գետակիցը վանքում: Այս Կիւրիկէ Դ-ը պաշտպանեց իւր Մաճնաբերդը թաթարներից՝ կռուելով Մոլար-Նուրի դէմ և թողեց երեք որդի՝ Փահլաւան, Թաղիաթին և Աղսարթան³. սոցանից Թաղիաթինը⁴ 1257 թուին Հուլաղու խանի հետ գնաց Ասորեստան պատերազմելու և կենդանի էր 1296 թուին:

Արդ Գուրգէն-Կորիկէն կոչուում է և Դերենիկ⁵. եթէ մէկը այս մակերիւրը կամենայ նոյն իսկ Կորիկէ Բ-ին հասկանալ, մեզ համար այս դէպքում նոյն է, որովհետեւ երկուսն էլ ունին Դաւիթ որդի. սակայն վէպն ընդունել է անշուշտ Գուրգէն-Կորիկէին, որի որդին է հռչակաւոր Դաւիթ Սնհողինը: Ահա թէ ինչու վէպի գիւցաղն Դաւիթը

1 Վարդան ԿՍ., 106: Ռանը հմմ. Ստ. Օրբել. ԽԸ, 231. ԿԹ, 349: Saint—Martin I. 270—271:

2 Վարդանը կոչում է Ասխարթան 26, 145:

3 Կիր. Գանձակեցի 72—73:

4 Մաղաբէա Աբեղայ էջ 28. որ կոչում է Թաղեաթին:

5 Կիր. Գանձակ. 56:—

Դուգարք՝ Լուսի է գնացել, որտեղ, ինչպէս տեսնեմք, ԺԳ. դարում Դսեղում Մամիկոնեանք են իշխում. իսկ Համզան, որի հետ կոտոււմ է Դաւիթը, անշուշտ Լուսուայ մօտ Փամբակու Համզաշխման¹ գիւղի հիմնադիրն է: Եթէ նոյն իսկ չլինէր Դերենիկ մակդիրը վէպում, որ նոյնացել է ի հարկէ Դերանիկ-Դառնիկի հետ, դարձեալ Դաւիթ անունը, որ Տարօնոյ Բագրատունեաց ազգական էր, բաւական էր վէպի հիւստածքի մասին, մանաւանդ որ թէ Տարօնոյ Բագրատունիք ունէին Դաւիթ աբբայ և թէ Արծրունի Սենեքերիմի որդին Դաւիթ էր: Այժմ պէտք է հասկանալի լինի, թէ ինչու Դաւիթը Դառնիկ-Որբիկի² որդին է. մինչդեռ փոփոխակների մեծ մասի մէջ Դաւիթը Մհերի³ որդին է, ուրեմն Մամիկոնեան է, երկուսի մէջ Աբամելիքի⁴, իսկ մէկի մէջ Սանասարի թոռն⁵ է, Աբլաղի որդին, ուրեմն Արծրունի, որով հասկանալի է դառնում, թէ ինչու Թար Շնճղուկը Դաւիթի եղբայրն է: Միևնոյն ժամանակ նոյն փոփոխակով⁶ Աբամելիքի որդիքն են ըստ աւագութեան 1 Վժիկ-Մխօ, 2 Յռան Վէթօ, 3 Չէնով Օհան, 4 Բռնած Կուռիկ, 5 Ճոռ Կուռիկ, 6 Թար Ճնճղուկ և 7 Դաւիթ: Յռան-Վէթօն⁷ ի հարկէ մեր ծանօթ Մամի-

1 Այդ գիւղը, որ դանուում է Մեծ-Ղաղաքի իստայեց Դելիջան տանող ճանապարհի վրայ, հայաբնակ է, երբեմն կոչւում է և Բօղի գիւղ:

2 Արտ. Աբեղ. 64 շ:

3 ա. Գար. Սար. ք. 23 շ: 83 շ:—Բ. Խալաթ. 3:—Ս. Հայկ. Հատոր Դ. ա. էջ 370:—Բ. 403 և 411:—Ար. Աբեղ. 7 շ: Ս. Հայկ. Հատոր Բ. 20 շ:

4 Արտանձ. Պատկան. 7 շ:—Ե. Լալայեան Հանդէս Ազգ. 57:

5 Ար. Աբեղ. 64 շ:

6 Եր. Լալայեան Հանդ. Ազգ. 49—57:

7 Չնայելով որ Վէթօն կարծես Վերգօ անուան տեղ է, բայց մեզ թուում է, որ այստեղ վէպը կապել է այս անունը վիթել բառի հետ, ունենք ջրվիթ բառը: Ուրեմն վէթօ=շումն, այսինքն վախիտ, թոյլ, ինչպէս այսօր ասում ենք. որ նոյն է ուրեմն ինչ որ Վերգոյի իսկական մակդիրը Յռան. բայց վէպի այս փոփոխակը պահել է և սովորական մակդիրը:

ռկնեան Վէգան է, Թար Ճնճղուկն էլ Արծրունի Խուլ Խաչիկի որդին. սոցանից երեքն էլ Բագրատունի են կամ համարուել են: Այսպէս Բռնած Կուռիկը և Ճռւ Կուռիկը պարզ է, որ Կորիկեան կամ Կիւրիկեան Բագրատունիներից են: Բայց կան չորս Կորիկէ անունով և այլ անուններ կրող նոյն տոհմից Լուռայ իշխաններ կամ թագաւորներ: Ճռւ¹-Կուռիկը, կարծում ենք, Աբասի որդի Աղսարթանն է, և ուրեմն այստեղ Կուռիկ աւելի շուտ ցեղի, հարստութեանն անունն է. որովհետեւ մենք ճոռ մակդիրը համարում ենք մի այլ ձեռ ճռւ կամ ջըռ ձեւ: Յայտնի են Ղարաբաղի ջըռ մելիքները, որ նշանակում է՝ ոչ իսկական, հարազատ, այլ կեղծ մելիքներ, որոնք որ և է կերպով կապուած են մելիքների հետ, բայց հարազատ չեն, մաքուր մելիք չեն: Մենք արդէն տեսանք, որ Աղսարթանը ապօրինի զաւակ էր, և մենք չենք կասկածում, որ Ճռւ-Կուռիկն այդ Աղսարթանն է, որ Ասորեստանի կողմերն էլ գնացած լինելով, կարող էր հռչակը հեշտութեամբ Տարօն հասնել: Այսպէս ուրեմն Կուռիկը այստեղ հարստութեան, տոհմի անուն է նշանակում: Որովհետեւ ըստ վէպի Բռնած Կուռիկը մեծ է Ճռւ Կուռիկից, պէտք է ենթադրել, որ առաջին երեք Կորիկէներից մինն է: Այդ կարելի է աւելի ճիշտ որոշել, եթէ կարողանայինք իմանալ բռնած մակդրի նշանակութիւնը: Եթէ բռնած հասկանանք բանդարկուած, բռնուած, որ ժողովուրդը գտնեա Արարատեան նահանգի շատ տեղերում սովորաբար քոնաւոր է կոչում, այն ժամանակ թերեւս յարմարուէր Աբաս Ա.-ին, որ զրկուելով Տաւուշից, դուցէ բռնուել է և յետոյ եղբօր Դաւթին զիմել Մաճնաբերդ, մանաւանդ որ իրօք սորա եղբայրն էլ Դաւիթ էր կոչում: Իսկ անդրանիկը Վժիկ-Մխօն մեր կարծիքով պատմութեան յիշած դուգարացի նահատակ Միխայէլն է. իսկ Վժիկ մակդիրը թերեւս կապ ունի բիթ բառի հետ: Ժողովուրդը սովորաբար ասում է ճիթ-քիթ այսինքն փոքրիկներ, երեխաներ: Կայ Տաճկահայքի և

Ռուսահայքի գաւառներում մի տեսակ կերակուր, որ կոչւում է ճժ-վժիկ. սև թոքը մանր մանր կտորում են և եղի մէջ տապակում են, որ ժամանակ ջրջրդում է կամ ճըժ-վըժ ձայն է հանում. այսպէս ասում են, այս ինչ ճըժ-վըժ է, այսինքն այս ինչ ձայներ են, ի հարկէ ուղիւրաբար երեխաների և մանուկների մասին, կայ և վժալ, կամ վժվժալ բայը, որից ասում են վժվժան կամ վժան¹,

1 Մեր ժողովրդական հին զրոյցներէց մէկում հանդիպում ենք վժան մակերէն: Գ. Ասու. «Երկու Հսկայ» վերնագրով «հին զրոյցի» տակ պատմում է «Ռոստոմի հայր Զալին Սալմանը մի մենամարտում յաղթում է ճաի պէս, նա զայրացած յայտնում է Ռոստոմին, որը ձի նստած գնում է հօր նախատինքն վրէժը լուծելու:

«Ապա նա առաւ իր փռու զղան
Սրտոս ու ձայնեղ, անունն էր Վրժան.
Մէկ սր գոռում էր, թռչուն ու դեռուն
Սարսափում էին մարդ և անասուն:

Մի անգամ Վրժանն այնպէս որոհում է, որ թևաւոր մի դե սարսում է օդի մէջ թռչելիս և թուլացած վայր է ընկնում. մի ուրիշ դէպքում դարձեալ ասուած է Վժանի համար.

«Յանկարծ մի անհղ որոս լսուեցաւ,
Թնդացին ուժգին սարեր ու ձորեր,
Մարդիկ վայր ընկան, ձայնը դռում էր՝
Ռոստոմ շուտ հասիւր Սալմանն ինձ տարաւ:

Ռոստոմն ու Սալմանը կռուում են մինչև հիմայ, իսկ Վժանը փախուած է «մութ գնդանում», որից

«Տարին կամ երկու տարին մի անգամ
Երկերը շարժւում է ծովի ջրի պէս,
Շատ տեղ ճաքում է, լուում խուլ ձայն—
Այդ հին կռիւն են Ռոստոմ ու Սալման
Ջարդում են իրար գէնքեր ու վահան,
Իսկ մութ գնդանում Վրժանն է գռում»:

(Մայրենի լեզու. Գ. Աղայեանցի, Գ. տարի, հատուած № 129. էջ 286—289):

Այստեղ մեր Զէնով-Յովանն է նմանում Վժանը, որ իւր վիճակով յիշեցնում է Սրտաւաղդին և իւր շղթայի առասպելը. սակայն խնդիրը Վժան մակերի մասին է, որ ըստ էութեան չէ փոխւում, սրով ուրեմն Վժան. Միսո նշանակում է մանուկ, տղայ և կամ ձայնեղ Միջայէլ:

այսինքն վժացող, վժվժացող, Կարծում ենք, որ դուրս-
բացի նահատակն իւր պատանեկութեան, աղայութեան
համար է ստացել այդ մակդիրը: Այսպիսով ուրեմն մի
գուցարացի, հաւանօրէն ոչ Բագրատունի, գարձել է Բագ-
րատունի:

Միայն վերոյիշեալ Բագրատունիները չեն, կայ և
մի ուրիշը, Արաս-Միրզան, որ Կաղզուանի թագաւորն է
և Խանդութի հայրը (Ազգ. Հանդէս 1906. թ. 1. էջ 65,
78): Արդ Բագրատունի Աբասներ շատ կան. որոնք տի-
րում էին և Արշարունիքին, սակայն սոցանից մէկը յատ-
կապէս յիշուում է Կաղզուանում 863 թուին: Սևադայի
որդի Շապուհը գալիս է Հայոց երկիրն աւերելու. «Նւ
գալով Արշարունիք գաւառը, իջնում է Նրասխի եղերքը
հարաւային կողմից այն տեղը, որ ասում է Քառասունք:
Իսկ Հայոց սպարապետ Արաս մանուկը, Աստուած յու-
սալով, ելնելով Կաղզուան աւանից Հայոց զօրքի խո. քաջ
և մրցող մարդով գալիս հասնում է նոցա վրայ. բոլոր
բռնակը ցիրուցան է անում, ամենքին սրտխօղխող և
գետավէժ անելով»: Ասողիկ, Բ, ք, 110: Ս. Պետերբ.
1885:—Աբասների մասին տես էջ 405 ծննդաբանական
ցանկը:

Սեւվան Կառայեանց.

(Շարունակելի).

9 Յուլիսի 1906.

1 Մեր ժողովրդական ամենամեծ դիւցազնը Քեօռ-օղլին
Բագրատունի է համարւում: Սորա մասին անթիւ զրոյցներ ու-
նին ոչ միայն հայերը այլ և թուրքերը: Այս վերջինները նորա
վերայ բաղմամբիւ ըալլադաներ ունին, որի բերդերը ցոյց են
տալիս այսօր էլ Ռուսահայաստանում, մինչև իսկ վրաստանում:
Ըստ Շոպէնի ենթադրութեան Քեօռ-օղլին մեր Աշոտ երկաթն է.
(Исторический Памятникъ состоянія Адыанской—Области въ
эпоху ея присоединенія къ Россійкой—Имперіи С—П. 1852.
էջ 142. Ժանօթութիւն 1): Ի նկատի ունենալով Աշոտ երկաթի
արկածալիւր թագաւորութիւնը և պատերազմները, այլ և այն,
որ Քեօռ-օղլու բերդերը գլխաւորապէս Բագրատունեաց թա-
գաւորութեան սահմաններում են դանում, չպէտք է անու-
շաղիւր թողնել Շոպէնի այս ենթադրութիւնը:

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԶԳԵՍՏՆԵՐԻ ԾԱԳՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Երբ եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը ապահովուեց, հոգեւորականութիւնը նշանաւոր դիրք ձեռք բերեց և կայսրութեան պաշտօնեաների հետ համարուով էր հաւաստական պատիւ. այդ պատճառով շատ քնական է որ պալատական աստիճանաւորների պատուանիշերի հետ անցնէր նորան, ի միջի այլոց, և ուրարը: Այս ենթադրութիւնը աւելի հաւանական է դառնում այն պատճառով, որ Կոստանդին Մեծի ժամանակուայ մի յուշարձանի վերայ, ինչպէս որ նկատուում է, մի քանի սպասաւորներ իւրեանց զգեստների վերայից կրում են լայն, չարփի նման, ժապաւններ, որոնք հին պատկերներում նկարած պատուազի ուրարին բոլորովին համանման են: Որ ուրարը հոգեւորականները կրում էին իբրև պատուոյ նշան, կարելի է տեսնել Փաւլգինցիոս եպիսկոպոսի (+ 533 թ.) կենսագրութիւնից, որի մասին ասուած է, թէ նա վարդապետութիւնից եպիսկոպոս ձեռնադրուելով, ինքնակամ հրաժարուեց ուրար կրելու պատուից: Միևնոյն ժամանակ պէտք է նկատել, որ իբրև պատուոյ նշան եպիսկոպոսների, քահանաների և սարկաւազների, իսկ յետոյ նաև կիսասարկաւազների ուրարը գործ էին ածում նոքա ոչ միայն աստուածապաշտութեան ժամանակ, այլ և սովորական, տնային տնտեսութեան մէջ, իբրև նշան նոցա արժանաւորութեան, ուստի և կարող է հաշուել միայն ձևական զգեստ հոգեւորականների և ոչ թէ առանձնապէս աստուածապաշտական զգեստ: Արդէն ուրարի գործածութեան նկատմամբ վերև բերուած եկեղեցական կարգադրութիւններից կարելի է հեշտութեամբ նկատել, որ այնտեղ խօսքը ուրարի ընդհանուր գործածութեան համար է և ոչ թէ մասնաւորապէս աստուածապաշտական: Փրիգոր Մեծի մասին յայտնի է, որ նա Կ. Պօլսում ապրող իւր բարեկամներին չորս ուրար է նուիրել: Բայց սոքա

ի հարկէ աստուածաշտական ուրարներից չէին, այլ նորանցից ինչ որ պապը իւր մասնաւոր կեանքի մէջ գործէր ածուծ: Մայնցի ժողովը (813 թ.) ուղղակի պատուիրում է, որ քահանաները միշտ, անգագար, անընդհատ, իբրև նշան արժանաւորութեան, ուրար կրեն:

Աստուածաշտութեան ժամանակ բացի ուրարից պաշտօնեաների գործածած միւս զգեստները իրենց ձեւով նոյնպէս տարբեր չէին այն ժամանակուայ սովորական տնտեսութեան մէջ գործածածներից: Կարթագէնի Դ-րդ ժողովը (398 թ.) իւր 41-րդ կանոնով պատուիրում է «ut diaconus tempore ablationis tantum vel lectionis alba utatur» ¹⁾. Նարբոնի ժողովը (589 թ.) որոշեց «nec diaconus aut subdiaconus certe vel lector, antequam missa consummentur, alba se praesumat exuere» ²⁾: Տօլէդի ժողովը (633 թ.) իւր 28-րդ կանոնով նոյնպէս յիշում է սարկաւազի alba-ի մասին: Արդեօք այս վկայութիւնները չեն ապացուցանում, որ alba-ն իբրև որոշ ձևի զգեստ, բացառապէս աստուածաշտական պաշտօնական զգեստ էր և նա այլ ևս աշխարհական տնտեսութեան մէջ տեղ չունէր: Կարթագէնի ժողովը—եթէ միայն նորա կանոնի մեր ընթերցումն ուղիղ է,—որ հրամայում է ալբա գործածել միմիայն վերաբերման կամ ընթերցման ժամանակ, ըստ երևոյթին, ստիպում է մեզ հարցին դրական պատասխան տալ: Սակայն այս նիստի չի լինիլ: Alba—խօսքը tunica alba—(սպիտակ պատմուճան) արապայտելու համար մի արհեստական բառ է: Այդ մտքով նա գործ է ածուծ նաև աշխարհիկ գրիչների մօտ: Մեր բերած վկայութիւնների մէջ ևս ալբա խօսքի տակ հասկացուում է

1) Mansi Collectio sacrarum consiliorum t. III. col. 957.—Որպէս զի սարկաւազը միմիայն վերաբերման կամ ընթերցման ժամանակ գործածել «ալբա»:

2) Binterim. Cit. op. B. IV. TH. I. s. 194.—Սարկաւազը, կամ կիսապատմաւազը և առաւել ևս, ի հարկէ, ընթերցողը, նախ քան պատարագի վերջանալը, թող չմտածէ ազատել իրեն «ալբայից»:

ձևով աչ այլ զգեստ, քան այն ժամանակ ամենքի գործածած պատմուճանը, որի գոյնը՝ ինչպէս վերին ասացինք, սպիտակ էր։ Բրակարէնի ժողովը, որի կանոնը մին անգամ յիշել ենք, այն զգեստը, որ սարկաւազները հագնում էին, որն այստեղ ալբա է անուանուում, կոչում է ուղղակի պատմուճան (tunica)։ Իսկ կարթագէնի և Նարբոնի ժողովների կարգադրութիւնները պէտք է հասկանալ այսպէս, որ նոքա որոշում են ժամանակը սարկաւազների կրած այն ալբայի, որը մի անգամ գործ էր դրուած աստուածապաշտութեան համար և որը, հետեւապէս, իւր նըշանակութեամբը սրբազան դարձաւ,—բայց որ նոքա երբէք չեն խօսում այն մասին, թէ այդ զգեստը, իբրեւ յայտնի որոշ տարազ աշխարհական տնտեսութեան մէջ գործածուիլ չէր կարող։ Նոյն իսկ Ժ.-րդ դարում տնային տնտեսութեան մէջ գործ էր անում այն, օրինակ, Լեոն 2. պապը (855 թ.) կարգադրեց. «nullus in alba, qua in suo usu utitur, praesumat missas cantare» (Ոչ որ ալբա հագած, որը գործ է դրել իւր անձնականի համար, չհամարձակուի քարոզ ասել պատարագի ժամանակ)։ Բիկուլֆ եպիսկոպոսը (889 թ.) կարգադրում է. «ut nemo illa alba utatur in sacris mysteriis, qua in quotidiano velleteriori usu induitur. (Ոչ որ չհամարձակուի ս. խորհրդի ժամանակ գործ դնել այնպիսի ալբա, որը նա գործ է անել ամեն օր կամ արտաքոյ եկեղեցւոյ)։ Բատերիյ եպիսկոպոսը նոյնպէս որոշում է այն, ինչ որ վերին ասացինք. «nullus in alba, qua in usu suo utitur, praesumat missas cantare».

Յոյների մօտ իբրեւ աստուածապաշտական զգեստ յիշուում է *σχιζή* (շապիկ)։ Այս զգեստը համապատասխանում էր արեւմտեան պատմուճանին և ինչպէս վերջինս, գործ էր անում մասնաւոր կեանքի մէջ։ Այնպէս որ, եթէ Աթանասը մեղադրուեց Աղէքսանդրիացւոյ վշեայ շապիկներ տալու պատուէրի համար, այն ժամանակ, ի հարկէ, այստեղ պէտք է հասկանալ ոչ միայն առանձնապէս ժամաշապիկները, այլ և մասնաւոր կեանքի մէջ գործ

ածածը: Նմանապէս եթէ Աթանասը իւր փախուստից առաջ արադութեամբ ի միջի այլոց վերցնում է շապիկ—*σχιζοπ.* ուստի և այս վերջինը, ի հարկէ, եկեղեցական զգեստ չէր: Եւ Գրիգոր Նազիազանցին կտակում է *σχιζοπ.* εν ինչպէս Եւագրիոս սարկաւազին, նմանապէս և աշխարհական քարտուղար Էլլադիոսին:

Վերջապէս կը խօսենք նաև մի շատ էական տատուած պաշտական զգեստի մասին,—այսինքն այն զգեստի՝ որ արեւելքում *φελοντο* (ճանապարհորդական վերարկու, թիկնոց) էր կոչուում, իսկ արեւմուտքում առաջ յայտնի էր պէնուլա—*paenula*)մինչև V. դարի վերջը) յետոյ—պլանետա—(*planeta*—մինչև 800 թ.) և վերջապէս կազուլա (*casula*—800 թ. սկսած) անուամբ: Այս զգեստը զանգակածե տմբոզ մարմինն ընդգրկող առանց թևերի ու կըտրուածքի, գլխի համար միայն մի անցք ունեցող թիկնոց էր, որի երկու կողմի թևերը բարձրանում էին ուսերի վերայ: Ինչպէս միւս զգեստները, նմանապէս և այս զգեստը վերցրած են աշխարհիկ տնտեսութիւնից աստուածաշտութեան համար, որը միևնոյն ժամանակ դարձ էր անուամբ մասնուոր, բնականական կեանքում: Բնական կենցաղավարութեան մէջ պէնուլա (ֆիլոն) սկըզբում հաշուում էր ստորին դասակարգի զգեստ, իսկ բարձրաստիճան անձինք դարձ էին անուամբ նորան յրօից և անձրեից պաշտպանուելու համար իբրև ճանապարհորդական զգեստ, *vestimentum itinerarium aut pluvial* (եւփնջի, տառատոկ): Սակայն այս հայեացքը շատ շուտ փոխութեան ենթարկուեց, պէնուլան նոյն իսկ բարձրաստիճան մարդկանց պատուաւոր զգեստը դարձաւ: Օրինակ, Մակրին կայսրը (218 թ.) բաժանում էր *paenula coloris rosei* (*russei*?) կարմիր գոյնի տառատոկ: Թէոդոսի օրէնսդրքի մէջ ձերակոյտի անդամներին (սենատոր) կայսերական պատուէրով արգելուում է զինուորական բզամիգ կրելու և կարգադրում է սորա տեղ իբրև խաղաղ զգեստ ի միջի այլոց պէնուլա կրեն: Այսպիսով, ուրեմն, պէնուլան դարձաւ պետական աստիճանաւորների համազգեստ:

Այսպէս հեշտութեամբ պարզուում է, թէ ինչ ձևով նա կղերիկոսների զգեստ դարձաւ և սկսուեց գործ դրուել ժամապաշտութեան ժամանակ: Յօգուտ այն կարծիքի, որ ֆելժներ կամ պէնսուլա, իսկ վերջերս պլանիտա և կազուլա, — բացառապէս պատարագի զգեստ չէր, այլ և սովորական, ոչ հոգեօրական, այլ և աշխարհական՝ և այն էլ առաւել ազնուական անձանց համար, կարելի է շատ օրինակներ բերել: Այսպէս օրինակ, Թէսագոնիկէի Դ. դարու Ս. Գրիգոր եկեղեցւոյ մոզաիկները պատկերացնում են մի եպիսկոպոսի և մի քահանայի փելժնով, բայց միեւնոյն զգեստներով նոյն մոզաիկները պատկերացնում են Կոստա և Դոմիան աշխարհականներին: Կասսիանը (+ 418 թ.) եպիսկոպական կրօնաւորների համար ի միջի այլոց ասում է. «ita planeti earum (vestium) simul atque birrorum pretia et ambitionem devitant», այսինքն կուսակրօնները խոյս էին տալիս planetam et birrum այն պատճառով, որ այդ ըզգեստները իբրեւ ազնուական յատկանիշ (pretia) կարող էին փառասիրութիւն զարթեցնել: Յուստինիանոսի (547 թ.) Բազիլենայում կառուցած Ս. Վիտալիայի բազիլիկայում Մակիմիան եպիսկոպոսը պատկերացրած է վերնազգեստով (փելժնով). (planeta): Բայց, համարեա, մօտաւորապէս միեւնոյն ժամանակները (533 թ.) Փուլգինցիոս եպիսկոպոսի համար ասուած է, թէ երբ վերջինը արտօրից վերադառնում էր, նորան դիմաւորեցին գլխաւորապէս ազնուականները պլանէտա զգեստով: Վերայիշեալ զգեստի նկատմամբ հետաքրքիր տեղեկութիւն գտնում ենք Զ. դարի համար Գրիգոր Մեծ պապի կենսագիր Յովհաննէս ստրկաւագի մօտ: Պապի զգեստները նա նկարագրում է հետեւեալ կերպով. «planeta super dalmaticam castana» (պլանիտան դալմատիկայի վերայից պիտի լինի շագանակագոյն): Բայց համարեա թէ միեւնոյնն է ասում իւր հօր՝ Դորաիան սենատորի զգեստի համար. Gordiani: habitus castanei coloris planeta est: sub planeta dalmatica. (Դորաիանոսի զգեստը շագանակագոյն գունաւոր պլանետայ է,

իսկ պլանետայի տակ դալմատիկա*)։

Մէկ ուրիշ տեղ պատմելով թէ ինչպէս Գրիգոր պապը կուրացրեց (անէծքով) կախարդներին, ի միջի այլոց նկատում է, որ պապը այդ ժամանակ շրջապատուած էր ամբոխով planetarum, թէև այստեղ մութ է մնում, արդեօք մի միայն կղերիկոսներն էին այդպէս հագնուած, թէ և աղնուական աշխարհականները և հոգևորականները. այնուամենայնիւ անկասկած է, որ planeta նկատուում է ոչ թէ իբրև աստուածապաշտական զգեստ, այլ իբրև սովորական կեանքում գործածուող զգեստ, որովհետև նկարագրած դէպքը պատահեց փողոցում, իսկ Գրիգոր պապը զնում էր ձիով։ Այս բոլորից երևում է, որ պլանետան ոչ թէ միայն աստուածապաշտական՝ այլ և սովորական, աշխարհիկ գործածուող զգեստ էր։ Նոյն գործադրութիւնն է ունեցել այն և է. և Լ-րդ դարերում։ Տօլէդի Դ-րդ ժողովը (633 թ.) իւր 28-րդ կանոնի մէջ ասում է, որ զրկուած քահանան անիրաւացի կերպով է իւր կրկին վերադարձին պլանետա ստանում։ Պլանետան այստեղ նկատուում է ըստ երևոյթին ոչ թէ իբրև աստուածապաշտական՝ այլ իբրև քահանայական զգեստ, որ կարելի էր նաև ժամապաշտութիւնից դուրս գործածել։ Նմանապէս և Գերմանիայի ժողովը (742 թ.) ս. Բաննֆիցիոսի ժամանակ, իւր 7-րդ կանոնով պատուիրում է «ut presbyteri et diaconi non sagis, laicorum more, sed casulis utantur, ritu servorum Dei». (Քահանաներն ու սարկաւագները չպէտք է գործածեն sagis, որը գործ են ածում աշխարհականները, այլ casulis, ինչ որ Աստուծոյ ծառաներին վայել է)։ Այստեղ խօսուում է կաղուրդի (պենուլա, պլանիտա, ֆելօն) գործադրութեան համար ընդհանրապէս և ոչ թէ բացառապէս աստուածապաշտական զգեստի համար։

Այն բոլորից, որ մենք ասացինք առանձին աստուած-

*) Սոյն զգեստն էր ծերանին, որ գործ էին ածում այն ժամանակ սենատորները, եպիսկոպոսները և աշխարհիկ զօրավարները։

պաշտական զգեստների մասին, պարզապէս ստանում ենք հետեւեալ եզրակացութիւնը: Աստուածապաշտութեան ժամանակ հոգեւորականութիւնը գոնեա մինչև Թ. դարը*), տարազով միևնոյն զգեստն էր կրում, որ նա գործ էր ածում մասնաւոր կեանքի մէջ և որը իբրև ազնուականների զգեստ, նորա պատուաւոր յատկանիշն էր: Այս ենթադրութեանը բոլորովին չէ հակասում այն հանգամանքը, որ արդէն Ե-րդ դարից սկսուում է յիշուել *habitus religionis*: Վերջինս որքան Աստուածապաշտական, նոյնչափ էլ մասնաւոր կեանքի զգեստ է: Դորա համար փաստ կարող են ծառայել Զ. դարի երկու ժողովների հետեւեալ որոշումն. Ագաթէնդէի ժողովը (506 թ.) իւր 20-րդ կանոնով հրամայում է. «*Vestimenta vel calceamenta eis (clericis) nisi quae religionem deceant, ut; aut habere non liceat*». (Նոցա (հոգեւորականներին) զգեստները և ոտնամանները թոյլատրելի են միայն այն, ինչ որ կրօնին վայել է): Իսկ Մատիսկոնիայի Ա. ժողովը (581 թ.) իւր 5-րդ կանոնով որոշում է. «*ut nullus clericus aut vestimenta vel calceamenta saecularia, nisi quae religionem deceant, induere praesumat*. (Հոգեւորականներին թոյլատրուում են այն ըզգեստներն ու կոշիկները, որոնք վայել են կրօնաւորին): Թէ առաջին և թէ երկրորդ դէպքում յիշուում է *habitus religionis*,—բայց այստեղ ի նկատի է առնուած ոչ թէ իբրև աստուածապաշտական զգեստ, այլ իբրև զգեստ, որ պէտք է իրենց մասնաւոր ընտանեկան կեանքի մէջ կրելին:

Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թէ քահանայական զգեստները իրենց ձեւով երբ սկսեցին տարբերուել աշխարհական, ժողովրդական զգեստներից, պէտք է նկատել,

*) Թէ ե՞րբ է Աստուածապաշտական զգեստը հոգեւորականների սովորական կեանքում կրածից տարբերուել սկսել, փաստեր չունենալով, չենք կարող ճիշտ որոշել: Արդեօք այստեղ նշանակութիւն չունի այն հարցը, թէ ե՞րբ են ծագել վերաբերում և կապան:

որ կանոնաւոր տարբերութիւն նոցա մէջ սկսուելէ Զ-րդ դարից: Երբ ազգաց շարժումն սկսուեց, միմեանց դէմ՝ յանդիման կանգնեցին երկու քաղաքակրթութիւն — հռովմէական և գերմանական: Թէ մէկը և թէ միւսը հակառակ էին միմեանց թէ ինչպէս լեզուով և սովորութեամբ, նոյնպէս և զգեստով: Ինչ վերաբերում է զգեստներին, — նոցա բաժանում էին երկու իրարից շատ տարբեր տեսակների՝ — գերմանացիներինը կարճ, նեղ և սովորական էր, իսկ հռովմայեցիներինը՝ երկար, այն ևս աշխարհիկ, Գերմանական ազգերի հռովմէական կայսրութեան մէջ խուժելու հետ միասին այստեղ սկսուեց տելի և աւելի զօրեղանալ նոյնպէս և նոցա քաղաքակրթութիւնը, իսկ դուրս հետ կամաց կամաց հռովմէացւոց մէջ գործածութեան մէջ մտաւ և գերմանացւոց կարճ զգեստը: Հռովմէական հագուստը սկսեցին գործ դնել միայն պետական աստիճանաւորները և նշանաւոր դասակարգերը: Թէև այստեղ էլ նորա գործադրութիւնը հազիւ թէ Է-րդ դարից միւս կողմը անցնի: *) Սակայն եկեղեցին օտար ազգեցութեանց խուժման դէմ աւելի ընդդիմութիւն էր ցոյց տալիս: Եկեղեցին շարունակեց գործ դնել իւր պարտաւորեցուցիչ հռովմէական զգեստը և արգելում էր կղերիկոսներին գործ ածել բարբարոսների զգեստները ոչ միայն աստուածապաշտութեան ժամանակ, այլ և մասնաւոր ընտանեկան կեանքի մէջ: Ուրեմն, այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ եկեղեցւոյ պաշտօնեաների զգեստները, իսկ սորանից էլ աստուածապաշտականը, բաժանուել է աշխարհական, ընդհանուր զգեստներից, Է-րդ դարում: **):

*) Թէև դուրս համար մենք վրաստեր չունինք: Սակայն ինչպէս Գորգեան ատենակալի զգեստների նկարագրութիւնից երեւում է, հռովմէական բարձրաստիճան անձինք կրում էին դեռ հռովմէական հին զգեստը:

**) Օրինակ, սորան են վերաբերում հետեւեալ ժողովներն կարգադրութիւնները՝ Ագաթէնդէ (742 թ.) Մատիսկանիայի 1. (581 թ.) և Գերմանիայի (742 թ.) Մարտին եպիսկ. կանոնները:

Այժմ, վերադառնալով մեր քննած հարցին, որը մենք սոյն յօդուածի սկզբում գրինք, վերև ասածներից յետոյ մենք պէտք է հետևեալ քաջասական պատասխանը տանք: Եկեղեցական զգեստներ, յատկապէս աստուած պաշտականի մտքով վերցրած, իրենց արտաքին ձեւով տարբեր ընդհանուր աշխարհիկ զգեստներից մինչև էրգ. դարը գոյութիւն չեն ունեցել. իսկ իրենց արտաքին ձեւով տարբեր այնպիսի զգեստներ, որ գործ էին ածում կղերիկոսները իրենց մասնաւոր կեանքի մէջ, — մինչև թ. դարը գոյութիւն չեն ունեցել: Սակայն, այս դէպքում, կո՞ր արդեօք այդ ժամանակ եկեղեցական զգեստ, այսինքն աստուած պաշտական, տարբեր սովորականից եթէ ոչ ձևով, գոնեա մի ուրիշ բանով: Արդեօք երբ են աստուած պաշտութեան ժամանակ գործ ածուող զգեստները մասնաւոր կեանքի մէջ գործածականներից այսպէս թէ այնպէս սկսել տարբերուել:

Նորագոյն գիտնականների մեծամասնութիւնը, որոնցից յայտնի են՝ Բինտերիմ, Բօկ, Հեֆելէ և Կրիզ, թէև ընդունում են հաստատապէս, որ առաջին դարերի աստուած պաշտական զգեստները իրենց ձևով բոլորովին նման էին այն զգեստներին, որը կրում էին կղերիկոսները և ընդհանրապէս աշխարհականները իրենց ընտանեկան կեանքի մէջ, որ հէնց սկզբից, նոյն իսկ առաքեալների ժամանակից երկու տեսակ զգեստների մէջ տարբերութիւն կար: Այս տարբերութիւնը նորա մէջ է, թէ այդ զգեստները ինչի են յատկացուած, այն մտքով՝ որ սովորական զգեստները մի անգամ գործ դրուելով աստուած պաշտութեան նպատակի համար, այլ ևս ուրիշ դէպքում չէին կարող գործադրուել և իբրև սրբազան առարկաներ՝ թողնում էին բացառապէս եկեղեցուն: Այսպիսով, ուրեմն, երևում

Զ.րդ. աիեղեցական ժողովի կանոնները. «Ոչ ոք եկեղեցականներէց թող չհագնի անպատշաճ զգեստ, ոչ քաղաքում, ոչ ճանապարհին, Բայց նոցանից իւրաքանչիւրը թող հագնէ արդէն մի անգամ կղերիկոսների համար որոշուած զգեստը: (книга правилъ 1862, ст. 132).

է, որ ամենավաղ ժամանակներից գոյութիւն ունէր յատկապէս եկեղեցական զգեստ:

Բայց և այնպէս, որքան էլ ցանկանանք ապացուցանել այդ հայեացքը, չենք կարող, որովհետեւ, այդ մի հասարակ հանելուկ է, որը յօգուտ իւր ոչ մի հիմք չունի: Մեր համոզմամբ, մօտաւորապէս մինչև Բ-րդ դարի վերջը աստուածաշտական և սովորական զգեստների մէջ չկար ոչ միայն ձևի, այլ և գործադրութեան մէջ տարբերութիւն, այսինքն, այդ ժամանակ միևնոյն զգեստը կարող էր գործ դրուել ինչպէս պատարագի ժամանակ, նոյնպէս և մասնաւոր ընտանեկան կեանքի մէջ: Քրիստոնէական աստուածաշտութեան նախնական ժամանակի պարզութիւնը նոյն իսկ, որի մասին մենք խօսում ենք, — աստուածաշտութիւնը, որը հաւատացեալների, ընդհանուր ազօթողների և հասարակ ժողովների բնաւորութիւն ունէր, առիթ չէր տալիս մտածելու, որ այդ ժամանակ, աստուածաշտական և ընտանեկան զգեստների մէջ սկզբունքային տարբերութիւն լինէր և այդպիսով առաջ գար սուրբ, եկեղեցական զգեստի գաղափարը: Ինչ վերաբերում է առաքեալներին, այն հանգամանքները, որոնց մասին մենք խօսեցինք, ուղղակի ստիպում էին նոցա միևնոյն զգեստը կրել թէ աստուածաշտութեան ժամանակ և թէ ընտանեկան կեանքի մէջ: Նմանապէս նաև նոցա յաջորդները, մօտաւորապէս մինչև Բ-րդ դարի վերջը աստուածաշտական զգեստների գործածութեան մէջ կատարեալ ազատութիւն էին վայելում: Այստեղ նոքա պիտի հսկէին միայն վայելչութիւնը և մաքրութիւնը, — սակայն այդ, ի հարկէ, կատարելապէս տեղ գտաւ և նոցա մասնաւոր կեանքի յարաբերութեան մէջ և ոչ միայն նոցա, այլ և բոլոր քրիստոնեաների: Ժամանակի այդ շրջանում աստուածաշտական և ընտանեկան զգեստների մէջ որևէ խիստ սահման չէր կարող լինել, և դուրս համար չէ կարելի դանել նոյն իսկ ոչ մի փաստ, ապացոյց: *) Թէև

*) Այս նպատակով մենք զիտմամբ նայել ենք Վարնաւի

Բինտերիմ, սորա հետ և Հեֆելէ իւրեանց կարծիքն ապացուցանելու համար յենուում են Կղէմէնտ Աղէքսանդրացու վերայ (մ. 200 թ.), Ահա թէ Հեֆելէն ինչ է գրում. «Իւր պետագոգի Գրգ. գլխում (11 գլ.) նա (Կղէմէնտը) նախատում է իւր ժամանակի քրիստոնեաներին նորա համար, որ նոքա եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ զգեսների հետ փոխում են նաև իւրեանց սովորութիւնները, և փոխանակ չափաւորութեան և լրջութեան, որ նոքա եկեղեցում են ցոյց տալիս, թոյլատրում են իրենց ամեն տեսակ թեթեամտութիւն»:

Այժմ, եթէ աշխարհականները եկեղեցի էին գնում այլ զգեստով քան սովորական կեանքի մէջ կրածը, այն ժամանակ այս աւելի քահանաներին կը վերաբերէր: Սակայն եթէ մենք իսկականի հետ համեմատենք, կը տեսնենք, որ Կղէմէնտ Աղէքսանդրացու խօսքերը բոլորովին յօդուտ Հեֆելէի չեն խօսում. վերջինս նոցա իմաստը սխալ է թարգմանել. ահա այդ կտորը. «(νυν) δε, οὐκ οἶδ', ὅπως συµμεταβάλλονταί τοῖς τόποις καὶ τὰ σχήματα καὶ τοὺς τζό-πους» *). Այստեղ σχήματα խօսքը—լատիններէն habitus—որ կարող է նաև արտաքին արարող և զգեստ արտայայտել, Հեֆելէ և Բինտերիմ ընդունում են վերջին իմաստով: Սակայն խօսքի կապը ոչ միայն դորան չէ նպաստում, այլ և ստիպում է մեր խօսքի համար առաջին ընդհանուր իմաստն ընդունել: «Եւ մարդիկ, որոնք իրենց Քրիստոսին են նուիրել, իրենց ամբողջ կեանքի մէջ ոչ թէ պէտք է երևան, այլ լինին նոյնքան համեստ և բարեվայելուչ, ինչպէս որ նոքա եկեղեցումն են լինում» նոյնչափ համեստ, աստուածավախ, սիրալիր: Բայց ես չեմ կարողանում խելամտել, ինչո՞ւ են նոքա տեղը փո-

թուղթը, Կղէմէնտ հռովմայեցու երկու թղթերը, Հովիւ Նրմա, Իգնատիոս աստուածալիր եօթ թղթերը, Պոլեկարս Սմիտնացու թուղթը (Памятн. Христ. писъм. Т. I.).

*) «Իսկ այժմ չգիտեմ թէ ինչպէս կեանքի փոփոխութեան հետ փոխուել են զգեստները և սովորութիւնները»:

խելով իրենց արտաքին տեսքն ու վարքն էլ փոխում պո-
լիպի (բազմոտանի կենդանի) նման, որը նմանուում է
այն քարերին որոնց կոչում է և նոցա գոյնի համեմատ
էլ իւր կաշուն գոյն է տալիս: Ժամից դուրս գալով,
մի կողմն են թողնում նոքա եկեղեցու մէջ Աստուծոյ Հո-
գուց նորանց վերայ ծածանող նաեւ սուրբ զգացմունք-
ները և նմանուում են այն մեծամասնութեանը, որի
մէջ նոքա անց ու դարձ են անում: Կամ լաւ է ասել,
հէնց որ մի կողմն են դնում կեղծաւոր համեստութիւնը,
յայտնուում է, որ նոցա իսկական հոգեւոր պատկերի վե-
րայ նա միայն իբրեւ գիմակ էր: Ըստ երեւոյթին, նոքա
խոնարհութեամբ լսելով Աստուծոյ խօսքը, նորան հէնց
այնտեղ էր, որտեղ լսել էին, թողնում էին, ժամերգու-
թիւնից դուրս, կարծէք, խելայեղութեամբ վատաշուէր-
ների ընկերութեան մէջ յղիացած ինքնամոռացութեան
մէջ են ընկնում: Ականջ դնելով քնարերգներին և քնար-
երգութեաներին, իրենց չափն անց էին կացնում, լսելով
նոցա սիրահարական ճլվլոցը, սրնդի երգի աղեղեցութեան
տակ մոլեգնութեան են հասնում, ծափահարում են, հար-
բում են, թող են տալիս իրենց ապականուել և կեղ-
տոտուել ժամանակի հոտանքի և քամու բերած ամեն
տեսակ կեղտով ու աղբով*)։ Այստեղ զգեստների մա-
սին ինչպէս երևում է պարզ, ոչ մի խօսք չկայ, Իսկ եկե-
ղեցական կեանքից դուրս քրիստոնեաների պախարակելի
զանազան արարքների թուելը, որ ծառայում են βαλάντια
και τα στήματα και τοὺς ἑσθόνους խօսքերի բացատրութեան,
պարզապէս ցոյց է տալիս, որ սքեմա խօսքը ոչ թէ «ըզ-
գեստի» նշանակութեամբ պէտք է վերցնել, այլ ընդհա-
նուր,—«արտաքին տարազ» նշանակութեամբ: Բացի այդ,
եթէ սքեմա (հաբիտուս) խօսքին տանք այն նշանակու-
թիւնը, ինչ որ Բինտերիմ և Հեֆելէ, այդ դէպքում էլ
Կղէմէնտի վկայութիւնը խօսում է ոչ թէ յօգուտ նոցա,

*) Մանկավարժ Կղէմէնտ Աղէքսանդրացի Գիրք Գ. Դ. 2.
Թարգմ. Н. Корсунская եր. 320—321:

այլ աւելի շուտ մեր: Ընթերցումն այն ժամանակ կլինի այսպէս. «Ձեմ կաշողանում խելամտել, թէ ինչո՞ւ նոքա փոխելով իրենց տեղը, փոխում են նաև զգեստներն ու վարքը»: Այստեղից հետևում է, որ Կղէմէնտը նախատում է իւր ժամանակի քրիստոնեաներին՝ եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ իրենց զգեստը փոխելուն համար, այսինքն, այստեղ հասկանալի է, վայելուչները—անվայելուչներով: Իսկ այստեղից ի՞նչ կարող ենք եզրակացնել: Այն, որ ի հարկէ, քրիստոնեաները եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ չպէտք է փոխեն զգեստները, այլ ընդհակառակը, մասնաւոր կեանքի մէջ էլ պիտի կրեն այն զգեստը, որոնցով նոքա եկեղեցի են դնում, այսինքն—ուրիշ խօսքով, նոքա մէջ պիտի պահպանել բարեվայելութիւն և պատշաճաւորութիւն, ոչ միայն եկեղեցում, այլ և նորանից դուրս: Ըստ Հեֆեյէի սակայն այդ եզրակացութեան չենք հասնում: Ինչպէս որ նա է հաղորդում Կղէմէնտի խօսքը—զգեստների հետ փոխում են և վարքը հետևում է, որ կշտամբանքը տարածուում է միայն վարքի և ոչ զգեստի վերայ, բայց այդ տեսակ հաղորդելը բոլորովին կամայական և բռն խօսքի աղաւաղումն է: Թէ քրիստոնէութեան նախնական ժամանակին աստուածաշատական և աշխարհական զգեստների մէջ սկզբունքային տարբերութիւն չէ եղել, դորա արձագանքը լսուում է նաև Զ-րդ դարում: Փուլգէնցիոս եպիսկոպոսի (533) մասին յայտնի է, որ նա աստուածաշատութեան ժամանակ դործ էր անում այն զգեստը, որի մէջ և՛ քնում էր, և՛ խօսում էր, որ աստուածաշատութեան ժամանակ աւելի լաւ է փոխել ոիրտը քան զգեստները*):

*) Հերոնիմոսը Իլիոպոլիս գրած նամակում յիշում է տունիկան, որը Նէպոցիան քահանան գործ էր անում «Քրիստոսին ծառայելու ժամանակ» և որը նա պատուիրեց իրեն—Հերոնիմոսին տալ: Այս տունիկան ընդհանրապէս հաշուում են իբրև Նէպոցիանի աստուածաբանական զգեստ: Սակայն Հերոնիմոսի նկարագրութիւնից երևում է, որ Նէպոցիանը նոյն զգեստը գործ էր անում և տնային կեանքի մէջ: Մահուանից առաջ

Մինչև Բ-րդ դարի վերջը հոգևորական անձանց աստուածապաշտական և մասնաւոր կեանքի մէջ կրած զգեստները մէջ չընդունելով տարբերութիւն, մեղք ևս առաւել չենք կարող համաձայնել Բօկի այն ենթադրութեան հետ, որ եկեղեցւոյ հայրերը առաքեալների ժամանակից սկսած գործ էին ածում աստուածապաշտութեան ժամանակ թանկագին նիւթերից (թանկագին մետաքսեայ և բեհեզեայ կտորներ) պատրաստած զգեստներ, տարբերելու համար իրենց առօրեայ կեանքի և միւս քրիստոնեաների զգեստներից: Ի հարկէ շատ հաւանական է, որ անուանի կամ հարուստ դասակարգին պատահաբար պատկանող մի քանի առաջաւորներ գործ էին ածում աւելի կամ պակաս շքեղ զգեստներ, — սակայն նոյն բանը չէ կարելի բոլոր առաջաւորների համար պնդել և համարել այդ այն ժամանակ բոլորից ընդունուած մի սովորութիւն: Ինչպէս բոլոր քրիստոնեաներն ընդհանրապէս, նաև եկեղեցւոյ պաշտօնեաներն մասնաւորապէս, պէտք է զգեստների նկատմամբ պահպանէին պատշաճաւորութիւն, պարզութիւն և համեստութիւն, — շքեղութիւնը նախատուում էր ընդհակառակը, իբրև քրիստոնէութեան սգուն հակառակ բան: Կղէմէնոս Աղէքսանդրացին ուղղակի ասում է, որ Պիտագորը քրիստոնեաներին թոյլ է տալիս կրել մի միայն «հասարակ» զգեստներ^{*)}: Այն բոլորը, ինչ որ աւելի կամ հաւանակաւորութեամբ կարելի է ասել աստուածապաշտական զգեստների նիւթի նկատմամբ, այս այն է, որ այդ նպատակի համար ծառայում էր վաւեր, բայց ոչ երբեք մետաքսեայ և գոյնզգոյն կերպաներ: Վերջինների գործածութիւնը Կղէմէնոս Աղէքսանդրացին ընդհանրապէս բոլոր քրիստոնեաների համար դատապարտելի է համարում, իսկ Սեղբես-

տէնդէ մէջ, Նէպոյեանը մի կողմ ձգեց իւր վերայից քղամիտը, իսկ յետոյ բռնելով Իլիոտորի ձեռքը, ասաց. այս պատմութեանը (առնելիս), որ ես Գրիստոսին ծառայելու ժամանակ գործ էի ածում, ուղարկիւր Այո՛, այսինքն այն՝ որ հոգիս է: (Եւ. Յ. Երոն. Դ. Ի. Ե. 15).

*) Աղէքսանդր Պիտագոր գիրք Բ. գլ. 3:

տրոս պապը (314 թ.) ուղղակի կարգադրեց, որ աստուածապաշտութեան ժամանակ գործադրուեն ոչ թէ մետաքսից կամ գոյնզգոյն կերպասներից՝ այլ միմիայն վուշից պատրաստած զգեստներ:

Իսկ ինչ աստուածապաշտութեան ժամանակ եկեղեցւոյ աւագների զգեստների գոյնին է վերաբերում կարելի է որպէս ճշմարիտ ընդունել, որ ինչպէս այդ ժամանակ, նոյնպէս և յաջորդ դարերում սովորական գոյնը եղել է սպիտակը: Սակայն այս էլ չէ կարելի յատկապէս իբրև աստուածապաշտական զգեստների սեպհականութիւն նկատել: Զգեստների սպիտակ գոյնը հաշուում էր իբրև վայելչ բոլոր քրիստոնեաների մօտ, ոչ միայն աստուածապաշտութեան ժամանակ, այլ և տնային կեանքի մէջ, — ինչպէս այդ մասին վկայում է Կղէմէնոս Աղէքսանդրացին *):

Մի խօսքով, եկեղեցական զգեստներ, աստուածապաշտական սուրբ զգեստի իմաստով վերցրած, որ և է կերպով տարբեր սովորականից, աշխարհականից, մօտաւորապէս մինչև Բ-րդ դարի վերջը, ըստ մեր կատարեալ համոզմունքի գոյութիւն չեն ունեցել: Սրբազնագործ պաշտօնեաների աստուածապաշտական զգեստները սկսեցին զանազանուել ամենօրեայ զգեստներից իրենց նշանակութեամբ, այսինքն հետևաբար որոնք նկատուում էին յատկապէս սրբազան եկեղեցական զգեստներ, և չէին կարող աւօրեայ կեանքի մէջ գործադրուել, — աւելի ճիշտ կարելի է Գ-րդ դարը հաշուել: Այդ ժամանակ հոգևորականութիւնը բաժանուեց հաւատացեալների հասարակութիւնից, իբրև մի առանձին դասակարգ կեանքի մէջ:

*) Պիտագորզը Գ. գլբք. 10 գլ. ասում է այն մարդոց համար, որոնք անմեղ են և հոգով արդար, վայել է սպիտակ և հասարակ զգեստը: Գ. գլբք. 2 գլ.—Պիտագորզը թոյլ է տալիս մեղ հագնել սպիտակ գոյնի զգեստներ: Գ. գլբք. 2 գլ.—մանաւանդ մեղ լոյսի և խաղաղութեան մարդկանց վայելուչ է սպիտակ գոյնը:

Քրիստոնէական աստուածապաշտութիւնը հետզհետէ դար-
դանալով, ստացաւ աւելի որոշ ձևեր: Աստուածապաշտու-
թեան ժողովներէ տեղերը, որոնք առաջ միմիայն հասա-
րակ ժամադրութեան վայրերի նշանակութիւն ունէին,
այժմ սկսեցին համարուել յատկապէս հասարակական
եկեղեցական-աստուածապաշտական կեանքի համախմբումն,
և հէնց այդպէս լինելուն համար, սկսեցին տարբերուել
բոլոր միւս շինութիւններէն:—Հետեւապէս, շատ բնական
է այդ պատճառով էլ, որ հէնց այդ ժամանակ յառաջ
եկաւ սրբազան, յատկապէս եկեղեցական զգեստների
դադափարը, յառաջացաւ մի նոր սովորութիւն, աստուած-
ապաշտութեան ժամանակ գործադրել զգեստներ տարբեր
սովորական առօրեայ կեանքից: Անկասկած այդ սովորու-
թիւնը մի անգամից բարդ կերպարանք չստացաւ, այլ հե-
տզհետէ, այդ պատճառով էլ ի հարկէ չէ կարելի ճիշտ
որոշել նորա երևան գալու ժամանակը,—սակայն Գ.րդ.
դարի կիսին նա շատ թէ քիչ տարածուած էր: Հէնց այդ
ժամանակ էլ կազմուել է սկզբունքային տարբերութիւնը
աստուածապաշտական զգեստների, իբրև սրբազան զգեստ-
ների և արտաքոյ աստուածապաշտականի կամ սովորականի
մէջ: Այդ բանին ապացոյց ծառայում է Ստեփան պապի
(257 թ.) որոշումն: Այսպէս, վերջինս, ի միջի այլոց կար-
գադրեց, որ քահանաներն ու սարկաւաղները առօրեայ
կեանքում սրբազան զգեստներ գործ չածեն, այլ բացա-
ռապէս եկեղեցում: Անկասկած աստուածապաշտութեան
ժամանակ սովորական կեանքում գործածութիւնից տար-
բեր այլ զգեստների գործադրելու սովորութիւնը գոյու-
թիւն ունէր նաև Ստեփան պապից առաջ, բայց այդ սո-
վորութիւնը կարող էր խանգարուել, և ի հարկէ, առան-
ձին քահանաների կողմից յաճախ խանգարուում էր, հե-
տեւապէս պարտաւորեցուցիչ ոյժ չունէր, մինչև որ պաշ-
տոնապէս օրէնք դարձաւ: Այդպիսի ոյժ ստացաւ նա
Ստեփան պապի ժամանակից սկսած, որն իւր կարգա-
դրութեամբ նորան օրինական վաւերականութիւն է տա-
լիս:—Գ.րդ. դարից ուշագորութիւն է դարձուում նաև

աստուածապաշտական զգեստների արտաքին վայելչութեան վերայ, հաւանականօրէն նորա համար որպէս զի գերակշռէր հեթանոսական ծիսակատարութեանը, որը յաճախ հրապուրում էր հաւատքով թոյլ քրիստոնեաների: Յատկապէս այս ժամանակից սկսած, եկեղեցւոյ պաշտօնեաների համար դառնում է պարտաւորեցուցիչ աստուածապաշտութեան ժամանակ՝—համեմատած ժողովրդի գործածածին, աւելի չքեղ սպիտակ զգեստներ գործածուելէ: Հռովմին մօտիկ նաւամատոյցի Հիպպոլիտ եպիսկոպոսը (Գ-րդ դարի 2-րդ կիսում), իւր 37-րդ կանոնով որոշում է, որ «ամեն անգամ, երբ եպիսկոպոսը կը ցանկանայ խորհուրդ կատարել, նորա մօտ պէտք է հաւաքուեն քահանաներն ու սարկաւազները, սպիտակ զգեստներով, աւելի գեղեցիկ, քան ամբողջ ժողովրդինը, իսկ գլխաւորապէս մաքուր զգեստներով»: Ինչ որ Գ-րդ դարում կար, ի հարկէ աւելի հաստատուեց Գ-րդ և յաջորդ դարերում: Մի շարք գրաւոր վկայութիւններ իսկապէս հաստատում են, որ այժմ համարեա միշտ ընդունում էր տարբերութիւն աստուածապաշտական և ամենօրեայ զգեստների մէջ. այն է՝ առաջինները, որոնք միշտ սպիտակ գոյն*) ունէին, նկատուում էին որպէս սրբազան զգեստներ, որոնց աշխարհային տնտեսութեան մէջ չէին գործադրում: Մի կողմը թողնելով այս կէտին վերաբերեալ վկայութիւններից շատերը, մենք կը բաւականանանք մի քանիսով: Օրինակ, ս. Ոսկեբերանի կենսագրութիւնից յայտնի է, որ նա զգալով մահուան մօտենալը և կամենալով սուրբ պատարագ մատուցանել, խնդրեց իւր կոչ-

*) Ձգեստները սև գոյնի մասին առաջին անգամ յիշատակուում է Թէոդոր ընթերցողի տեղեկութեան մէջ, «որ Կ. Պօլսի Ուկակիոս արքեպիսկոպոսի մասին պատմում է, որ վերջինս (475 թ.) Վասիլիսկ կայսեր Քաղկեդոնի ժողովի մերժման առիթով շրջապատում է սև զգեստներով իրեն, իւր ամբիոնը և գահը»: Աստուածապաշտական զգեստների միւս գոյների երեւան դալը հաւանականօրէն պիտի վերաբերել Ժ. կամ ԺԱ. դարերին: Hefele. Cit. op. B. II.

մանը պատշաճ սպիտակ զգեստներ, և միայն իւր սովորական զգեստները մի կողմը դնելուց և կօշիկները փոխելուց յետոյ սկսեց քահանայադործել: Հերոնիմոսը եզերկիէլ մարդարէի դրքի բացատրութեան 44 գլխի մէջ առում է ի միջի այլոց. «Աստուածային կրօնի մէջ պաշտօն կատարելու ժամանակ այլ զգեստներ են գործ ածում և այլ սովորական կեանքում. — «religio divina alterum habitum habet in ministerio. alterum in usu vitaeque communi». Թէև Հերոնիմոսը այդ նկատողութիւնն անում է հին կրտակարանի զգեստաւորութեան վերաբերութեամբ, որը այդտեղ նա նկարագրում է, այնուամենայնիւ անկասկած է, ինչպէս որ habet բայի ներկայ ձևն էլ ցոյց է տալիս, որ իւր կարգադրութիւնները նա համաձայնեցնում է և քրիստոնէական պաշտամունքի, և հետևապէս, նորա խօսքերը նշանակութիւն ունին որքան հին կրտակարանի, նոյնքան էլ նոր կրտակարանի աստուածապաշտութեան վերաբերմամբ: Մինչև իսկ բացատրում է Հերոնիմոսը, թէ ի՞նչ էր առօրեայ և քրիստոնէական եկեղեցւոյ աստուածապաշտութեան զգեստաւորութեան մէջ եղած տարբերութիւնը: Օրինակ, խօսելով այն մասին, որ հին կրտակարանի քահանաներին պատուիրուած էր գաւիթ դուրս գալու ժամանակ, հանել այն զգեստները, որ նորա պաշտօնի ժամանակ գործ էին ածում և հագնել ուրիշը, նրկատում է. «սորանից մենք սովորում ենք, որ ոչ թէ առօրեայ եւ սովորական կեանքի մէջ գործածութեամբ պղծուած զգեստներով պէտք է մենք սրբութիւն սրբոցը մտնենք, այլ մաքուր զգեստներով պէտք է մօտենանք Տիրոջ խորհուրդներին»: Պէլագիանների գէմ գրած ջադագովութեան մէջ (anagogia), հերքելով այն որոշումն, «որ շքեղ զգեստներն ու զարդարանքները հակառակ են Աստծուն», նա ասում է. «ասա, միթէ հակառակութիւն կը լինի Աստծուն, եթէ ես ունենամ շատ մաքուր պատմուճան (tunica), եթէ եպիսկոպոսը, քահանան, սարկաւազը և եկեղեցական մնացած հոգևորականութիւնը աստուածապաշտութեան ժամանակ դուրս դան սպիտակ զգեստով»:

(cadida veste): Այսպիսով, Հերոնիմոսի այդ բոլոր ասածներին համեմատութիւնից երևում է, որ նորա ժամանակ պատարագի զգեստները լինելով սպիտակ, մաքուր և շատ թէ քիչ շքեղ, տարբերուում էին առօրեաներից իւրեանց նշանակութեամբ, այսինքն, կարող էին բացառապէս միայն աստուածապաշտութեան ժամանակ գործադրուել, բայց ոչ աշխարհիկ կեանքի մէջ: Հարկաւորութիւն չկայ ցոյց տալու, որ նմանօրինակ սկզբունքային տարբերութիւն աստուածապաշտական և առօրեայ զգեստների, պահպանուեց նաև յաջորդ դարերում*):

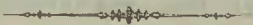
Այսպէս ուրեմն, եկեղեցական զգեստները աստուածապաշտական մտքով վերցրած, որ և է նկատմամբ սկզբունքով տարբեր սովորական, առօրեայ զգեստներից, աւելի հաւանական է, ծագել են Գ. դարում: Յատկապէս պատարագի զգեստները, իրենց արտաքին ձևով նման լինելով առօրեայ, սովորականներին, սկսեցին սկզբունքով տարբերուել վերջինից, իրենց նշանակութեամբ, որպէս սըրբազան զգեստներ, իսկ առաջինն ձեւի տարբերութիւնը կատարուել է համեմատաբար աւելի ուշ ժամանակներում, այսինքն 2-րդ դարից սկսուելով (հաւանականօրէն սորա վերջին). պաշտօնապէս ջոկնուելով աշխարհական հասարակական զգեստներից, եկեղեցական զգեստը սկսեց տարբերուել և իւր ձեւով էլ նաև եկեղեցւոյ պաշտօնեաների առօրեայ սովորական զգեստներից համեմատաբար արդէն աւելի ուշ ժամանակներում:

Թարգմ. ռուս.

Արեակ վարդապետ

Христианское учение.

1898 m. cxxl.

*) Սորան վերաբերող Կարթագէնի Գ. և Հարբոնի ժողովների կանոնները, այլ և Լևոն Գ-ի, Ռեկուլֆի և Թատերիայի—արդէն վերևը յիշել ենք:

Ե. ՎԵՐՆԵՐ

Ո՞ր է քանում հասարակութեան զարգացումը:

* *
*

Մի ժամանակ ստրուկներ և ճորտեր կային և մարդիկ երկու դասակարգերի էին բաժանու՞մ՝ ազատ տէրերի և անազատ ստրուկների ու ճորտերի: Թէ ինչ էին անում՝ ազատները իրենց ստորագրեալներին, այդ չենք պատմի. այդ թէ մի շատ տխուր պատմութիւն է և թէ երկար ժամանակ կիսէր խօսելու: Անցան այդ ժամանակները, անգարձ անցան և բոլոր մարդիկ «ազատութիւն» ստացան: Իրօք այդպէս է: Ամենեւին ոչ, և այդ դուք ինքներդ ձեզ վրայ փորձով դիտէք ու շատ լաւ էք հասկանում:

Նայեցէ՛ք ձեր շուրջը և կտեսնէք, որ շատ բան մեղա-
նում թէ և ճորտութիւն չէ, բայց այնուամենայնիւ նրանից է մնացել:

Ամեն մի վարչութիւն իսկապէս պիտի ունենայ մի միայն այնպիսի իշխանութիւն, որպէսզի իր օրինաւոր պահաւորութիւնները կատարէ: Ճիշտ է և այս, որ եթէ օրէնքները վատ են, ճնշող են, դրանից էլ օգուտ չկայ. պէտք է օրէնքները ազատ լինին: Բայց այդ հարկաւոր է, որ այդ օրէնքները լաւ կատարուեն, որ ժողովուրդը կարողանայ հետեւել նրանց խանդարման և օրինական կարգով մաքառէ ամեն մի անարգարութեան դէմ: Այն ժամանակ իշխանութիւնն ի չարը չէր գործ դնի իր իրաւունքը՝ ճնշելու, հալածելու, վիրաւորելու ու բռնանալու:

Այսպէս են ազատ կարգերը: Դրանց այն ժամանակ կարելի է հաստատել, երբ օրէնքները ժողովրդից ընտրուած ներկայացուցիչներից կսահմանուին և երբ ժողովուրդը ինքն ամենայն կերպ միջոց կունենայ թէ իրեն պաշտպանելու և թէ իրեն շահերը: Իսկ այդ միջոցներից գլխաւորներն են — խօսքի ազատութիւնը և ազատ համախմբումը: Թող ամէն մէկը հնարաւորութիւն ունենայ ազատ խօսե-

լու, գրելու և այն ամէնը տպագրելու, ինչ որ գիտէ և մտածում է, որպէսզի ամեն անարգարութիւն, ամեն մի օրինազանցութիւն երևան գայ. թող ոչ ոք արգելք չլինի քաղաքացիներին մի տեղ ժողովուելու և իրենց հետաքրքրող գործերը քննադատելու, ինչպէս են՝ բանւորների ու կապիտալիստների մէջ եղած վէճերը, գիւղացիների ու կալուածատէրերի վէճը և ամեն տեսակ օրէնքները—հին լինին թէ նոր, թէ կառավարութեան բռնած ընթացքը և թէ ուրիշ պետութեանց հետ ունեցած քաղաքականութիւնը: Վերջապէս թող ամէն մէկը և ամենքն իրաւունք ունենան ազատ համախմբուելու, որպէսզի միասին աշխատեն իրենց նպատակներին հասնելու և իրենց շահերը պաշտպանելու—կցանկանան բանւորները բանժող լինել, որ ստիպեն կապիտալիստին օրավարձը բարձրացնելու, կցանկանան քաղաքացի այս ու այն դասակարգերը միութիւն կազմելու, որ օրէնսդրական ժողովի մէջ այս և ոչ այն ներկայացուցիչը ընտրուած լինի, այս և ոչ այն օրէնքները սահմանուեն ևն ևն.:

«Ես էլ գիտեմ որ այդպէս է, կասէ մէկն ու մէկը. այդ ամէնը լաւ կ'լինէր, բայց կարելի է արգելք այդ ամէնը գլուխ բերել»: Իհարկէ, կարելի է, թէև հեշտ չէ: Արեւմտեան պետութիւններում ժողովուրդը գրեթէ այդպիսի կարգեր է ձեռք բերել: Ճիշտ է կան բաներ, որ պակասում են, բայց քիչ բան. այստեղ մի բան, մի այլ տեղ մի ուրիշ բան. բայց ընդհանրապէս այնտեղ իրենց ընտրած ներկայացուցիչների ձեռքով մշակուած օրէնսդրութիւն կայ, ինչպէս և խօսքի, համախմբման, պայքարի և միութեանց: Այդ ամէնը ժողովուրդը ձրի չէ ձեռք բերել—ազատութեան համար երկար ու կտառղի էր կռիւը և շատ արիւն թափուեց: Իրա համար էլ նրանց կեանքը մերի պէս չէ, թէ աղքատները քիչ են, թէ օրավարձը աւելի բարձր է, թէ աշխատանքի ժամերը քիչ, թէ ամէնքն աւելի գիտութիւն ունին, սրովհետև ժողովուրդը միջոց ունի ինքն իրեն համար հոգալու, իր շահերը պաշտպանելու: Իսկ մի հարիւր տարի առաջ այնտեղ էլ միւլենոյն

դրութիւնն էր, ինչպէս մեզանում է, որովհետեւ ժողովուրդը ոչ իրաւունք ունէր և ոչ էլ ոյժ:

Ինչ որ մի ժամանակ արեւմուտքում էր, նոյնը այժմ Ռուսաստանում է կատարւում... Հեռի չէ այն ժամանակը, երբ ամէնքն աւելի ազատ, աւելի թեթեւ կզգան իրենց: Դրան քիչ մարդիկ կան, որ կատկածում են:

Բայց որպէսզի աւելի հաստատ հասնենք ազատութեան, և հասնելուց՝ աւելի լաւ կերպով օգտուենք նրանով, հարկաւոր է աւելի հեռուն՝ դէպ յառաջ նայել— արդեօք մի միայն ազատութեան մէջ է ամեն բան և նրանով ամեն բան վերջանում է: Մարդկութիւնը հեռի ճանապարհ է գնում, որպէս զի նա չչեղուի մի կողմը, աւելորդ պտոյտներ չանէ, իզուր ուժերը չսպառէ, պէտք է պարզ ու լաւ գիտենայ, թէ որտեղ է գնում և մի իջեալից յետոյ որն է գալիս:

Ահա եւրոպական ազգերն ազատ օրէնքներ են ձեռք բերել. ինչ են մտածում նրանք, կանգ առնել արդեօք: Ո՛չ, նրանք նոր կռիւ են մղում և այդ կռիւը առաջինից աւելի լուրջ են համարում: Նրանք այլևս ինչ են ցանկանում, Ի հարկէ այն՝ ինչ որ պակասում է: Արդեօք ազատ օրէնքները կատարեալ ազատութիւն են տալիս: Տեսնենք:

Անգղիան աշխարհիս ամենաազատ երկիրն է գրեթէ: Այնտեղ օրէնքները ժողովրդի ներկայացուցիչներն են դրնում, աստիճանաւորները զարմանալի բարեխիղճ են, դատաւորները անաչառ, ամեն տեղ բանւորական աշխատանքը — ինն ժամ, օրավարձը երեք-չորս անգամ աւել քան մեզանում, ժողովուրդը այնքան գիրք ու լրագիր է կարդում, որ մենք չենք էլ կարող երևակայել, խօսքը և տպագրութիւնը ազատ են, ժողովրդական համախմբումները և ամեն ուղած գործերի մասին քննադատութիւն անելը ոչ մի արգելք չունի: Այնուամենայնիւ այնտեղ էլ դեռ չէ կարելի ասել, որ երկրի վրայ գրախտ է, և եթէ լաւ զննելու լինինք, կտեսնենք, որ կատարեալ, իսկական ազատութիւնից Անգղիան էլ դեռ հեռի է:

Ահա անգղիական բանւորը, նա մեր ստորին աստի-

ճանաւորներէից լաւ է ապրում, բանում է օրական ինն ժամ գործարանում կամ արհեստանոցում: Խնչ, միթէ նա այդ ինն ժամուայ ընթացքում աղատ է: Ո՛չ, նա կապիտալիստի տրամադրութեան տակ է, իր բանտարական ոյժը նրան է տւել: Ազատ ժամերը այնքան էլ շատ չեն: Բայց եթէ նա ցանկանար աւելին ունենալ, օրինակ մի միայն ութ ժամ բանել, որին առաջնակարգ բանւորները ձգտում են, այդ բանը նրան չեն տայ: Ո՞վ չէ տալիս: Կապիտալիստները: Խնչու չեն տալիս: Որովհետեւ նրանք ուզում են շահուել, սրչափ կարելի է աւելի շահ ստանալ: Նոյն և նման ինչպէս մեր կապիտալիստները, միայն այս տարբերութեամբ, որ նրանք աւելի քիչ են շահագործում բանւորներին, որովհետեւ իրենք բանւորները աւելի լաւ դիտեն դիմադրել քան մեղանում: Քանի որ շահագործումը գոյութիւն ունի, իսկական ազատութիւն չի լինի, որչափ էլ օրէնքներն աղատ լինին:

Բայց այդ քիչ է դեռ: Եթէ երբեմն բանւորին յաջողում է մի առ ժամանակ շահագործութիւնից ազատուել, այդ էլ միայն նրա համար, որ անգործութեան ճիւրաններին մատնուի: Եթէ բանւորը կապիտալիստի հետ համաձայնութիւն չէ կայացնում, նա արձակում է նրան — դնա փողոյը: Կապիտալիստի մօտ գործը ծանր է, օրավարձը քիչ, բանւորն աւելի լաւ պայմաններ է պահանջում, կապիտալիստները մերժում են — պէտք է գործադուլ անեն: Հազարաւոր բանւորներ ծախսում են վերջին խնայողութիւնը, կրում քաղց ու ցրտութիւն. միթէ այդ է ազատութիւնը: Լաւ է, որ կապիտալիստը զիջողութիւն անէ, բայց նա մեծ ուժ ունի, նա կարող է երկար դիմանալ: Շատ ժամանակ չէ, որ այսպիսի մի դէպք եղաւ. մի անդլիացի լօրդ-միլիոնատիրով քարահանքի բանւորները գործադուլ արին. գործադուլ արին նրա համար, որ նա թոյլ չէր տուել համախմբուելու, միութիւն կազմուել և արձակել էր ամենքին, որոնք չէին հնազանդուել: 2½ տարի գործադուլ անողները դիմացան, շնորհիւ գրեթէ ամբողջ Անգլիայի ընկեր-բանւորների օժանդակութեան և թէ այլ

բարի մարդոց օգնութեան, բայց լօրդը այնուամենայնիւ չզիջաւ. նրա համար տարին մի քանի տասնեակ կամ հարիւր հազարներ փնաս ստանալը նշանակութիւն չունէր. նրա կարողութիւնը այնքան մեծ էր:

Լինում է և այսպէս. կապիտալիստի դործերը լաւ չեն գնում և նա ստիպուած է իւր ձեռնարկութիւնը կրճատել և փողոց ձգել հարիւր ու հազար բանւորներ՝ մինչև անգամ իր կամքի հակառակ: Իսկ ճգնաժամերի ժամանակ, երբ բոլոր արդիւնագործութեանց մէջ դործերը սաստիկ վատանում են, հարիւրաւոր կապիտալիստներ ստիպուած են լինում նոյնն անել. և շատ ձեռնարկու-թիւններ բոլորովին փակուում են: Այդ ժամանակ ահա սկսում է ընդհանուր սարսափելի անգործութիւնը. իսկ նրանք, որ դեռ գործ ունին, պէտք է համաձայնուեն բանելու ցած օրավարձով, որը կապիտալիստներն են նշանա-կում. այդտեղ ահա գործադուլները գործին չեն օգնում: Հէնց այդպիսի մի ճգնաժամի էլ Ռուսաստանը 1899 թուականին հանդիպեց, որ մինչև այսօր դեռ չէ վեր-ջանում:

Եւ վերջապէս առանց ճգնաժամի էլ պէս պէս գոր-ծերի մէջ եղող շատ բանւորների համար կարող է գործ չգտնուել. հէնց մէկը նրա համար, որ մի նոր մեքենայ է լոյս ընկել, որ նրանց փոխարինում է, մեքենան պէտք է բանւորների գործին օգնէ, նրանց աշխատութիւնը թե-թեցնէ. իսկ այստեղ նա միայն նրանց հացն է կտրում, նրանց զրկանք պատճառում և կապիտալիստին օգնում՝ բանւորներին իր պահանջներին հպատակեցնելու:

Առհասարակ ինչ կողմից էլ բանւորի դրութիւնը չքննադատենք, կտեսնենք որ նրան ամեն կողմից անապա-հով վիճակ է սպառնում. նրա կեանքի մէջ մի օր չկայ, որ նա կարողանայ իր դրութիւնը հաստատ ու յուսալի համարել: Իսկ երբ ապահովուած չէ, էլ ի՞նչ ազատութիւն. միթէ նա կարող է խաղաղ իր ուղած գործը շինել, երբ գիտէ որ իր վիճակը կախուած է թէ կապիտալիստից, թէ շուկայում իր դրած աշխատանքի պահանջից, թէ առևտրի

ճգնաժամից, թէ մեքենայից և թէ հազար ու մի պատճառներից: Այդ ազատութիւն չէ, այլ ծանր գերութիւն. իզուր չեն մի քանի գիտնականներ ընդունում, որ ժամանակակից վարձովի աշխատութիւնը ոչ այլ ինչ է, և թէ ոչ թեթևցրած ստրկութիւն:

Այո, այժման հասարակութեան մէջ միայն բանւորների համար չէ անապահով վիճակը: Նոյնը և մանր արհեստավորների կամ տնայնագործների վերաբերութեամբ է, որոնք իրենց ձեռքի աշխատութեամբ արտադրած ապրանքը ծախելով են ապրում: Կաջողի՞ արդեօք վաճառել և ինչ գնով, չէ որ այդ նրանից չէ կախուած, այլ պահանջից, շուկայից. այնտեղ նրան հակառակորդ է դուրս գալիս և խոշոր կապիտալիստը, որ մեքենաների միջոցաւ արտադրում է նոյն բաները և առանց վնաս կրելու կարող է այն աստիճան գները պակսեցնել, որ տնայնագործը կամ մանր արհեստավորը անկարող է այդ գներով ապրել, տուն կառավարել: Անապահով է և գիւղականը, որ իր հացը շուկայ է հանում՝ ծախելու. թէ քանով կծախէ—այդ նրանից չէ կախուած. դեռ վաշխառու մարդիկ նրա ետեւից ընկած՝ յարմար րոպէին են սպասում, որ նրան ճանկեն և տոկոսներով խեղճացնեն: Մինչև անգամ միջին և ստորին կարգի կապիտալիստները չեն կարող վստահ լինել վաճառայ վրայ. ապրանքների գները կընկնեն, պարտքատէրերը իրար կանցնեն, ամէնքը դանալները նրա կոկորդին կգնեն. եթէ չկարենայ նրանց վճարելիք գումարը առձեռն դրամով վճարել, նրա բանը վերջացած է, նա սնանկացաւ:

Կապիտալիստ հասարակութիւնը հալածում է բանւորին, միւս դասակարգերն էլ ոչ կատարեալ ազատութիւն ունին, ոչ հանգիստ կեանք, և դրան անգղիական ազատ օրէնքներն անգամ չեն կարողանում արդելել. նրանք միայն կարող են թեթևցնել և ոչ թէ ընդհանուր այդ կախում ունենալը ոչնչացնել: Բանը ինչու՞մն է, ինչով կարելի է օգնել, ինչպէ՞ս կատարեալ, իսկական ազատութիւն ձեռք բերել: Ազատ բանւորը կախումն ունի կապիտալիստից՝ բանւորական ուժի պահանջից, իսկ կապիտալիստը և միւս

արհեստաւորները կամ գործարանատէրերը ապրանքի վաճառումից, հէնց դրա մէջ է և գործի էութիւնը, հէնց այդ կախում ունենալը պիտի ոչնչացնել: Բայց ինչպէս ոչնչացնել և միթէ կարելի բան է այդ:

Կար ժամանակ, երբ ոչ կապիտալիստներ կային և ոչ շուկաներ, մարդիկ ապրում էին փոքրիկ հասարակութիւններ՝ ցեղեր, կազմած, մի քանի տաճնեակ կամ մի քանի հարիւր մարդ միասին: Ամեն մի այդպիսի ցեղ ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի մեծ բազմամարդ ընտանիք՝ միևնոյն պատերի սերունդներ: Այդ ընտանիքի բոլոր անդամները միասին էին աշխատում, միասին կեանքի համար կարեւոր բաները ձեռք բերում և եղբայրաբար իրենց մէջ բաժանում: Նրանք ոչ մի բան չէին ծախում, ոչ մի բան գնում, ապրում էին նրանով, ինչ որ ընդհանուր աշխատանքով ձեռք էին բերում: Միայն այդ կեանքը շատ աղքատիկ էր, չկային թէ լաւ գործիքներ և թէ մեքենաներ, և օրտեղից կարող էին ունենալ, քանի որ ամեն բան ձեռքով էր պատրաստում: Իսկ վատ ու աննշան գործիքներով շատ բան չէին կարող անել, մանաւանդ, եթէ մի քանի տաճնեակ մարդիկ հարիւրաւոր զանազան գործեր պիտի կատարէին, իրենց համար իրենց անձնական աշխատութիւնը գործ դնելով՝ պատրաստելու թէ գործիք, թէ զէնք, թէ կերակուր, թէ զգեստ, թէ տուն և թէ զարդարանք: Չկար ոչ տէր և ոչ ստրուկ, ոչ կապիտալիստ և ոչ վարձկան բանւոր, բայց և այնպէս ազատութիւն էլ չկար, ինչ ազատութիւն, երբ ամէնքը կիսակենդան, ամբողջ ժամանակը ուժասպառ են լինում մի կերպ ապրելու: Ներկայ մարդկանց կողմից յիմարութիւն կլինէր այն ժամանակուայ կարգերին նախանձելը:

Իհնչու այժմ՝ մարդիկ, թէև առաջուայ եղբայրութիւնը չունին, բայց և այնպէս աւելի լաւ պայմանների մէջ են ապրում: Նրա համար, որ այժմ ոչ թէ տաճնեակ կամ հարիւրաւոր մարդիկ են միասին աշխատում, այլ միլիոնաւոր մարդիկ մէկմէկու համար բանում:— Այդ ինչպէս: Միթէ ներկայ ժամանակներում ամէն մէկը մի միայն իր

համար չէ հոգում:—Այո, իր համար է հոգում, բայց ուրիշ-
ների համար աշխատում: Տեսնենք այդ ինչպես է լինում:

Բանուրը շուկայում շապկի համար չիթ է գնում և
վճարում է յիսուն կոպեկ: Այս յիսուն կոպեկը նա վա-
տակել է իր գործ դրած աշխատութեամբ. նա յիսուն
կոպեկով չէ կարող ինքն այդ չիթը չինել: Իսկ ով է չիթը
չինում: Ուրիշ բանւորներ: Ի՞նչ բանւորներ: Ահա որոնք.
Թուրքեստանում կամ Հնդկաստանում, ինչպես և հեռի
Ամերիկայում կամ հէնց մեր կովկասում՝ մարդիկ բանում
են բամբակի ցանքներում, վարում, ջրում, քաղհանում,
բամբակը հաւաքում, սերմից մաքրում: Այդ բամբակը
ուրիշ մարդիկ գնելով ուղարկում են հազարաւոր վերստ
հեռու բամբակեղէնի գործարանները, որտեղ բամբակից
թել են մանում, թելից կտաւ գործում, այդ կտաւի վրան
զանազան նախշեր տալում: Եւ այդ գործարանների բոլոր
բանւորները այդպիսով մասնակցում են այդ չիթի պատ-
րաստութեան, ինչպես և նրանք, որոնք այդ ապրանքը մի
գործարանից միւսն են փոխադրում և վերջը շուկան
հասցնում: Մարդիկ բոլոր գործարաններում զանազան
մեքենաների ու գործիքների միջոցաւ են աշխատում, այդ
գործիքները ու մեքենաները չինուել են զանազան տեղերի
մեքենաներ ու գործիքներ պատրաստող բանւորների ձեռ-
քով և ուրիշ բանւորների միջոցաւ տարուել բամբակեղէնի
գործարանները. պարզ է որ այդ մշակներն էլ աշխատանք
են գործ դրել այդ միևնոյն չիթի կտորի վրայ: Թէ գոր-
ծիքները և թէ մեքենաները երկաթից և ուրիշ մետաղ-
ներից են չինուած և դրանց վրայ գործ է դրուել քարա-
ծուխ, քսելու իւղ և ուրիշ նիւթեր: Երկաթը հանքերից
են հանել և դրա վրայ աշխատել են մի կարգ բանւորներ,
ուրիշները նրան հալել են երկաթեղէնի ու թիթեղի ձու-
լարաններում: Ածուխը ածխահանքերից հանել են ածխա-
գործները, իսկ իւղը ստացել են նաւթից նաւթագործա-
րաններում ուրիշ բանւորներ: Պարզ է, որ դրանք էլ իրենց
աշխատութեան մի մասը մտցրել են այդ չիթի արտադրու-
թեան մէջ: Իսկ երկաթուղիները, շոգենաւերը, որոնց

միջոցաւ տեղից տեղ են փոխադրել և բամբակը և մանածը և երկաթը և իւղը, չէ որ դրանք էլ առանց աշխատանք գործ դնելու գլուխ չէին գայ ու հազարաւոր վերստ տարուիլ կամ նաւագործարաններում շինուիլ: Եւ այն ամէնքը, որ դրանց վրայ աշխատել են, օգնել են նրանց, որոնք չիթն են պատրաստել, թէև քիչ մաս են ունեցել, բայց և այնպէս աշխատել են: Այդ բոլոր թուած աշխատաւորներին իրենց աշխատելու միջոցին պէտք էր կերակրել, հագցնել, առանց դրան նրանք ոչ աշխատելու ոյժ կունենային և ոչ էլ գործ: Ասել է, որ այն ամէնքը, որոնք նրանց կերակրել են ու հագցրել, նոյնպէս մասնակցել են չիթ պատրաստութեան, որովհետև առանց դրանց չիթ չէր ստացուիլ: Իսկ ո՞վ է նրանց կերակրել ու հագցրել, Գիւղացիք մշակել են հացաբոյսերը, տաւարը կերակրել մսացու պատրաստել, բանջարանոցներում սլարաիդպանները բանջարեղէն են վարել, միւս բանւորները պատրաստել են չիթի ու բրդի գործուածները, կարել են կոշիկներ ու հագուստներ, միւսները տներ են շինել թէ բանւորների կացարանների համար և թէ գործարանների, ուր բանել են: Եւ դրանք ամէնքն էլ յայտնի է, որ անհրաժեշտ մասնակցողներ են դարձեալ այդ չիթ աշխարհ գալուն: Այսպէս մինչև վերջը քննելով, դուք կտեսնէք, որ չիթը ոչ թէ մի կամ մի քանի մարդկանց գործ է, այլ ամբողջ բանւոր հասարակութեան: Այդպէս էլ եթէ վերցնենք մի ուրիշ ապրանք, դարձեալ նոյն եղրակացութեան կգանք:

Բոլոր աշխատաւորները անդադար բանում են մէկի համար և ամէնքի համար, միայն բացի դրանցից կան և այնպիսիք, որ այդ ընդհանուր գործին չեն մասնակցում, բայց ձրի օգտուում են նրա արդիւնքով:

(Շարու հակելի):

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Հայաստան եւ հաւեւան երկիրները. (հրատարակութիւն
Եւրոպայի հայ Ուսանողական միութեան. 1904):

Թէ ինչքան անհրաժեշտ պէտք կար հայոցս համար
այսպիսի քարտիսի մը՝ բաւական է յիշել այն հանգա-
գամանքը, որ հազիւ տարի մը անցեր էր հրատարակու-
թեանէն եւ ահա քարտէսը սպառած էր:

Կը լսենք թէ եւրոպական հայ Ուսանողական միու-
թիւնը մտադիր է պատրաստել նոյնին երկրորդ տպա-
գրութիւնը՝ քիչ մ' աւելի ընդարձակ ծրագրով. այդ
պատճառաւ պարտք կը համարենք, թէ ե քիչ մը արգէն
ուշ, ինչ ինչ թերութիւններ, որ մուտք գործեր են յի-
շեալ քարտէզին մէջ, մասնանիշ ընել հոս, որպէս զի
յաջորդ հրատարակութեան մէջ ուղղուելով՝ աւելի կա-
տարեալ գործ մը երեսն գայ:

Քարտէզ մը երկու հանդամանք ունի. արաւքին եւ
ներքին: Քարտէզին արաւքին հանգամանքը կը կազմեն
անոր ընդարձակութիւնը, կազմը, թուղթը, տպագրու-
թեան գեղեցկութիւնը, գոյներու մաքրութիւնը, սահ-
մաններու պարզութիւնը, եւ վերջապէս գինը. այս տե-
սակէտով կրնանք ըսել, թէ հայ Ուսանողական միութեան
հրատարակած քարտէզը ամէն գովաստանքէ բարձր է:
Քարտէսին մէջ գոյները այնպէս բաժնուած են, որ երկու
սահմանակից վիւրայէթներ երբեք չեն շփոթուիր իրարու
հետ՝ գոյնի տարբերութեան պատճառաւ, եւ առաջին ակ-
նարկով աչքի կը ցաակեն պարզ կերպով: Բացառութիւն
կը կազմէ միայն Կարնոյ կուսակալութիւնը, որ մէկ կող-
մէն Տրապիզոնի եւ միւս կողմէն Վանայ կուսակալութեան
հետ կը շփոթուի, որովհետեւ երեքն ալ նարնջագոյնով
խառն մոխրագոյն են ներկուած: Այս միակ թերութիւնը
կատարեւապէս կը ջնջուէր, եթէ երեքին մէջ տեղինը, այ-

սինքն Պարոնոյ կուսակալութիւնը՝ ներկուէր կանաչ գոյնով։ Քարտէսին ներքինը՝ որ իր բովանդակութիւնը կը կադմէ, զժբախտաբար նախորդին բոլորովին հակառակն է. կան այնպիսի թերութիւններ՝ որոնք բոլորովին կը նսեմացնեն քարտէսին արժանաւորութիւնները և անյարմար կ'ընծայեն զայն իր կոչումեն։ Այս թերութիւնները կամփոփենք հետեւեալ կէտերուն մէջ։

10 Յատուկ անուններուն տառադարձութիւնը չատանկանան է և որոշ օրէնքի մը չի հպատակիր. կան անուններ, որոնք արեւմտեան տառադարձութեամբ են. ինչպէս. Տաճկաստանէն՝ Այոթն կամ Կիւղէշիտար, Տիարպէքիր, Պիթլիս, Թօփրազ գալէ, Խիւտալէնտիկեար ևն. Ռուսաստանէն՝ Ալակէօզ, Իսթիպուլազ, Գազանպուլազ, Գարազօյունլու, Ագսու, Թաշ-Սալահլու ևն. կան ալ որ արեւելեան տառադարձութեամբ են. ինչպէս. Տաճկաստանէն՝ Բայազէտ, Ելլիզըզ, Բիւլբիւլօղլու, Բաշքէօյ, Դէտէքէօյ, Իւնիա բուրուն, Բաբա բուրուն և ուրիշ բազմաթիւ ընդուններ. իսկ Ռուսաստանէն՝ Ելիզաւետպոլ, Աննենքեղ, Աստրախանկա, Բաթում, Բադու և այլն։ Բայց շատ աւելի հետաքրքրական են այն անունները՝ որոնց մէկ կէսը արեւելեան տառադարձութեամբ է և միւս կէսը արեւմտեան տառադարձութեամբ. այսպէս օրինակ Տաճկաստանէն՝ Բանտրմա, Ագաբազար, Բայպուրտ, Թոկատ, Չէլէպի պուրուն, Դէօլ բազար, Գօլաթ-գաղ, Գարաբաբա ևն. Ռուսաստանէն՝ Դուշէթ, Սարազովկո. Պարսկաստանէն՝ Արդապիլ ևն։ Լաւագոյն ընտրութիւնը կ'ըլլար Տաճկաստանի անունները դնել արեւմտեան տառադարձութեամբ և Ռուսաստանի ու Պարսկաստանի անունները դնել արեւելեան տառադարձութեամբ. ասով պաշտօնապէս ճանշցուած ուղղագրութիւնները կը պահուէին և հաստատուն դրութիւն մը ընդունուած կ'ըլլար։

20 Խումբ մը անուններ այնպիսի ձևեր են ստացեր, որ կարծես թէ քարտէսը հայերէն չէ, այլ օտմաներէն, ռուսերէն կամ եւրոպական որեւէ լեզուով. նոյնպէս շատ յայտնի և շատ սովորական դարձած հայերէն անուններ

վերածուելով այս կամ այն օտար ձեռն՝ անճանաչելի են դարձեր. այսպէս օրինակ Պէրկիրի, Արտէմիդ, Մէօքս, Սէլէֆկէ, Էկին, Սիվաս, Մէրզիֆուն, Էնգարէ, Քէմլիք, Կցալքա ըսելով հասկնալու է Բերկրի, Արտամետ, Մոկս, Սելեկիա, Ակն, Սեբաստիա, Մարզուան, Անկիւրիա կամ Էնկիւրի, Կէմլէյիկ, Ծալկա. հետաքրքիր է նկատել թէ ասոնցմէ ոմանք ոչ թուրքերէն են և ոչ հայերէն, այլ օսմանցի դրագէտներու կցկցած հնչումը. ինչպէս Էնգարէ, Քէմլիք, որոնք թուրք ժողովրդին մէջ կարտասանուին Էնկիւրիւ, Կէմլէյիկ. այսպէս Սիվաս եւրոպական ձև է. հայոց մէջ դորձածական է կամ հայերէն Սեբաստիա, և կամ թրք. Սըվազ. Կերեայ թէ Կցալքա ձևն ալ եւրոպական Ozalka բառ մը կ'ենթադրէ. Դարձեալ պէտք չկայ գրելու Տիյարպէքիր, Պիթլիս, Բայպուրտ, Էրզրում, Ղարս, Ալակէօզ, Թոկատ, Էրզինկեան ևն. այլ յայտնի ձևերով Տիգրանակերտ, Բաղէշ, Բաբերդ, Կարին, Կարս, Արագած, Եւգսկիա, Երզնկա, կամ աւելի լաւ՝ նախ հայերէն և երկրորդ թուրքերէն. Ռոստոմթօի քով անպատճառ փակագծով դնելու է նաև Թէքիրտաղ ձևը:

30 Խումը մը անուններ ճիշտ չեն դրուած. օր. Կիրասուն, Իւնիա, Զիզանա, Ուրմւայի լ., Մաքու, Տէրէնտէ, Տարսուս, Թուզ չէօլ լ., Թէրէպօլու, Արխակա, Խօփիա, Վիցցէ. երևելի են մանաւանդ Քալանիս, Սուգորդան, Կասապատ. պէտք էր գրել Կիրասոն, Իւնիէ, Զիզանա, Ուրմիոյ լիճ, Մակու, Տարէնտէ, Թարսուս կամ Տարսոն, Թուզ կէօլ լիճ, Թիրէպօլու, Արխավի, Խօփէ, Վիցցէ, Քոչանիս, Սուփուրդան, Կուսապատ:

40 Բոլոր քարտէսներու մէջ ընդունուած և շատ յարմարաւոր մէկ դրութիւնը՝ այն է քաղաք կամ գիւղ նշանակող բոլորակները դնել բնակչութեան թուի հետ համեմատական մեծութեամբ, ընդունուած չէ հոս. այնպէս որ մէկ միլիոն բնակիչ ունեցող Պօլիսը, 112,000նոց Բագուէն, 25—32,000նոց Շուշին, Երևանը, Ալէքսանդրապօլը, և քանի մը հարիւր տնւոր Ուլուխանլուն մէկ տեսակ են նշանակուած: Ընդհակառակը ոչ միայն պէտք էր

ընդունել այս ձեռք, այլ մինչև իսկ խաչերով ու կիսալուսիններով նշանակել հայաբնակ ու թուրքական տեղերը, ինչպէս կ'ընեն ռուսերէն քարտէսները:

5⁰ Ասկէ զատ քաղաք կամ գիւղ նշանակող կլորակները այնպէս անկարգ են, որ շատ անգամ անկարելի է հասկնալ, թէ այս ինչ կլորակը որ քաղաքին կը պատկանի, կամ այն ինչ քաղաքին կլորակը որն է. նոյնպէս շատ անուններ կլորակ չունին, ուստի յայտնի չէ անսոց գիւղքը. շատ տեղեր ալ բազմաթիւ կլորակներ շարուած են իրարու մօտիկ, բայց անուն չունին. այսպէս Կօջօր և Պէտէնի. կ'տառին տակը ու ը տառին առջևը մէկմէկ կլորակ կայ. ասոնցմէ որն է Կօջօրինը, որպէս զի յայտնի ըլլայ թէ միւսն ալ Պէտէնիին կը պատկանի. հաղորդի և Աճ-Փղլանի մէջտեղ մէկ կլորակ մը միայն կայ. որ գիւղին կը պատկանի այս կլորակը, որպէս զի հասկանանք թէ որ գիւղն է, որ զրկուած է կլորակ ունենալու պատուէն. Սպերը երկու ծայրին մէկմէկ կլորակ ունի, որը ուղէ վերցունէ. Կիլիկիոյ մասնաւոր քարտէսին մէջ 38 աստիճանին տակ բազմաթիւ կլորակներ անգործ նստած են, մինչգեռ Արդվին և Արտանուշ կլորակի կ'ապասեն՝ տուող չկայ. Գըղըլ ըրմագ գետին քով փակագծի մէջ նշանակուած է հին անունը Ալիս, բայց փակագծէն ներս ճիշտ Ա-ին քովիկը սպրգած է կլորակ մը, որով անշուշտ ամէն մարդ ալ պիտի կարծէ թէ Ալիսը քաղաք է: Ուրիշ օրինակներ են Սիվաս և Գալընքէօյ, Բաբերդ, Բերդակրակ և Մոխուրկուտ, Ախալքալաք, Մաշավէր և Շուլավէր, Ղուբա և Խազրի, Պրուսա և Իմէրէ են. են. են:

6⁰ Բարդ յատուկ անուններու մէջտեղ գիծ չգնելով կամ երկու մասերը հեռու հեռու գրելով՝ տեղ տեղ կրնայ երկու առանձին տեղեր կարծուիլ. օր. Զէյթունի հիւսիսային կողմը Քէչի Մաղարա, յայտնի Արդտնա Մատէնը, Գաւթէմաւնիի տակ Գարա Տէրէ, Գոնիայի հիւսիսը Եօրլան Լատիք են. Այտընի երկրորդ անունը Կիւզէլհիսար փակագծով գրուած չլինելով՝ ամէն մարդ պիտի կարծէ, թէ երկու տարբեր քաղաքներ են: Պէտք չկայ

Թէմիր Խան Շուրա անունը համառօտագրելով գնել Թ.-Շուրա, մանաւանդ որ կրճատուած տառերուն համար բաւական ազատ տեղ կայ:

70 Պարսկահայոց յայտնի հայաբնակ տեղերը ամենեւին յիշուած չեն. օրինակ Սալմաստի շուրջը գտնուած մեծամեծ հայ գիւղերը, ինչպէս Հաֆտուան, Ղալասար, Սաւրա, Խոսրովա, Փայաջուկ և Թաւրիզի մօտիկ Մուժամբար հայ գիւղը. հայաշատն Ղարադաղ գաւառի (հինն Փայտակարան) գոնէ անունն ալ դրուած չէ:

80 Վերջապէս կրնամ նկատել խումբ մը անճշտութիւններ, որոնք և ոչ մի պարագայի մէջ կրնան ներքի ըլլալ և որոնք քարտէսին համար յուսահատական վճիռ մը կուտան. այսպէս օր. Վանայ և Պիթլիսի կուսակալութեանց շրջանակը սխալ է. Սասնոյ վերջին գէպքերը ամենայեանեալ աշակերտին ալ սովորեցուցած են, թէ Մուշը կը գանուի Պիթլիսի կուսակալութեան մէջ, բայց մեր քարտէսին մէջ Մուշը Վանայ վիլայէթին կը պատկանի իր սահմանակից տեղերով: Հեքքեարի կուսակալութիւնը ջնջուած է, աժդոզլոդին միացնելով Վանայ հետ, բայց քարտէսին մէջ կը շարունակէ իր գոյութիւնը, Վերջապէս ո՞վ չգիտէ թէ Վաղարշապատ և Էջմիածին միևնոյն գիւղին երկու տարբեր անուններն են, բայց ահա քարտէսին մէջ ասոնք տարբեր տեղեր են և իրարմէ 18 քիլոմէթր ալ հեռաւորութիւն ունին:

Հրաչեայ Աճառեան.

16 օգոստոսի 1906 Երևան.

Արարաթի խմբագրութեան

Արկածեալները օգտին դարձեալ նպաստ ստացայ

1. Սուրմալուայ գործակալ Տ. Սիօնի ձեռքով հանգանակուած՝ 37 ա. 85 կ.
 2. Ալէթլուեցի Մարկոս Տէր Յովհաննիսեանից՝ 15 կ.
 3. Ալէքսանդրօպօլի Հոդեոր Կառավարութեան միջոցով 35 ա. 38 կ.
- Ընդ ամենը՝ (եօթանասուն և երեք բուլբլ երեսուն և ութ կոպէկ) 73 ա. 38 կ.
- Խնդրեմ ի յաւելուած իմ, յուլիսի 14-ին գրածի հրատարակել ի միամառութիւն նուիրատուների և նուէրը ինձ յանձնողներին:

Փոխ-թեմակալ Հայոց Երեանայ Յուսիկ Խալ.

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Թ. 4.

Գիւղացնեստական մասին Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի
վասն Յունիս ամսոյ 1906 ամի:

Ծառայողներ, բանւորներ և արհեստաւ.	Թիւ մասնա- կիւն	Կարգ թիւ	Ինչ է վնասուած	
			Բ.	Կ.
Կառավարիչ	1	30	150	—
Վերականգն.	3	90	38	—
Խոհարար	1	30	7	50
Վաղի մշակութեան և գինեգործ.	64	616	274	90
Սնտառի	4	120	28	—
Հացաբոյսերի մշակութեան	9	270	70	60
38½ խալիար տեղ (77 դեսեստին)	»	»	561	50
Բամբակի մշակութեան	7	50	15	—
Խոտաշարք՝ զօրուղ, անտառ, այգիներ	121	1149	582	45
Բանջարանոցի	9	34	10	35
Զխալահութեան	6	180	54	50
Պայտառի	»	»	15	—
Տաւարապահութեան և կաթնատնտես.	11	330	69	—
Շերամապահութեան	21	164	53	38
Շինութեանց՝ խառտառի	5	100	59	90
Որմնագրի	1	26	20	80
Աղիւսի 5000 հ.	»	»	11	—
Մշակների	12	106	59	55
Այգիներում՝ 104 սաժէն երկայն և մի արչին բարձր պատ դնելու	»	»	52	—
Գոյք՝ գութանի խոփերի			4	80
Տնտեսական ծախքեր՝ այլ և այլ			16	88
» աթար թխելու հաշուի մնացորդ			85	—
» ամսականով աթար թխողների	2	60	15	—
» ծիրան հաւաքողների	17	33	5	55
Ընդամեն		294	3388	2260 66

Ծանօթութիւն. Յունիսի հաշուի մէջ մտել են և յաւիտ մինչ 10
եղած ծախքերից:

Ագարակի անասունները:	Քանի հատ ամուսնացվելիք:	Ծնած կամ աւելցած	Մատակամ կմ. մեղքած	Մնացորդ
Կառքի և սայլի ձիեր	11	1	—	12
Հեծնելու ձիեր	10	—	—	10
Մատակներ	5	—	—	5
Քուռակ որձ 1 տար.	1	—	—	1
» ծնունդ 1906 թ.	2	—	—	2
Աւանակ	3	—	—	3
Գոմէշներ լծկան	25	—	—	25
Գոմշակովեր կթի և ցամաքած	36	—	—	36
Գոմշաձագ 1 տար.	23	—	—	23
» 2 տ.	14	—	—	14
Ծնունդ 1906 թ.	14	3	—	17
Եզներ լծկան	24	—	1	23
Կովեր կթի ու ցամաքած	18	—	—	18
Հորթեր 1 տար.	16	—	—	16
« » 2 տ.	2	—	—	2
Ծնունդ 1906 թ.	13	3	—	16
Ընդամեն	217	6	1	223

Կաթնատնտեսութիւն	Պ.	Փ.	Ընդամեն	
			Պ.	Փ.
Մ ու ռ Ֆ				
13 Կովերից ստացուել է կաթ	69			
23 Գոմշակովերից	131	28	200	28
Ե լ Ֆ				
Պատրաստուել է իւղ 5 պ. 8 վ.				
որի համար գնացել է կաթ	102	20	—	
Տրուել է վեհարանին, միաբանութեան,				
հիւրատան և ծառայողաց կաթ	14	20		
Մածուն	83	28	200	28

Մթերանոց	Պ.	Փ.
Մ ու լ ա ղ		
Ստացուել է 25 զօլօտնիկ շերամի սերմից բոժոժ	4	20
Աթար թխել են վանքի համար	189,000	Հաս

Գինեատուն:	վեդ.	շիշ.	Ընդամեն	
			վ.	շ.
Մ ու լ ա ղ				
Գինի մնում էր առ 1-ն Յունիսի	—	—	1526	8
Քաջախացու 1905 թուից	96	—		
Ե լ ղ				
Բաց է թողուած միաբանութեան հիւ- րատան, վեհարանին, ծառայողաց ճեմարանին են.	66	14		
Ծախուած է 54 ռ. 05 կ.	21	—		
Գլխները լցնելու	3	4		
Տականք	1	—	92	2
Քաջախացու բաց է թողուած մառանին	50	—		
Մնում է առ 1 Յունիսի գինի	—	—	1434	6
» Քաջախ	—	—	46	—

Դրամարկղ	Ր.	կ.	Ընդամեն	
			Ր.	կ.
Մ ու լ ա ղ				
Մնացել է առ 1-ն յունիսի	390	86		
Ստացուել է վանական կառավ.	2642	51	3033	37
Ե լ ղ				
Ծախսուել է յունիսին	2260	66		
Մնում է առ 1-ն յունիսի	772	71	3033	37

Նկատողութիւններ

Յունիս 6-ից սկսուել է խոտի հունձը զօրուղի, անտառի և այգիներէ։ Ունեցել ենք 2 հնձող և մի հաւաքող մեքենաներ։ Հնձող մեքենաներից մին բանել է 18 օր, միւսը 10 օր, ընդամեն 28 օր, օրական մօտ 4 դես. տարածութիւն կամ ընդամեն 112 դեսեատին։ Թէ մեքենաներով հնձուած խոտը հաւաքելու, թէ նստած խոտերը գերանդով հնձելու և թէ թուփակներ դնելու բանել են 531 բանուր, որոնց վճարուել է 262 ռ. կամ դեսեատինին 2 ռ. 34 կոպ.։

Անտառում հնձել են 8 թալայ, կամ 12 դեսեատին, գերանդով, բանել են 248 բանուր, վճարել ենք 124 ռ. 50 կ. կամ դեսեատինին 10 ռ. 37 կոպ. այդ խոտը հաւաքուել է ձեռքի եղանով և խուրձեր կապտաւել։

Ղուի այգում հնձել են 10 դես. տեղ գերանդով 137 օր, վճարուել է 81 ռ. 10 կոպ. կամ դեսեատինին 8 ռ. 11 կոպ.։

Լուսարար, Օղսւղ, Թումիան այգիներում ընդամեն 14 դեսեատին տեղ հնձել են 223 բանուր, վճարուել է 114 ռ. 85 կ. կամ դեսեատինին 8 ռ. 20 կ.։

Յունիս 12-ից սկսուել է հունձը, 1905/1906 թուի վարը եղել է 5 խալվար (10 դես.) դարի և $33\frac{1}{2}$ խալվար (67 դես.) ցորեն. ընդամեն 77 դես.։ Հնձելավարձ տւել ենք փողով 561 ռ. 61 կոպ. նիւթեղէնով—հաց, միս, իւղ, բրինձ ևն. 165 ռ. ընդամեն 726 ռ. 60 կոպ. կամ ամեն մի դեսեատինին 9 ռ. 44 կոպ. *)։

*) Մեր բերել տւած հնձող—կապող մեքենան Մակ Կորմիլի բան չձգեցինք այս տարի, ջրելը հեշտացնելու համար արտերի մէջ բարձր ու մօտ մօտ թմբերի համար, որ արդելք էր լինում մեքենային և դարման չատ թողում, առաջիկայ տարին այդ առանդական ձեռք կփոխենք և կյարմարեցնենք մեքենայով հնձելու։

Հնձևորի օրավարձն էր 70 կոպ. միւս բանւոր մշակ-
ներին 45—60 կոպ.:

Այգիներում յօտել են աւելորդ շիւերը, գաղձը մաք-
րել և քաղհանել:

Շերամապահութիւնը սերմի վատառողջ լինելու պատ-
ճառաւ անյաջող էր. երրորդ քնից յետոյ երեւաց պերբին
և ֆլաշրի հիւանդութիւնները, որ գնալով վերջին շրջա-
նում այնպէս զարգացաւ, որ փչացրեց դրեթէ $\frac{3}{4}$ մասը:
Շերամապահութեան ընթացքում ճեմարանի աշակերտնե-
րից քչերը քննութեանց պատճառաւ գործնականապէս
ծանօթացան շերամապահութեան հետ: Վերջերը միայն
մի դասախօսութիւն եղաւ շերամապահութեան մասին,
ուր մէջ բերուեցաւ նրա պատմական անցեալը, ներկայ
դրութիւնը, շերամի որդի խնամքը, նրա հիւանդութիւն-
ները ևն:

Աշակերտներին յունիսին ծանօթացրինք և հնձող մե-
քենաների հետ և թէ այս ու այն ձև պատուածտ անելու
հետ:

Այգիները ազատ են օիգիում և միլդիու հիւանդու-
թիւններից, միայն Լուսարար և Թումիան այգիներում
երևում է գաղձը (ծորճինճին, *повилка, cuscute*):

Եղանակը անձրևների պատճառաւ հով է:

Ամենաբարձր ջերմութիւնն էր 24° R.

Ամենացած 12° .

Միջին տաքութիւնը առաւօտեան 15°

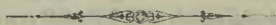
Կէսօրին $22\frac{1}{2}^{\circ}$

Երեկոյեան $18\frac{1}{2}^{\circ}$.

Անձրևներ եկել են 3-ին, 5, 13, 14, 16, 18, 21, 22.

Քամիները սովորական:

Դիւղ. Կ. Կ. Մելիք-Շահնազարեանց

ԲԱՑՎԱԾ Է 1907 Թ. ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

XXV Ա Ղ Բ Ի Ի Ր XXV

Մանկական պատկերազարդ ամսագրի

❧ Ե Ի ❧

XVIII Տ Ա Ր Ա Չ XVIII

Պատկերազարդ ամսօրեայ ԳԵՂԱՓՆՁԻԿԻ:

ԱՂԲԻԻՐԸ աստղիկայ 1907 թ. թեռակոխում է իր
Ք Ս Ա Ն Հ Ի Ն Գ Ա Մ Ե Ա Կ Ը

Հրաւիրում են նրանք, որոնք դէթ մի օր աշխատակցել, աջակցել են «ԱՂԲԻԻՐԻՆ», յօրեկանական այս տարին էլ մասնակցեն, հանդիսանալով «ԱՂԲԻԻՐԻ» բարգաւաճման նախանձախնդիր:

«ԱՂԲԻԻՐ»-ով են սկսել իրանց դրական գործունէութիւնը մեր արդի անուանի և հռչակաւոր մատենագիրներից և բանաստեղծներից շատերը, որոնց պատկերները մի յատուկ արամով պիտի հրատարակուեն հոլանդիայում, պարունակելով և այն տնօրէնների պատկերները, որոնք կրեւիցէ աշխատակցել են «ԱՂԲԻԻՐ»-ին:

Ուստի հրաւիրում են, ոտանց բացառութեան, ուղարկել մեզ իրանց լուսանկարները, հասցէնիրը, մատնացոյց լինելով թէ որ ՆՁ-ում ինչ թուի և ինչ յօդուած ունեն տպագրուած «ԱՂԲԻԻՐ»-ում:

Յօրեկանական այս 1907 թ. «ԱՂԲԻԻՐԸ» թէ իր ներքին իմաստով, ճոխ բովանդակութեամբ և թէ արտաքին շքեղութեամբ պիտի գերազանցէ նախորդ բոլոր տարիները:

«ԱՂԲԻԻՐ» ին խոսակցել են իրանց սիրալիր մասնակցութիւնը մեր գրական բոլոր ընտիր ոյժերը: Մնում է, որ «ԱՂԲԻԻՐ»-ի այսօր հասունացած հազարաւոր նախկին ընթերցողները, սրունցից շատ շատերը, այսօր կողմում են առանձին-առանձին ընտանիքներ, ծնօղներ են և ունեն զաւակներ, յետ նահանջին, յիշեն իրանց զարուն օրերը ու հայ բոլոր խաւերում մտցնեն «ԱՂԲԻԻՐ»-ը:

Որպէսզի իւրաքանչիւր հայ ընտանիք հնարաւորութիւն ունենայ այս յօբելեանական 1907 թ. ԱՂԲԻԻՐ ստանալու, մենք իջեցնում ենք «ՏԱՐԱԶ» բաժանորդները, որ պիտի հրատարակուի իբրեւ գեղափնջիկ ամսօրեայ՝ և 10 ր. փոխարէն «ԱՂԲԻԻՐ» և «ՏԱՐԱԶ» հանդերձ յօբելեանական պրէմիա ալբոմով նշանակում ենք ընդամենը 5 ր.

(արտասահման 10 ր.) իւրաքանչիւրն առանձին 3 ր. (արտասահման 5 ր.)

Ներկայ 1906 թ. բաժանորդներն իրանց պակաս ստացած № 8 ի փոխարէն վճարում են «Աղբիւր»-ի և «Տարազի» ի համար միմիան 3 ր.

Հասցէն Тифлисъ редакция «АГБУРЪ» կամ «ТАРАЗЪ». Tiflis, (caucase) Rédaction «AGBUR» կամ «TARAZ»

ԲԱՅՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1907 թ.

„ԵՐԿԻՐ“

Ո-դ տարի

Հասարակական, քննասական, քաղաքական և գրական օրաթերթի

Խմբագրութեան անդամներն են. Ահարոնեան Աւետիս, Թովհան Նզիկէ, Յովհաննիսեան Միքայէլ, Նազարեան Լիպարիտ:

Մօտիկ աշխատակիցներն են. Արեղեան Ար., Ա.—Դօ, Աթաբէգեան Լեօն, Արամայիս, Բաբայեան Լ., Գուլոյեան Ա., Դաւթեան Յօն., Զաւարեան Սիմէօն, Զարգարեան Ռուբէն, Զօրեան Ստեփան, Էլիէնտ, Թումանեան Յովհաննէս, Իստուֆեան Յով., Իսահակեան Ա., Ղէմիլ, Իսահակեան Արշակ, Լէօ, Խաժակ, Խաթիսեան Դէորգ, Ղալաչեան Սամս., Ղլրտճեան Արսէն, Մալումեան Խ., Մակարեան Արամ, Մեհրաբեան Ա., Յարութիւնեան Մարտիրոս, Յովհաննիսեան Տ., Շահապեան Յ., Շիսեան Ա., Վալադեան Մ., Վան-Փուլ, Սահակեան Ա., Սալիւմեան, Սաղաթէլեան Յով., Տէր-Միրաքեան Յով.,

Տիրոսեան, Տէր-Աւետիքեան Ստ., Տիգրանեան Սիր., Օհանջանեան Համ., Բժշ. Օհանեան Քր., Փափազեան Վ., Քարտաչեան Ս., Քոչարեան Յակ., Փարհատ, Ֆրանգեան Ե. և ուրիշները:

Բ Ա Ժ Ն Ե Գ Ի Ն Ն Է

Թիֆլիսում և Թիֆլիսից դուրս տարեկան 7 ռ., ամսական 70 կօպ., Արտասահմանում տարեկան 32 ֆր., ամսական 3 ֆր., իսկ Պարսկաստանի համար, տարեկան 9 ռ., ամսական 1 ռ.:

Դիմել Тифлисъ, редакция «Еркиръ» կամ Tiflis, (Russie) Rédaction «Erkir».

Խմբագիր-հրատարակիչ՝ Բժ. Մ. Մուրադեան:

Բ Ա Յ Ի Ա Ծ Է Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ր Դ Ա Գ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Ք

Շ Ա Բ Ա Թ Ա Թ Ե Ր Թ Ի

(ԵՐԿԻՐԻ ՏԱՐԻ)

Նոյն ծրագրով, ուղղութեամբ, ինչ և 1906 թւին, աշխատակիցների ուժեղացրած կազմով, ամեն համարում

ՍՏՈՐԱ. ԿԷՏԻ ՖԵԼԷՏՕՆՆԵՐՈՎ

«ԱՇԽԱՏԱՆՔ»-ը նւիրւած է լինելու հայ գիւղացիութեանը և նրա միջից դուրս եկած պրօլետարիատի շահերին և կարիքներին:

«ԱՇԽԱՏԱՆՔ»-ը 1907 թւին. բացի 50 № թերթերից, իր տարեկան բաժանորդներին ՏԱԼՈՒ Է ԶՐԻ ԶՈՐԾ ԳԻՐՔ ԳԻՂԱՏՈՒՍԻՈՒԹԵԱՆ և տնտեսական-հասարակական հարցերի մասին. երկու բազմազուն, շփոթ մկարներ. 1-ը՝ «ԿԱՐԿՈՒՑԻՑ ՅԵՏՈՅ», 2-ը՝ «ԳԱԼԻՍ ԵՆ»:

Բ Ա Ժ Ն Ե Գ Ի Ն Ը

Ռուսաստանում մէկ տարւանը 4 ռ., կէս տարւանը 2 ռ. 50 կ.: Արասահմանում մէկ տարւանը 18 ֆրանկ, կէս տարւանը 10 ֆր.:

Հասցէն՝ Тифлисъ, редакция журн. «Амхатанкъ», Бебутовская № 56.

Խմբագիր-հրատարակիչ՝ Ա. Աթանասեան

ԱՊՍՈՒԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԷ ԸՆԴՈՒՆԻՈՒՄ

ԲԱՅՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

„Մ Շ Ա Կ“

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

ԱՌԱՋԻԿԱՅ

1907

ԹԻՒԿԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

(35-ՐԴ ՏԱՐԻ)

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, տասն և մէկ ամսականը նոյնպէս 10 ռ., տասն ամսականը՝ 9 ռ., ինն ամսականը՝ 8 ռ., 8 ամսականը՝ 7 ռ., հօթ և վեց ամսականը՝ 6 ռ., հինգ ամսականը՝ 5 ռ., չորս ամսականը՝ 4 ռ., երեք ամսականը՝ 3 ռ., երկու ամսականը՝ 2 ռ., և մի ամսականը՝ 1 ռուբլի:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Ամերիկայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 6 դոլլար. Նւրօպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի:

«Մշակին» գրվել կարելի է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ. (Բաղարնայա և Բարոնսկայա փողոցների անկիւն): Ստորագրվել կարելի է միայն ամսի 1-ից:

Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿԻՆ» գրվելու համար և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պետք է գիմել հետևեալ հասցեով: ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից TIFLIS, Rédaction du journal «MSCHAK».

Յայտարարութիւնները ընդունվում են բոլոր լեզուներով:
ԱՊՍՈՒԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

Բացված է 1907 թ. բաժանորդագրութիւնը

ՀԱՍԿԵՐ

Մանկական պատկերազարդ ամսագրի

Ամսագիրը լոյս է տեսնում Թիֆլիսում 32—48 երեւանոց մեծագիր գրքոյկներով նախկին ընդարձակ ծրագրով:

Ամսագիրը ունենալու է նաև մանկավարժական բաժին, որ կազմուած կլինի մանկավարժական գրքերի գրադարանից:

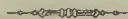
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է ՃԱՆԱՊԱՐՀԱԾԱԾԱԽՍՈՎ

Տարեկան ՀԱՍԿԵՐ, մանկական բաժին 3 ռ., մանկավարժ. բաժնով 4 ռ.,
 Կէս տարւանը 1 ռ. 50 կ. 2 ռ. —
 Մէկ ամսւանը — 25 կ. — 35 կ.
 Պարտկառանում 3 ռ. 50 կ. 4 ռ. 50 կ.
 Արտասահմանում տարեկան ԻՆՆԸ Փր. ՏԱՍՆԵՐԿՈՒ Փր.
 Հրատարակութեան սկզբից մինչև 1907 թ. վերջը 8 ռ. 50 կ.

Խմբագիր—Հրատարակիչ՝ Կոս. Լիսիցեան

Խմբագրատան հասցէն՝ Թիֆլիս, Բեհլուժեան փող. 25. (Тиф-
 лись Редакция журнала «Аскеръ», համ. Tiflis (Caucase) Ré-
 daction du journal «Hasker».)

Թիֆլիսում կարելի է գրել նաև «ԳՈՒՏՏԵՆԵՐԵՐԳ» գրախանու-
 թում, «ՀԵՐՄԵՍ» տպարանում և «ՓԱՐՈՍ» կիսակում, իսկ Բազում՝
 Сотрудникъ գրախանութում:

Ս. Էջմիածնի խաչարանում լոյս են տեսել և
վաճառուում են

	Ռ. Կ.
1. Ժամագիրք միջնադեր (կազմած)	2 —
2. Ժամագիրք զրպանի (կազմած)	1 50
3. Մեղուաբուժութիւն Գ. Ղազարեան	— 50
4. Դաւիթ Հարքացի. Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
5. Ֆարբարի Գրիստոնէական արշալոյսին թարգմանեց Մխիթար վարդ.	2 50
6. Հայկականք Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
7. Աստուծուն թէ՛ Մամոնային. թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 3
8. Հայերը Ռուսաստանում. Մխիթար վարդ.	— 80
9. Հոգեբանութեան հիմնական դաղաւիարների մասին. խմբագրութեամբ Ս. Տիգրանեանի	— 40
10. Մարդուս շատ հոգ է հարկաւոր թարգ. Վրթանէս քհն. Մարգարեան	— 5
11. Հագար ու մի խաղ. Կոմիտաս վ. և Մ. Աբեղեան Ա. յիսնեակ	— 15
12. Նոյնը Բ. յիսնեակ	— 20
13. Ինչ է ճշմարտութիւնը. թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 10
14. Բարի ուրմեր թարգմ. Մամբրէ վարդ.	— 10
15. Էջմիածնի ծոցի թրացոյց 1907 թուականի	— 20
16. Յուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վ. Դադեան	2 —
17. Գեղցեր. պատմութիւն Բիւզանդական կայսրների թարգ. Մեսրոպ վարդապետ	1 —
18. Խոսքովիկ թարգմանիչ և երկասիրութիւնը, Գարեգին վարդ. Յովսէփեան	1 20
19. Հայոց Նոր Վկաներ, Մանանդեան և Աճառեան, գիտական	3 —
20. Նոյնը Ժողովրդական Ա. հատոր	— 50
21. » » Բ. հատոր	— 50
22. Համառօտ տեսութիւն Հայրապետական Աթոռի մասին. Յուսիկ Եպիս. Տ. Մարգարեան	— 30
23. Զէմս բրայս. Կրօնը և եկեղեցին Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում. թ. Ե. Ժ. վ. Մ.	— 25
24. Տօլստոյի երկերի ժողովածուի առաջի գիրքը՝ Կրէյցերի Սօնատը, Կրէյցերի Սօնատի վերջաբանը, Կանանց և Սէր Ե. Ժ. վ. Մ.	— 60

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ս. ԷՋՄԻԱՄՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՈՒ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

1907

ԲԱԺԱՆՈՐԳՅՈՒՆՆ Է { Ռուսաստանում 4 r.
Արսաստանում 5 r.

Խնդրում ենք Արժ. Գործակալներին յայտնել այն բա-
ժանորդների ձիշտ հասցէները՝ հոգեւորական թէ աշխար-
հական, որոնք կարող են իրենք անմիջապէս կամ մի ուրիշի
անուանով ծրարներ ստանալ փոստից: Բոլոր այդպիսիներին
«Արարատ»-ը կուղարկուի առանձին ծրարներով եւ առհա-
սարակ նորա ցրումը կանոնաւորելու համար ամեն հոգ
կտարուի:

Հասցէն՝ Св. Թчміадвинъ, Типографическому Комитету

Արտասահմանի համար՝ Rédaction de la Revue, «Ararat».
Etchmiadzine (Caucase)